

JÓSIJA KIRÁLY TÖRVÉNYKÖNYVE

IRTA:

DR. KECSKEMÉTHY ISTVÁN

CLUJ—KOLOZSVAR,
LYCEUM KONYVNYOMDA, LENGYEL & Co.

1926

JÓSIJA KIRÁLY TÖRVÉNYKÖNYVE

IRTA:

DR. KECSKEMÉTHY ISTVÁN

*filosófiai
ref. theol. 1. felkér.
Kolossvár
1926 dec. 18.*

CLUJ—KOLOZSVÁR,
LYCEUM KÖNYVNYOMDA, LENGYEL & Co.

1926

Jósija király törvénykönyve

A Deuteronomium 12—26 fejezete

A törvénykönyv felirata

12 Ezek azok a parancsolatok és törvények, amelyeket meg kell őriznetek, hogy azok szerint cselekedjete [abban az országban, melyet az Úr, atyáid Istene adott néked, hogy birtokba vedd]; minden időben, amíg éltek a földön.

I. ISTENTISZTELET 12 a—13 19 (= 18)

Az istentisztelet központosítása

2 Elveszejtven elveszessétek mindazokat a helyeket, ahol a pogányok, akiket ti birtokotokba vesztek, tisztelték az ő isteneiket; a magas hegyeken és a halmokon és minden zöld fa alatt. **[3** És bontsátok le oltárait és törjétek össze szentköveiket és szentfáikat égessétek el tűzben, és istenszobraikat vágjátok le; és veszessétek el nevöket arról a helyről.] **4** Ti ne így cselekedjete az Urral, a ti Istenetekkel. **5** Hanem azt a helyet, amelyet az Úr választ minden törzseid közül, hogy oda helyezze nevét; az ő lakását keressétek és oda menjete. **6** És oda vigyétek égő áldozataitokat és véres áldozataitokat, és tizedeiteket és kezeitek felemelt áldozatát; fogadalmaitokat és önkéntes adományaitokat, és marhátok és juhok első fajzását. **7** És ott egyetek az Úr előtt, a ti Istenetek előtt, és örvendezzete kezeitek minden keresményén ti és háznépseitek; amivel megáldott téged az Úr, a te Istened.

A központosítás más megfogalmazásban

8 Ne cselekedjete mind a szerint, amint mi cselekszünk itt ma; ki ki amit épen jónak lát. **9** Mert nem mentetek be mostanig; a nyugalomba és az örökségbe, melyet az Úr, a te Istened ad néked. **10** De átmentek a Jordánon és letelepeztetek az országban, melyet az Úr, a ti Istenetek ad néktek örökségül; és nyugalmat ad néktek minden ellenségeitööl köröskörül, és biztonságban fogtok lakni: **11** és akkor arra a helyre, amelyet választ az Úr, a ti Istenetek, hogy ott lakassa az ő nevét, oda vigyéte mind azt, amit én parancsolok néktek; égő áldozataitokat és véresáldozataitokat, tizedeiteket és kezeitek felemelt áldozatát, és minden válogatott fogadalmaitokat, amiket fogadtok

az Úrnak. **12** És örvendeztetek az Úr előtt, a ti Istenetek előtt ti, és fiaitok és leányaitok, és szolgálóitok és szolgálóleányaitok; és a lévita, aki a te kapuidon belől van, mert nincs része és öröksége veletek.

A húsétel és a vallási járulékok áldozati jellegének szabályozása

13 Őrizkedjél, nehogy megáldozd égőáldozatodat bármely helyen, amit látsz; **14** hanem azon a helyen, amelyet választ az Úr törzseid egyikében, ott áldozd égő áldozataidat; és ott cselekedjél mindent, amit én parancsolok néked. **15** Csak vágj lelked teljes kívánsága szerint és egyél húst, az Úrnak, a te Istenednek áldása szerint, amit adott néked, minden kapuidban; a tisztátalan és a tiszta eheti azt, mint az őzet és a szarvast: **16** csak a vért meg ne egyétek; a földre ontsd azt, mint a vizet. **17** Nem eheted meg kapuidon belül gabonádnak, sem mustodnak, sem olajodnak tizedét, sem marhád és juhod első fajzását; sem semmi fogadalmadat, amelyeket fogadsz, sem önkéntes adományaidat, sem kezeidnek felemelt áldozatát; **18** hanem az Úr előtt, a te Istened előtt edd meg azt azon a helyen, amelyet választ az Úr a te Istened, te és fiaid és leányaid, és szolgálóid és szolgálóleányaid, és a lévita, aki a te kapuidon belől van; és örvendezzél az Úr előtt a te Istened előtt kezéd minden keresményén. **19** Őrizkedjél, nehogy elhagyd a levitát, ameddig a te földeden élsz!

*A húsétel és a vallási járulékok áldozati jellegének szabályozása
más megfogalmazásban*

20 Ha kiszélesíti az Úr, a te Istened a te határodát, amiképen mondta vala néked, és azt mondod: Húst akarok enni! mivelhogy lelked húst kíván enni; lelked teljes kívánsága szerint egyél húst. **21** Ha távol lesz tőled az a hely, melyet választ az Úr, a te Istened, hogy oda helyezze nevét, akkor úgy vágj le a te marhádból és juhodból, melyet adott néked az Úr, amint parancsoltam néked; és egyél a te kapuidon belől lelked teljes kívánsága szerint. **22** Csak mint a szarvast és az őzet eszik, úgy egyed azt; a tisztátalan és a tiszta együtt eheti azt. **23** Csak légy erős, hogy a vért ne edd meg, mert a vér az a lélek; és ne edd meg a lelket a testtel. **24** Ne edd meg azt; a földre ontsd azt, mint a vizet. **25** Ne edd meg azt; hogy jól legyen dolgod néked és fiaidnak te utánad, mivelhogy azt cselekszed, ami igaz az Úr szemeiben. **26** Csak szentadományaidat, amelyek lesznek néked, és fogadalmadat: vedd és menj arra a helyre, melyet választ az Úr. **27** És készítsd el égőáldozataidat, a húst és a vért, az Úrnak, a te Istenednek oltárán; és véres áldozataidnak vére öntessék az Úrnak, a te Istenednek oltárára, a húst pedig edd meg. **28** Hallgasd és tartsd meg mindezeket az ígéket, melyeket én parancsolok néked; hogy jól legyen dolgod, néked és fiaidnak te utánad örökké, mivelhogy azt cselekszed, ami jó és igaz az Úrnak, a te Istenednek szemeiben.

A kanaánias istentisztelet tilalmazása

29 Ha kiáltja az Úr, a te Istened, előled a pogányokat, ahová te bemégy, hogy birtokodba vedd őket; és birtokodba veszed őket és lakozol az ő országokban: **30** őrizkedjél, nehogy törbe essél utánuk, miután kivestek előled; és nehogy tudakozódjál az ő isteneik után, mondván: Hogyan tisztelték ezek a pogányok az ő isteneiket? úgy cselekszem én is! **31** Ne cselekedjetek úgy az Úrral, a ti Istenetekkel; mert mindent, ami az Úr előtt utálat, amit gyűlöl, megcselekedtek isteneikkel, mert még fiaikat és leányaikat is megégették tüzzel az ő isteneiknek.

A természetes összefüggés szerint itt következnek 16^{21. 22}; 17¹.

Bevezetés az idegen istenek tilalmához

13 **1** (= 12³²) A teljes ígét, amit én parancsolok néktek, azt őriztétek meg, hogy a szerint cselekedjetek; ne tégy hozzá és ne vágj el belőle. (Ide jön 17²⁻⁷)

Aki idegen istenekhez csábít, megöletessék

a) Ha próféta a csábító

2 (= **1**) Ha fellép közötted egy próféta vagy álmodó; és ad néked jelt vagy csodát, **3** (= **2**) és bekövetkezik a jel és a csoda, amelyet mondott néked, mondván: Kövessünk idegen isteneket, akiket nem ismertél, és tiszteljük azokat: **4** (= **3**) ne hallgass annak a prófétának vagy annak az álmodónak szavaira; mivelhogy az Úr, a ti Istenetek kísért titeket, hogy megtudja, ha valóban szeretitek-e az Urat, a ti Isteneteket teljes szívetekből és teljes lelketekből. **5** (= **4**) Az Urat, a ti Isteneteket kövessétek, és őt féljétek; és az ő parancsolatait tartsátok meg, és az ő szavára hallgassatok, és őt tiszteljétek és hozzá ragaszkodjatok. **6** (= **5**) Az a próféta pedig vagy az az álmodó ölettesse meg, mert az Úr ellen, a ti Istenetek ellen, aki kihozott titeket Egyiptom földéről, és aki megváltott téged a szolgák házából, elszakadást szólt, hogy eltántoritson téged az útról, amelyet parancsolt az Úr, a te Istened, hogy járd rajta; és tisztítsd ki a gonoszt kebeledből.

b) Ha valaki közelálló a csábító

7 (= **6**) Ha fivéred, anyád fia, vagy a te fiad vagy leányod, vagy kebled felesége, vagy barátod, aki olyan mint a lelked, csalogat téged titokban, mondván: Menjünk és tiszteljünk idegen isteneket, akiket nem ismertél sem te sem atyáid, **8** (= **7**) a népek istenei közül, akik körülöttetek vannak, akik közel vannak hozzád vagy akik távol vannak tőled, a föld végétől a föld végéig, **9** (= **8**) ne engedj néki és ne hallgass rá, és ne nézz rá szánszommal és ne kiméld és ne takargasd őt; **10** (= **9**) hanem megölvén megöld őt, a te kezéd legyen rajta először, hogy megöld őt és az egész nép keze azután. **11** (= **10**) Így kövezd meg őt kövekkel és haljon meg; mivelhogy téged eltántorítani igyekezett az Úrtól, a te Istenedtől, aki kihozott téged Egyiptom földéről, a szolgák

házából. **12** (=11) És egész Izráel hallja meg és féljen; hogy többé ne tegyenek olyat, mint ez a gonosz dolog, kebeledben.

c) *Ha hitsorszosok a csábítók és a csábítás sikerült*

13 (=12) Ha ezt hallod mondani városaid közül egyikben, melyeket az Úr, a te Istened ad néked, hogy ott lakjál: **14** (=13) mihaszna emberek támadtak kebeledből, és eltántoríták városuk lakóit, mondván: Menjünk és tiszteljünk idegen isteneket, akiket nem ismertetek; **15** (=14) és jól kikutatod és keresed és tudakolod, és imé bizonyos igaz az a dolog, megtörtént ez az utálatosság kebeledben: **16** (=15) vágván vágd le annak a városnak lakosait kard élével; hajtsd végre a nagyátkot rajta és mindenben ami benne van, barmán is kardnak élével. **17** (=16) És minden zsákmányát gyűjtsd össze piacának közepén, és égesd meg a várost tűzzel és minden zsákmányát egészen megégetendő áldozatul az Úrnak, a te Istenednek; és legyen kőrákás örökké, ne építtessék fel többé. **18** (=17) És ne ragadjon kezedhez semmi a nagyátokból; hogy megtérjen az Úr haragja hevétől, és adjon néked irgalmat és irgalmazzon néked és sokasítson meg téged, amiképen megesküdött atyáidnak; **19** (=18) mivelhogy hallgatsz az Úrnak, a te Istenednek szavára, megtartván minden parancsolatait, melyeket én parancsolok néked ma; azt cselekedvén, ami igaz az Úrnak, a te Istenednek szemeiben.

II. VALLÁSI ÉLET 14 1—16 7.

A rituális tisztaságról

a) *Tilos gyászszokások*

14 Fiai vagytok ti az Úrnak, a ti Isteneteknek; ne vagdaljátok meg magatokat és ne tegyetek kopaszságot szeméitek közé halottért. **2** Mert szent népe vagy te az Úrnak, a te Istenednek; és téged választott az Úr, hogy légy neki tulajdon népé minden népek közül, kik a föld színén vannak.

b) *Megengedett és tilos ételek*

3 Ne egyél semmi utálatosságot. **4** Ezek azok a barmok, amelyeket megehettek: ökröt, juhot, kecskét, **5** szarvast és őzet, és dämvdát; és vadkecskét és antilopot, és vadbikát és zergét. **6** És minden barmot, amelyiknek hasadt patája van és patája kettőbe van hasítva, amelyik kérődzik a barmok közt; azt megehetitek. **7** Csak ezt ne egyétek meg azok közül, amelyek kérődznek és amelyeknek hasított hasadt patája van: a tevét és a nyulat és a marmotát, mert kérődznek és a körmük nem hasadt, tisztátalanok néktek, **8** és a disznót, mert hasadt a körme és nem kérődzik, tisztátalan néktek; húsból ne egyetek, és hullájukat ne illesétek.

9. Ezt ehetitek meg mindabból, ami a vízben van: mindazt, aminek uszonya és pikkelye van, megehetitek. **10.** És semmit, aminek nincs uszonya és pikkelye, nem ehettek meg; tisztátalan néktek.

11 Minden tiszta madarat megehettek. **12** És ez amit nem ehettek meg közülük: a sast és a csonttörő sast és a halászó sast. **13** És a varjút és az űlyűt és a kányát neme szerint. **14** És semmi hollót neme szerint. **15** És a struccot, és a kakukkot, és a csüllőt, és a sólymot neme szerint. **16** A kuvikot és a fülesbaglyot, és az éjjeli baglyot. **17** És a pelikánt, és a döggkeselyűt és a gödényt. **18** És a gólyát és a gémet neme szerint; és a бүдös bankát és a denevért.

19 És minden csuszómászó a szárnyasok közt tisztátalan néktek; meg nem ehető. **20** Minden tiszta szárnyast megehettek.

21 Ne egyetek meg semmi elhullott állatot, a jövevénynek add azt, aki a te kapuidon belől van, hogy egye meg, vagy add el idegennek, mert szent népe vagy te az Úrnak, a te Istenednek; ne főzz gödölyét anyja tejében.

A tizedek

22 Tizedelvén megtizedelt vetésed egész jövedelmét, ami a mezőn terem, évről évre. **23** És az Úr előtt, a te Istened előtt add meg gabonádnak, mustodnak és olajodnak tizedét és marhádnak és juhodnak első fajzását azon a helyen, melyet választ, hogy ott lakassa nevét; hogy tanulj félni az Urat, a te Istenedet minden időben. **24** És ha igen nagy neked az út, ha nem bírod elvinni, mert messze van tőled az a hely, melyet választ az Úr, a te Istened, hogy oda helyezze nevét; mert megáld téged az Úr, a te Istened, **25** akkor add el pénzéért; és kösd össze a pénzt kezvedben, és menj arra a helyre melyet választ az Úr, a te Istened, **26** és add oda a pénzt mindazért, amire a lelked vágyik, marháért és juhért, és borért, és szeszért, és mindenért, amit kíván tőled a lelked; és egyél ott az Úr előtt, a te Istened előtt, és örvendezzel te és házad népe. **27** És a lévítát, aki a te kapuidon belől van, el ne hagyd; mert nincs része és öröksége veled.

28 Három évenként vedd ki azon évi jövedelmednek egész tizedét; és tedd le kapuidon belől. **29** És jöjjön a lévita, mert nincs része és öröksége veled, és a jövevény, és az árva és az özvegy, aki kapuidon belől van, és egyék meg és elégedjenek meg; hogy megáldjon téged az Úr, a te Istened, kezdednek minden cselekményében, amit cselekszel.

A szombatév: az elengedés esztendeje

a) Az adósság elengedése

15 Hét évenként elengedést csinálj. **2** És ez az elengedés törvénye: engedje el minden hitelező, amit hitelez felebarátjának; ne szorongassa felebarátját és testvérét, mert kihirdették az Úr elengedését. **3** A külföldit szorongathatod, de amid testvérednél lesz, engedje el kezéd. **4** Csakhogy nem lesz közötted szegény; mert megáldván megáld téged az Úr azon a földön, amelyet az Úr, a te Istened ad néked örökségül, hogy birtokodba vedd azt: **5** hacsak hallgatván hallgatsz az Úrnak, a te Istenednek

szavára; hogy megőrizd és megtartsd mind ezt a parancsnlatot, melyet én parancsolok néked ma. **6** Mert az Úr, a te Istened megáldott téged, amiképen mondotta néked; és zálogkölcönt adsz sok népnek, és te nem veszel zálogkölcönt, és uralkodol sok népen és rajtad nem uralkodnak.] **7** Ha lesz közted szegény, testvéreid közül egy, kapuid egyikében a te országodban, melyet az Úr, a te Istened ad néked; ne keményítsd meg szivedet és ne zárd be kezedet a te szegény testvéred előtt; **8** hanem kinyitván kinyisd néki kezedet; és szívesen adj néki zálogkölcönt, amennyi elég arra a szükségletére, ami szüksége lesz néki. **9** Őrizkedjél, nehogy valami mihaszna gondolat legyen szivedben, mondván: Közel van a hetedik év, az elengedés esztendeje, és rossz szemmel nézz a te szegény testvéredre és ne adj néki; és az Úrhoz kiáltson ellened, és bűn legyen rajtad. **10** Adván adj néki, és ne bánja szived, mikor adsz néki; mert ezért a dologért áld meg téged az Úr, a te Istened minden munkáidban, és mindenben, amire kezedet kinyújtod. **11** Mert nem fogy ki a szegény az ország kebeléből; ezért én parancsolom néked, mondván: Megnyitván megnyisd kezedet testvérednek, nyomorultadnak és szegényednek a te országodban.

b) a héber rabszolda elengedése

12 Ha eladatik néked a te testvéred, a héber férfi vagy a héber nő, és szolgál néked hat évig; akkor a hetedik esztendőben bocsásd őt tőled szabadon. **13** És ha elbocsátod őt tőled szabadon, ne bocsásd őt el üresen: **14** megrakván rakd meg őt juhodból, szőrüdről és sajtódból; amivel megáldott téged az Úr, a te Istened, adj néki. **15** És emlékezzél meg, hogy szolda voltál Egyiptom földén, és megváltott téged az Úr, a te Istened; ezért parancsolom én néked ezt az ígét ma. **16** És lehet, hogy azt mondja néked, Nem megyek el tőled; mert szeret téged és házádat, mert jó dolga van néki nálad; **17** akkor vedd az árat és fúrd a fülébe és az ajtóba, és legyen néked örökös szolgád; és szolgálóleánnyoddal is így cselekedjél. **18** Ne tessék előtted nehéznék szabadon bocsátani őt magadtól, mert a napszámosbér kétszeresére szolgált rá nálad hat évig; és megáld téged az Úr, a te Istened mindenben, amit cselekszel.

Az első fajzás áldozata

19 Minden első fajzást, mely fajzatik marhádban és juhoddban, a himet szenteld az Úrnak, a te Istenednek; ne dolgozzál marhád első fajzásán, és ne nyírd meg juhod első fajzását. **20** Az Úr előtt, a te Istened előtt edd meg azt évről-évre azon a helyen, melyet választ az Úr; te és házad népe. **21** És ha hiba lesz benne, sánta vagy vak, bármi rossz hiba, ne áldozd meg azt az Úrnak, a te Istenednek. **22** A te kapuidon belől edd meg azt, a tisztátalan és a tiszta együtt, mint az őzet és a szarvast. **23** Csakhogy a vérét ne edd meg; a földre ontsd azt, mint a vizet.

Az évi ünnepek rendje

a) A pászka és a kovásztalan kenyerek ünnepe

16 Vigyázz az Abib hónapra, és szerezz pászkát az Úrnak, a te Istenednek; mert az Abib hónapban hozott ki téged az Úr, a te Istened Egyiptomból, éjjel. **2** És áldozzál pászka gyanánt az Úrnak, a te Istenednek juhot és marhát; azon a helyen, melyet választ az Úr, hogy ott lakassa nevét. **3** Ne egyél azzal kovászost, hét nap egyél azzal kovásztalan kenyeret, nyomoruság kenyerét, mert sietséggel jöttél ki Egyiptom földéről, hogy megemlékezzél Egyiptom földéről való kijövedeled napjára életednek minden idejében. **4** És ne láttassék nálad kovász egész határodban hét nap; és ne maradjon abból a húsból, melyet este megáldozol [az első nap] reggelre. **5** Nem áldozhatod a pászkát kapuid egyikében, melyeket az Úr, a te Istened ad néked; **6** hanem azon a helyen, melyet választ az Úr, a te Istened, hogy nevét ott lakassa, áldozd meg a pászkát este; mikor leszáll a nap, Egyiptomból való kivonulásod idején. **7** És főzd meg és edd meg azon a helyen, melyet választ az Úr, a te Istened; és fordulj meg reggel és eredj sátoraidba. **[8 Hat nap egyél kovásztalan kenyeret; és a hetedik napon gyülekezet van az Úrnak, a te Istenednek, ne végezz munkát.]**

b) A hetek ünnepe

9 Hét hetet számlálj magadnak; mikor először vág sarló a gabonába, attól fogva kezdj számlálni hét hetet. **10** És tarts hetek ünnepét az Úrnak, a te Istenednek kezed önkéntes adományának mértéke szerint, amit adsz; a szerint, amint megáld téged az Úr, a te Istened. **11** És örvendezzél az Úr előtt, a te Istened előtt te, és fiad és leányod, és szolgád és szolgáló leányod, és a lévita, aki kapuidon belől van, és a jövevény és az árva és az özvegy, aki közötted van; azon a helyen, melyet választ az Úr, hogy ott lakassa nevét. **12** És emlékezzél meg, hogy szolga voltál Egyiptomban; és tartsd meg és cselekedd meg ezeket a parancsolatokat.

c) A sátoros ünnep

13 A sátoros ünnepet hét nap tartsd; mikor betakarodol szérüdről és sajtódról. **14** És örvendezzél a te ünnepeden: te és fiad és leányod, és szolgád és szolgálóleányod, és a lévita, és a jövevény, és az árva, és az özvegy, aki kapuidon belől van. **15** Hét nap ünnepelj az Úrnak, a te Istenednek azon a helyen, melyet választ az Úr; mert megáld téged az Úr, a te Istened, minden jövedelmedben és kezeidnek minden munkájában, hát légy csak örvendező.

d) Háromszor egy esztendőben...

16 Háromszor egy esztendőben jelenjék meg közüled minden férfi az Úrnak, a te Istenednek színe előtt azon a helyen, melyet választ, a kovásztalan kenyerek ünnepén, és a hetek ünnepén,

és a sátoros ünnepen; és ne jelenjék meg az Úr színe előtt üresen. 17 Ki-ki kezének ajándéka szerint; az Úrnak, a te Istenednek áldása szerint, amit adott néked.

III. VALLÁSI ÉS ÁLLAMI SZERVEZETEK: 16^{18—18}²².

Különböző tisztségekről szóló törvények. 16 18—20; 17 8—18 22.

Bíró-törvény 16 18—20; 17 8—13.

a) *Vidéki bíróságok.*

18 Bírakat és tisztviselőket tégy magadnak minden kapuidban, melyeket az Úr, a te Istened ád néked törzseid szerint; és ítéljék a népet igaz ítélettel. 19 Ne légy jogcsavaró, ne légy személyválogató; és ne fogadj el ajándékot, mert az ajándék megvakítja a bölcsék szemeit, és elcsavarja az igazak szavait. 20 Igazságot, igazságot üzz; hogy élj és birtokodba vedd azt az országot, melyet az Úr, a te Istened ád néked.

b) *A fellebbviteli bíróságról lásd 17 8—13.*

A szentfa és szentkő tilalma (12 29—31 után.)

21 Ne ültess magadnak szentfát; semmiféle fát az Úrnak, a te Istenednek oltára mellé, melyet készítesz magadnak. 22 És ne állíts magadnak szentkövet; melyet gyűöl az Úr, a te Istened.

Hibás áldozat tilalma

17 Ne áldozzál az Úrnak, a te Istenednek olyan ökröt vagy juhót, melyben hiba van, bármilyen rossz dolog; mert utálat az az Úr előtt, a te Istened előtt. (Ide jön 13 1)

Aki idegen isteneket imád, megöletessék

A 13 1 és 2 (= 12 3; és 13 1) közé

2 Ha találta kebeledben, kapuid közül egyben, melyeket az Úr, a te Istened ád néked; oly férfi avagy asszony, aki azt cselekszi, ami gonosz az Úrnak, a te Istenednek szemeiben, hogy áthágja az ő szövetségét. 3 És elmegy és tisztel idegen isteneket, és leborul előttük; és pedig a nap előtt vagy a hold előtt vagy az ég egész serege előtt, amit eltöltöttem. 4 És megjelentetik néked és meghallod és jól kikutatod; és ímé bizonyos igaz a dolog, megtörtént ez az utálatosság Izráelben. 5 Akkor vidd ki azt a férfit vagy azt az asszonyt, akik cselekedték ezt a gonosz dolgot, kapuidba, [a férfit vagy az asszonyt] és kövezd meg őket kövekkel és haljanak meg. 6 Két tanú vagy három tanú vallomására öllessék meg a megöleendő; ne öllessék meg egy tanú vallomására. 7 A tanúk keze legyen rajta először, megölni őt, és az egész nép keze utána; és tisztítsd ki a gonoszt kebeledből.

A fellebbviteli bíróság (A 16 18—20 után)

8 Ha rendkívüli előtted valami a vér és vér közt, úgy és úgy közt, testi sértés és testi sértés közt, peres ügyekben való

ítéletre a te kapuidban; akkor kelj fel és menj fel arra a helyre, melyet választ az Úr, a te Istened. **9** És menj a lévita papokhoz, és ahoz a bíróhoz, aki lesz azokban a napokban; és kutasd ki, és kijelentik néked az ítélet mondást. **10** És cselekedd azt szó szerint, amit kijelentenek néked arról a helyről, melyet választ az Úr; és vigyázz, hogy egészen úgy cselekedjél, amint tanítanak téged. **11** A tanítás szerint, amit tanítanak néked, és az ítélet szerint, amit mondanak néked, cselekedjél; ne térj el az ígétől, amit kijelentenek néked, se jobbra, se balra. **12** És az, aki büszkeségből megteszi, hogy nem hallgat a papra, aki ott áll, hogy szolgálja az Urat, a te Istenedet, vagy a bíróra; haljon meg az az ember, és tisztítsd ki a gonoszt Izráelből. **13** És az egész nép hallja és féljen; és ne cselekedjenek többé büszkén.

Királytörvény

14 Ha bemegy abba az országba, melyet az Úr, a te Istened ad néked, és birtokodba veszed azt és benne lakol; és azt mondd, Királyt akarod tenni magam fölé, épen úgy, mint azok a népek, melyek körülöttem vannak: **15** azt kell magad fölé tenned királyúl, akit az Úr, a te Istened választ; testvéreid közül tégy magad fölé királyt, nem tehetsz magad fölé külföldi embert, aki nem testvéred. **16** Csak hogy ne legyen sok lova és ne vigye vissza a népet Egytomba, hogy sok lovat szerezzen; holott az Úr megmondta néktek, Többé ne térjetez már vissza ezen az úton. **17** És ne legyen sok felesége, hogy el ne hajoljon szíve; ezüstje se, aranya se legyen néki nagyon sok. **18** És mikor beül az ő királyi székébe; írja le magának e törvénynek mását egy könyvbe a lévita papokéről. **19** És legyen nála és olvasson belőle életének minden napján; hogy megtanulja félni az Urat, az ő Istent, hogy megtartsa e törvénynek minden ígését, és ezeket a parancsolatokat, hogy megcselekedje őket. **20** Hogy fel ne fuvalkodjék a szíve testvérei felett, és hogy el ne hajoljon a parancstól se jobbra, se balra; hogy hosszú ideig legyen királysága felett, ő és fiai, Izráel kebelében.

A papok jussa

18 Ne legyen a lévita papoknak, Lévi egész törzsének, része és öröksége Izráellel; az Úr áldozataiból és az ő örökségéből éljenek. **2** És öröksége ne legyen néki testvérei között; az Úr az ő öröksége, amint megmondta néki. **3** És ez legyen a papok jussa a néptől, azoktól, akik ők az áldozatot, akár ökröt, akár juhót; adja a papnak a lapockát és az állat és a pacalt. **4** Gabonád, mustod és olajod zsengejét, és juhnyíres zsengejét add néki. **5** Mert őt választotta az Úr, a te Istened minden törzseid közül; hogy álljon szolgálatra az ő nevében, ő és fiai minden időben. **6** És ha bemegy a lévita kapuid egyikéből, egész Izráelből, ahol mint jövevény tartózkodik; menjen be lelke teljes kívánsága szerint arra a helyre, melyet választ az Úr, **7** és

szolgáljon az Urnak, az ő Istenének nevében; mint többi testvérei, azok a lévíták, akik ott állanak az Úr előtt. **8** Egy résznek megfelelő részt egyék; külön amiket elad a családok szerint.

Prófétatörvény

9 Ha te bemegy abba az országba, melyet az Úr, a te Istened ad néked; ne tanulj meg olyanokat cselekedni, mint azoknak a pogányoknak utálatosságai. **10** Ne találtassék közted, aki fiát és leányát átviszi a tűzön; jövődö mondó, felhőnéző, se ráolvasó, se varázsló, **11** se csomókötöző; se kísértet- és szellemidéző, se halottaknál tudakozódó. **12** Mert utálat az Úr előtt mind, aki ezeket cselekszi; és ezek miatt az utálatosságok miatt úzi ki őket az Úr, a te Istened, te előled. **13** Tökéletes légy az Urral, a te Isteneddel. **14** Mert ezek a pogányok, akiket te birtokodba veszel, felhőnézőkre és jövődömondókra hallgattak; de te? nem így adta néked az Úr, a te Istened.

15 Prófétát, a te kebeledből, testvéreid közül, olyat mint én, támaszt néked az Úr, a te Istened; arra hallgassatok. **16** Egészen úgy, mint kérted az Úrtól, a te Istenedtől Hóreben a gyülekezet napján, mondván: Ne halljam tovább az Úrnak, az én Istenemnek hangját, és ezt a nagy tüzet ne lássam már, hogy meg ne haljak, **17** és monda az Úr nékem: Helyes, amit mondtak. **18** Prófétát támasztok nékik testvéreik közül, mint téged; és szájába adom szavaimat, hogy mondjon meg nékik mindent, amit parancsolok néki. **19** És leszen, hogy azon, aki nem hallgat az én szavaimra, melyeket ő mond az én nevemben; én megkeresem azon. **20** Hanem az a próféta, aki egy ígét merészel mondani az én nevemben, amit én nem parancsoltam néki, hogy mondjon, és aki idegen istenek nevében szól; haljon meg az a próféta. **21** És ha azt mondod magadban: Hogyan ismerjük meg az ígét, melyet nem mondott az Úr? **22** Amit a próféta az Úr nevében mond, és nem lesz meg a dolog és nem következik be, az az íge, amit nem mondott az Úr; önhittségből mondta azt a próféta, ne félj tőle.

IV. POLGÁRI ÉS KATONAI JOG. 19, —23.

Három menedékváros

19 Ha kiáltja az Úr, a te Istened a pogányokat, akiknek az Úr, a te Istened néked adja országát; és birtokodba veszed őket és lakol városaikban és házaikban: **2** három várost válassz ki magadnak országodban, melyet az Úr, a te Istened ad néked, hogy birtokodba vedd azt. **3** Készítsd el magadnak az utat, és oszd három részre országod határát, melyet örökségül ad néked az Úr, a te Istened; és legyen, hogy fusson oda minden gyilkos. **4** És ez a törvénye annak a gyilkosnak, aki oda fut, hogy éljen: aki felebarátját véletlenül üti le és nem volt néki haragosa annak előtte; **5** és aki elmegy felebarátjával az erdőre

fát vágni, és meglódul a keze a fejszével, hogy kivágja a fát, és kiesik a vas a nyélből és felebarátját találja, és meghal; az fúson ezeknek a városoknak egyikébe, és éljen. **6** Nehogy üzőbe vegye a vérbosszuló a gyilkost, mivelhogy szive felhevül, és elérje őt, mivelhogy nagy az út, és halálosan leüsse őt; holott rá nincs halálítélet, mert nem volt néki haragosa annak előtte. **7** Ezért parancsolom én néked, mondván: Három várost válassz ki magadnak. **[8** És ha kiszélesíti az Úr, a te Istened, határodat, mint megesküdött atyáidnak; és néked adja azt az egész országot, melyet mondott, hogy atyáidnak ad, **9** ha megtartod ezt a teljes parancsolatot, megcselekedvén azt, amit én parancsolok néked ma, hogy szeresd az Urat, a te Istenedet, és járj az ő utain minden időben; akkor tégy magadnak még három várost ehhez a háromhoz.] **10** És ne ontassék ártatlan vér a te országodban, melyet az Úr, a te Istened ádnéked örökségül; hogy vérlegyen rajtad.

11 És ha valaki haragosa lesz az ő felebarátjának, és rá les és úgy támad rá, és halálosan leüti őt és meghal; és elfut ezeknek a városoknak egyikébe: **12** akkor küldjenek az ő városának vénei és vegyék ki őt onnét; és adják őt a vérbosszuló kezébe, hogy haljon meg. **13** Szemed ne szánja meg őt; és tisztítsd ki az ártatlan vért Izráelből, hogy jól legyen dolgod.

Ne told el a határt

14 Ne told el felebarátod határát, melyet eldődök voltak meg; örökségedben, melyet örökölsz abban az országban, melyet az Úr, a te Istened ádnéked, hogy birtokodba vedd azt.

A tanúk törvénye

15 Nem állhat meg egy tanu senki ellen semmi féle gonosz-tetre és semmi féle büntetetre, bármi féle bűnben, amit elkövethetett; két tanú vagy három tanú vallomásán áll meg egy dolog. **16** Ha hamis tanú támad valaki ellen, hogy félrelépést valljon rá, **17** és a két ember, akiké a per, az Úr elé áll; a papok és a bírák elé, akik lesznek abban az időben, **18** és jól kikutatják a bírák; és ímé hazug tanú a tanú, hazugságot vallott testvére: **19** akkor úgy tegyetek vele, mint ő gondolt tenni testvérevel; és tisztítsd ki a gonoszt kebeledből. **20** És a többiek hallják meg és féljenek; hogy ne tegyenek többé olyat, mint ez a gonosz dolog, kebeledben. **21** És ne szánja szemed; életet életért, szemet szemért, fogat fogért, kezét kézért, lábat lábért.

Hadi törvény

a) *Az Úr hadakozik Izráélért*

20 Ha hadba vonulsz ellenséged ellen, és látsz lovat és szerket, népet, nagyobbat náladnál, ne félj tőlük; mert az Úr, a te Istened veled van, az, aki felhozott téged Egyiptom földéről. **2** És mikor közeledtek a hadakozáshoz, lépjen elő a pap, és szóljon a néphez. **3** És mondja nekik: Halld, Izráel, ti közel

vagytok ma a hadakozáshoz ellenségeitek ellen; ne legyen lágy a szívetek, ne féljete és ne rettegjete és ne ijedjete meg tőlük. 4 Mert az Úr, a ti Istenetek az, aki veletek megy; hogy hadakozzék értetek ellenségeitekkel, hogy megtartsen benneteket.

b) *Hadmentességi esetek*

5 És szóljanak a tisztviselők a néphez, mondván: Ki az az ember, aki új házat épített és nem avatta fel azt? menjen, és térjen vissza házához; nehogy meghaljon a hadakozásban, és más ember avassa fel azt. 6 És ki az az ember, aki szőlőt ültetett és nem kezdte meg azt? menjen és térjen vissza házához; nehogy meghaljon a hadakozásban, és más ember kezdje meg azt. 7 És ki az az ember, aki feleséget jegyzett és nem vette el azt? menjen és térjen vissza házához, nehogy meghaljon a hadakozásban, és más ember vegye el azt. 8 És folytassák a tisztviselők a beszédet a néphez, és mondják: Ki az az ember, aki fél és lágy szívű? menjen és térjen vissza házához; hogy meg ne olvadjon testvéreinek szíve, úgy mint az ő szíve. 9 És mikor a tisztviselők bevégezik a néphez való beszédet; akkor állítsanak hadsereg-főket a nép élére.

c) *Várostrom*

10 Ha közeledel egy városhoz, hogy hadakozzál ellene; szólítsd fel békére. 11 És hogyha békésen felel néked és megadja magát néked; akkor az egész nép, amely benne találta, legyen néked robotosod és szolgáljon téged. 12 És ha nem szerez békét veled, és harcot csinál veled, és megostromlod azt, 13 és az Úr, a te Istened a kezébe adja azt; akkor vágd le minden férfiát kardnak élével. 14 Csak az asszonyokat és a kicsikéket és a barmot és mindent, ami lesz a városban, mindenféle martalékát zsákmányold magadnak; és edd meg ellenségeid martalékát, melyet adott az Úr, a te Istened néked. 15 Így cselekedjél mind azokkal a városokkal, melyek nagyon messze vannak tőled; melyek nem ezeknek a nemzeteknek a városai közül valók. 16 Csak ezeknek a népeknek városaiból, melyeket az Úr, a te Istened néked ad örökségül; ne hagyj életben egy lelket sem. 17 Hanem vetvén vesd nagy átok alá a hittit és az emórit, a kanaánit és a perizzit, a hivvit és jebuszit; amiképen parancsolta az Úr, a te Istened. 18 Azért, hogy meg ne tanítsanak benneteket olyanokat cselekedni, mint az ő mindenféle utálatosságai, amelyeket cselekedtek az ő isteneiknek; és bünt kövessetek el az Úr ellen, a ti Istenetek ellen.

d) *Gyümölcsfák kimélése*

19 Ha egy várost sok ideig ostromolsz, hadakozván ellene, hogy bevedd azt, ne pusztítsd ki annak fáját, fejszét emelve rá; hanem arról egyél, és őt magát ki ne vágd; mert ember-é a mezőnek fája, hogy miattad ostrom alá jusson? 20 Csak azt a fát, amit ismersz, hogy nem gyümölcsfa, azt pusztítsd ki és vágd ki; hogy építs ostromgátat a város ellen, mely harcot csinál veled, míg elesik.

Ha a gyilkos nem tudódott ki

21 Ha hulla találtatik azon a földön, melyet az Úr, a te Istened ád néked, hogy birtokodba vedd azt, elesve a mezőn; úgy hogy nem tudódott ki, ki ütötte le azt: **2** akkor menjenek ki véneid és bíráid; és mérjenek azokhoz a városokhoz, melyek a hulla körül vannak. **3** És annak a városnak, mely a hullához legközelebb van, annak a városnak a vénei vegyenek egy marha-üszőt, amelyen nem dolgoztak, mely nem húzott igát. **4** És vigyék le annak a városnak vénei az üszőt egy örökvizü patak völgybe, melyben nem dolgoznak és nem vetnek; és szegjék nyakát ott az üszőnek, a patak völgyben. [**5** És lépjenek elő a papok, Lévi fiai, mert őket választotta az Úr, a te Istened, hogy szolgáljanak néki és áldjanak az Úr nevében; és az ő szájukon áll minden per és testi sértés.] **6** És annak a városnak vénei mind, akik legközelebb vannak a hullához; mossák meg kezeiket az üsző felett, melynek a patak völgyben nyakát szegték. **7** És feleljenek és mondják: A mi kezeink nem ontották ki ezt a vért és a mi szemeink nem látták. **8** Bocsáss meg a te népednek, Izráelnek, melyet megváltottál, Uram, és ne tulajdoníts ártatlan vért a te népednek, Izráelnek; és megbocsáttatik nékik a vér. **9** Te pedig tisztítsd ki az ártatlan vért közüled; ... mivelhogy azt cselekszed, ami igaz az Úr szemeiben.

Családi esetek

a) Hadifogságba esett nővel való házasság

10 Ha hadba vonulsz ellenséged ellen; és kezedbe adja őt az Úr, a te Istened, és foglyokat ejtesz belőle, **11** és látsz a foglyok közt egy szép formájú asszonyt; és bele szeretsz és elveszed feleségül, **12** vidd be őt házadba; és nyirje meg fejét és csinálja meg körmeit; **13** és vesse le magáról fogsági ruháját és üljön házadban és sirassa atyját és anyját egy hónapig: és azután menj be hozzá, hogy férjévé légy és feleségeddé legyen néked. **14** És mikor nem leled benne kedvedet, bocsásd el őt kedvére és semmi esetre se add el pénzért; ne kereskedjél vele, azért, hogy megaláztad.

b) Elsőszülöttségi jog két feleség gyermekei közt

15 Ha egy férjnek két felesége van, az egyik szeretett és a másik gyűlölt, és szülnek néki fiaikat, a szeretett, és a gyűlölt; és az első szülött fiu a gyűlölté lesz: **16** akkor, amely nap osztottatja fiait azon, amije van; nem teheti elsőszülötté a szeretett nő fiát a gyűlölt nő fia előtt, aki elsőszülött; **17** hanem az első szülöttet, a gyűlölt nő fiát kell elismernie, két részt adván néki mindemből, amije van; mert az az ő erejének zsengéje, azé az elsőszülöttségi jog.

c) Konok és engedetlen fiú

18 Ha valakinek van egy konok és engedetlen fia, aki nem hallgat atyjának szavára és anyjának szavára; és megfenyítik őt

és nem hallgat rájuk: **19** akkor fogja meg őt atyja és anyja; és vigyék ki őt városának véneihez és helységének kapujába, **20** és mondják városa véneinek: Fiunk, e konok és engedetlen, nem hallgat szavunkra; [tobzódó és részeges;] **21** és kövezzék meg őt városának emberei mind, hogy meghaljon, és tisztítsd ki a gonoszt kebeledből; és egész Izráel hallja meg és féljen.

d) *Isten átka az akasztott*

22 És ha valakiben halálítéletre való bűn van és megöletik; és felakasztod őt fára: **23** ne háljon holtteste a fán, hanem eltemetvén eltemesd azt az nap, mert Isten átka az akasztott; és ne tisztátalanítsd meg azt a földet, melyet az Úr, a te Istened ad néked örökségül.

Hét parancs

22 Ha meglátod testvéred ökrét vagy juhát elcsavarogva, ne búj el tőlük; térítvén térítsd vissza őket testvérednek. **2** És ha nem közel van hozzád testvéred és nem ismered őt; akkor fogadd be a te házádba, és legyen nálad, míg majd kutatja testvéred, és akkor térítsd vissza néki. **3** És így cselekedjél szamarával és így cselekedjél ruhájával, és így cselekedjél testvérednek minden veszett holmijával, ami elvész tőle és megtalálod; nem szabad elbűjnod.

4 Ha meglátod testvéred szamarát vagy ökrét elesve az úton, ne búj el tőlük; állítva állítsd fel vele.

5 Ne legyen asszonyon férfi holmi, és ne öltön fel férfi asszonyruhát; mert utálat az Úrnak, a te Istenednek mind, aki ezeket cselekszi.

6 Ha madárfészek akad elődbe az úton valami fán vagy a földön, benne fiókák vagy tojások és az anya ül a fiókákon vagy a tojásokon; ne vedd el az anyát a fiakkal. **7** Elbocsátván elbocsásd az anyát, és a fiakat vedd el magadnak; hogy jól legyen dolgod és hosszú ideig élj.

8 Ha új házat építesz, csinálj könyöklőt padlásodra; hogy kiontott vért ne tégy házadra, ha leesik valaki róla.

9 Ne vess szőlődbe kétfélét; nehogy tisztátalanná legyen az egész, a mag, amit elvetsz, és a szőlő termése. **10** Ne szánts ökrön és számaron együtt. **11** Ne öltözz felemba, gyapjuba és lenbe együtt.

12 Bojtokat csinálj magadnak; ruhád négy szegletére, melylyel takaródzol.

Házassági botrányok

13 Ha valaki feleséget vesz; és bemegy hozzá és meggyüldöli, **14** és beszédürgyeket állít róla, és rossz hírét költi; és ezt mondja: Ezt az asszonyt elvettem, és közeledtem hozzá, és nem találtam benne szüzességet: **15** akkor fogja a leány atyja és anyja; és vigye a leány szüzességét a város véneihez a kapuba,

16 és mondja a leány atyja a véneknek: Leányomat feleségű adtam e férfinak és ő meggyűlölte őt **17** és íme beszédürügyeke állít, mondván, Nem találtam leányodban szüzességet, pedig ez a leányom szüzessége; és terítsék ki a ruhát a város vénei előtt. **18** Annak a városnak vénei pedig fogják azt a férfiút; és fenyítsék meg őt, **19** és bírságolják meg őt száz ezüstre és adják a leány atyjának, mivelhogy rossz hírért költötte egy izráeli szüznek; és legyen néki felesége, ne bocsáthassa el egész életében.

20 És ha igaz volt ez a dolog; nem taláztatott szüzesség a leányban: **21** akkor vigyék ki a leányt atyja házának ajtaja elé, és kövezzék meg városának férfiai kövekkel, hogy meghaljon mert bolondságot követett el Izráelben, paráznalkodván atyja házában; és tisztítsd ki a gonoszt kebeledből.

2 Ha egy férfi egy férjes asszonnyal fekvé taláztatik, haljanak meg mind a ketten, a férfi, aki az asszonnyal feküdt és az asszony; és tisztítsd ki a gonoszt Izráelből.

23 Ha egy szüz leány jegyben van egy férfival; és elő találja valaki a városban és vele fekszik; **24** akkor vigyék ki mind kettejüket annak a városnak a kapujába, és kövezzék meg őket kövekkel, hogy meghaljanak, a leányt azért, mert nem kiáltott a városban, és a férfit azért, mert megalázta felebarátjának feleségét; és tisztítsd ki a gonoszt kebeledből.

25 És ha a mezőn találja a férfi a jegyben járó leányt, és erőszakot tesz rajta a férfi és vele fekszik; akkor a férfi haljon meg egyedül, aki vele feküdt. **26** És a leánynak ne csinálj semmit, nincs a leánynak halálos bűne; mert mint mikor felebarátjára támad valaki és megöli, olyan ez a dolog. **27** Mert a mezőn találta őt; kiáltott a jegyben járó leány, és nem volt, ki megszabadítsa

28 És ha egy férfi olyan szüz leányra talál, aki nincs eljegyezve, és megragadja és fekszik vele; és rájuk találnak: **29** akkor adjon az a férfi, aki vele feküdt, a leány atyjának ötven ezüstöt, néki pedig legyen az a feleségévé azért, amért megalázta, el ne bocsáthassa egész életében.

23 Senki el ne vegye atyja feleségét; és ne takarja ki atyja takaróját.

V. TÁRSADALMI (SZOCIÁLIS) JOG: 23—26¹⁵.

Kik vehetők fel a gyülekezetbe, kik nem?

2 ⁽⁼¹⁾ Zúzott sebű, lemetszett tagú ne menjen be az Úr gyülekezetébe.

3 ⁽⁼²⁾ Fattyú ne menjen be az Úr gyülekezetébe; még tizedik nemzedéke se menjen be az Úr gyülekezetébe.

4 ⁽⁼³⁾ Ammóni és móábi ne menjen be az Úr gyülekezetébe; még tizedik nemzedékük se menjen be az Úr gyülekezetébe, örökké. **5** ⁽⁼⁴⁾ Azért mert nem fogadtak benneteket kenyérrel és vízzel az úton, mikor kijöttetek Egyiptomból; és mert felbélte ellened Bileámot, Beór fiát a megsopotámiai Petórból, hogy meg-

átkozzon téged. **6** (=5) De az Úr, a te Istened, nem akart Bileámra hallgatni, és fordította az Úr, a te Istened, az átkot áldásodra; mert szeret téged az Úr, a te Istened. **7** (=6) Ne keresd békéjüket és javokat; teljes életedben soha.

8 (=7) Ne utáld az edomit, mert az testvéred; ne utáld az egyiptomit, mert jövevény voltál országában. **9** (=8) Fiaik, ha születnek nékik, harmadik nemzedékük menjen be az Úr gyülekezetébe.

A tábor tisztán tartása

10 (=9) Ha táborba szállsz ellenségeid ellen; őrizkedjél minden gonosz dologtól. **11** (=10) Ha lesz közted valaki, aki nem tiszta egy éjjeli eset folytán; menjen ki a táboron kívül, ne menjen be a táborba. **12** (=11) És mikor estére fordul, mosódjék meg vízben; mikor pedig a nap leszáll, bemehet a táborba. **13** (=12) És legyen egy félreeső helyed a táboron kívül; és menj ki oda kívül. **14** (=13) És legyen neked egy ásód öveden; és majd mikor leülsz kívül, áss vele és ismét takard el ürülékedet. **15** (=14) Mivelhogy az Úr, a te Istened, jár a te táborodban, hogy megszabadítson téged és elődbe adja ellenségeidet, tehát legyen a te táborod szent; hogy ne lásson benned csúnya dolgot, és vissza ne térjen tőled.

Társadalom-gazdasági thórák

16 (=15) Ne add ki a szolgát urának; aki hozzád menekül urától. **17** (=16) Nálad maradjon, kebeledben, azon a helyen, amelyet választ kapuid egyikében, amelyikben tetszik néki; ne nyomd el.

18 (=17) Ne legyen szerelemnek szentelt nő Izráel leányai közül; és ne legyen szerelemnek szentelt férfi Izráel fiai közül.

19 (=18) Parázna-díjt és eb-bért ne vigy be az Úrnak, a te Istenednek házába semmi féle fogadalom fejében; mert utálat az Úr előtt, a te Istened előtt mind a kettő.

20 (=19) Testvérednek ne kamatra adj kölcsönt, pénz-kamatra, eleség-kamatra; semmi féle kamatra, amire kamatos kölcsönt szoktak adni. **21** (=20) A külföldinek kamatra adj kölcsönt, de testvérednek ne kamatra adj; hogy megáldjon az Úr, a te Istened, mindenben, amire kezedet nyújtod, azon a földön, amelyre bemegy, hogy birtokodba vedd.

22 (=21) Ha fogadást teszel az Úrnak, a te Istenednek, ne halogasd megadni; mert megkeresvén megkeresi azt az Úr, a te Istened, rajtad, és bűn lesz rajtad. **23** (=22) Ha pedig elhagyod a fogadást; nem lesz rajtad bűn. **24** (=23) Ami ajkaidon kijön, megtartsd és megcselekedd; ami képen önként fogadtad az Úrnak, a te Istenednek, amit száddal mondtál.

25 (=24) Ha bemégy felebarátod szőlejébe, egyél szőlőt kívánságod szerint jól lakásig; de edényedbe ne tégy.

26 (=25) Ha bemégy felebarátod álló gabonájába, téphetsz kalászt kezdeddel; de sarlót ne emelj felebarátod álló gabonájára.

Az elvált nő és az új házassági törvénye

24 ¹ Ha egy férfi elvesz egy asszonyt és férjévé lesz annak; akkor, ha az nem talál tetszésre az ő szemeiben, mert valami csunya dolgot lelt benne, és váló levelet ír néki és kezébe adja és elbocsátja házától, ² és kimegy házából; és elmegy és más férfié lesz, ³ és meggyüli az utóbbi férfi, és váló levelet ír néki és a kezébe adja és elbocsátja őt házától; vagy ha meghal az utóbbi férj, aki elvette őt feleségül: ⁴ első ura, aki elbocsátotta őt, nem veheti el őt ismét, hogy felesége legyen néki, miután tisztátalanra tette magát, mert utálat az az Úr előtt; és ne fertőztesd meg azt az országot, melyet az Úr, a te Istened ád néked örökségül.

⁵ Ha egy férfi új asszonyt vesz, ne vonuljon ki a hadseregbe és ne essék rá semmi dolog; szabadon legyen otthon egy évig, és örvendeztesse feleségét akit elvett.

Emberbaráti intézkedések — Tíz thóra

⁶ Ne vegyen zálogba kézi malmot, és malomkövet; mert életet vesz zálogba.

⁷ Ha rajta kapnak valakit, hogy egy lelket ellop testvérei közül, Izráel fiai közül, és kereskedik vele és eladja azt; haljon meg az a tolvaj, és tisztítsd ki a gonoszt te közül.

⁸ Vigyázz magadra a belpoklosság csapásában, hogy nagyon megtartsd, és egészen úgy cselekedjél, mint a lévita papok tanítanak benneteket; amint parancsoltam nékik, vigyázzatok, hogy egészen úgy cselekedjete. ⁹ Emlékezzél arra, amit az Úr, a te Istened, Mirjámmal cselekedett; az úton, mikor kijöttetek Egyiptomból.

¹⁰ Ha kölcsön adsz felebarátodnak bármi féle kölcsönt; ne menj be házába, hogy zálogot végy tőle. ¹¹ Kivül állj meg; és az az ember, akinek te kölcsön adsz, vigye ki hozzád a zálogot. ¹² És ha szegény ember az; ne feküdjél le az ő zálogában. ¹³ Visszaadván visszaadd néki a zálogot, mikor a nap leszáll, hogy ruhájában fekhessék le és áldjon téged; néked pedig legyen egy igaz cselekedeted az Úr előtt, a te Istened előtt.

¹⁴ Ne zsarold ki a szegény és szűkölködő napszámost; akár testvéreid közül való, akár jövevényed közül, akik országban vannak kapuidon belől. ¹⁵ Az nap add meg a bérét, le se szálljon rajta a nap, mert szegény ő, és ezt kívánja; hogy ne kiáltson ellened az Úrhoz, és bűn legyen rajtad.

¹⁶ Meg ne öletessenek atyák fiakért, és fiak ne öletessenek meg atyákért; ki-ki a maga bűnéért öletessék meg.

¹⁷ Jövevény és árva jogát ne csavard el; özvegy ruháját ne vedd zálogba. ¹⁸ És emlékezzél rá, hogy szolga voltál Egyiptomban, és megváltott az Úr, a te Istened onnét; azért parancsolom én néked, hogy ezt cselekedd.

¹⁹ Ha gabonád aratod a mezőn és egy kévét a mezőn felejtessz, ne térj vissza azt felvenni, legyen a jövevényé, az

árváé és az özvegyé; hogy megáldjon téged az Úr, a te Istened, kezed minden munkájában.

10 Ha olajbogyódat levered, ne böngéssz magad után; legyen a jövevényé, az árváé és az özvegyé.

11 Ha szőlődet szüreteled, ne mezgérelj magad után; legyen a jövevényé, az árváé és az özvegyé. **12** És emlékezzél rá, hogy szolga voltál Egyiptom földén; azért parancsolom én néked, hogy ezt cselekedd.

A botbüntetés végrehajtása

25 Ha per lesz valakik közt és törvény elé állnak és megítélik őket; és igaznak nyilvánítják az igazat és bűnösnek nyilvánítják a bűnöst: **2** akkor, ha verésre van ítélve a bűnös, vonassa le őt a bíró és ütessen rá a maga színe előtt bűnösségének megfelelőleg szám szerint. **3** Negyvenet ütessen rá, ne tegyen hozzá; nehogy hozzá tegyen ütéseihez e felett még sok ütést, és meggyaláztassék a testvéred szemeid előtt.

Nyomtató ökör

4 Nyomtató ökörnek ne kösd fel a száját.

Sógorházasság

5 Ha fivérek együtt laknak és meghal egy közülök és nincs néki fia, ne menjen ki a megholt felesége idegen férfihoz; sógora menjen be ő hozzá és vegye el őt feleségül és hajtsa végre vele a sógorházasságot. **6** És akkor az elsőszülött fiu, akit szül, álljon a megholt fivér nevének; hogy ki ne töröltessék annak neve Izráelből. **7** És ha nincs kedve a férfinak sógornőjét elvenni; akkor menjen el sógornője a kapuba a vénekhez és mondja: Vonakodik a sógorom nevet támasztani fivérének Izráelben, nem akarja velem a sógorházasságot végrehajtani. **8** Akkor hívassák azt városlátogató vénei, és parancsolják meg néki. És ha elő áll és az mondja: Nincs kedvem őt elvenni; **9** akkor lépjen hozzá ángya a vének szemei előtt és húzza le saruját lábáról és köpjön arcába; és feleljen és mondja: Így kell tenni azzal a férfival, aki nem építi fivére házat. **10** És legyen a neve Izráelben: Ízhúzott sarujú háza.

Vélelten vétség szemérem ellen

11 Ha férfiak verekednek együtt, egyik a másikkal, és az egyik felesége közel megy, hogy megszabadítsa férjét annak a kezéből, aki veri; és kinyújtja kezét és megragadja annak szeméremtestét: **12** vágd le a kezét; ne sajnálja szemed.

Igaz mérték

13 Ne legyen néked kétféle súlymérték az erszényedben; nagy és kicsi. **14** Ne legyen néked kétféle véka a házában; nagy és kicsi. **15** Teljes és igaz súlymértéked legyen néked, teljes és igaz vékad legyen néked; hogy hosszú legyen életed azon

a földön, melyet az Úr, a te Istened ád néked. **16** Mert utálat az Úr előtt, a te Istened előtt mind, aki ezeket cselekszi; mind, aki hamisságot cselekszik.

Töröld el Amálek emlékezetét

17 Emlékezzél arra, amit Amálek cselekedett veled; az úton, mikor kijöttetek Egyiptomból. **18** Hogy ment neked az úton, és elvágta a hátvédedet, a mögötted lévő rokkantakat mind, mikor te kimerült és fáradt voltál; és nem félted Istent. **19** Mikor azért nyugodalmat ád majd néked az Úr, a te Istened minden ellenségeidtől köröskörül abban az országban, melyet az Úr, a te Istened ád néked örökségül, hogy birtokodba vedd azt, töröld ki Amálek emlékezetét az ég alól; el ne felejtsetd!

Liturgiai függelék

a) Zsengéldozati ima

26 És mikor majd bemegy abba az országba, melyet az Úr, a te Istened ád néked örökségül; és birtokodba veszed és benne lakol: **2** akkor végy a föld minden gyümölcsének zsengéjéből, amit behordasz földedről, melyet az Úr, a te Istened ád néked, és tedd a kosárba; és menj el arra helyre, melyet választ az Úr, a te Istened, hogy ott lakassa nevét. **[3** És menj be a paphoz, aki lesz azokban a napokban; és mond néki: Kijelentem ma az Úrnak, a te Istenednek, hogy bejöttem abba az országba, amelyről megesküdött az Úr atyáinknak, hogy nekünk adja. **4** Akkor vegye el a pap a kosarat kezedből; és tegye az Úrnak, a te Istenednek oltára elé]. **5** És felelj és mondd az Úr előtt, a te Istened előtt: Bolygó arámi volt aytám, és aláméne Egyiptomba és jövevény vala ott kevés számban; és ott nagy, erős és nagyszámu néppé lön. **6** De megnyomorítának bennünket az egyiptomiak és elnyomának; és kemény szolgálatot tőnek mireánk. **7** És kiáltánk az Úrhoz, atyáink Istenéhez; és meghallotta az Úr szavunkat, és meglátta nyomoruságunkat és fáradtságunkat és elnyomatásunkat. **8** És kihozott bennünket az Úr erős kézzel, kinyújtott karral és nagy rettenetességgel; és jelekkel és csodákkal. **9** És behozott bennünket erre a helyre; és nekünk adta ezt az országot, téjjel és mézzel folyó országot. **10** És most, imé behoztam a föld gyümölcsének zsengéjét, melyet adtál nekem Uram; és tedd le azt az Úr előtt, a te Istened előtt, és hajtsd meg magadat az Úr előtt, a te Istened előtt. **11** És örvendezzél mind azon a jón, amit adott néked az Úr a te Istened, és a te házadnak; te és a lévita, és a jövevény, aki közötted van.

b) Tizedáldozati ima a harmadik évben

12 Ha teljesen megfizetted termésed minden tizedét a harmadik évben, a tized évében; és a lévitanak, a jövevénynek, az árvának és az özvegynek adod, hogy egyenek kapuidban és elégedjendk meg: **13** akkor mondd az Úr előtt, a te Istened előtt:

Kitisztítottam a szentségest a házból és oda is adtam a lévítának és a jövevénynek, az árvának és az özvegynak, egészen a te parancsolatod szerint, melyet parancsoltál nekem; nem hágtam át parancsolataidat, és nem felejtettem el. **14** Nem ettem belőle gyászomban, és nem tisztítottam ki belőle tisztátalanságomban, és nem adtam belőle halottnak; hallgattam az Úrnak, az én Is tenemnek szavára, egészen úgy cselekedtem, amint parancsoltad nekem. **15** Oh tekints le szentséged lakhelyéből, az egekből, és áldd meg a te népedet, Izráelt, és a földet, melyet adtál nekünk; amiképen megesküdtél atyáinknak, egy téjjel és mézzel folyó országot.

Jósija király törvénykönyve

BEVEZETÉS

A 2 Kir. 23. sköv. elmondja, hogy Jósija, Júda királya (640—608-ig Kr. e.) ünnepélyesen kihirdetett egy törvénykönyvet, a „Szövetség Könyvét“, ami az akkori nyelven azt jelentette, hogy a „Vallás Könyve“; és annak alapján nyomban (Kr. e. 622-ben) hozzá fogott egy nagy reform-munkához, és megtisztította Júdának az ő elődei, Manassé és Ámon alatt nagyon elpogányosodott istenitisztelejét. Ma általánosan elfogadott vélemény az, hogy Jósijának ez a törvénykönyve most a Mózes ötödik könyvének, azaz a Deuteronomiumnak a 12—26. fejezeteiben van előtűnk. Ennek a törvénykönyvnek fordítását és rövid magyarázatát veszi az olvasó ebben a kis füzetben. A fordítás is, a magyarázat is tisztán tudományos célt szolgál; de úgy van írva, hogy azok is könnyen olvashatják, akik nem szakemberek. Tudósok számára való szakkifejezések, műszavak, stb. csak ott vannak, ahol el nem voltak kerülhetők; de ott is úgy, hogy aki érti, tanul belőlük; aki nem érti, nem botlik el bennök.

Jósija óta bizonyára ment át némi változásokon ez a törvénykönyv. Vannak benne törvények, amik akkor még nem voltak benne; és valószínű, hogy egyes részek, amelyek akkor hozzá tartoztak, idővel elszakadtak tőle. A 2 Kir. 22. 11-ből pl. azt következtethetjük, hogy a Jósija törvénykönyve valami megrázó fenyegetéssel vagy átokkal végződött, amilyen a mai Deuteronomium befejező részeiben tényleg van is. Ezekről a kérdésekről majd a Deut. 1—11. és 27—34. fejezeteinek tárgyalásánál szólunk; most csak a Deuteronomium corpusát, a 12—26. fejezeteket tárgyaljuk; mert alapjában véve csak ez a Jósija törvénykönyve. Egészen alkalmas nemcsak egy olyan reform végrehajtására, amelyet ő végrehajtott; hanem egy olyan ország és nemzet kormányzására is, mely az Úrnak „tulajdon népe“ akar lenni. Ezt mutatja már tartalmának beosztása is. I. Istenitisztele; II. Vallási élet; III. Vallási és állami szervezetek; IV. Polgári és katonai jog; V. Társadalmi (szociális) jog.

Mikor Júda állami élete végső vonaglásában volt, akkor vetette meg ezzel a törvénykönyvvel azt az örök alapot, amelyen Izrael vallása átalakult zsidó vallássá, és alkalmas lett arra, hogy kebelében szülessék meg az abszolút vallás, a keresztyénség. Izrael legdrágább szellemi kincseit, a prófétaágnak, papságnak és írástudóságnak örök értékeit ebben gyűjtötte össze, mint egy drága aranyedényben, és ebben örököltette át a hálás utókorra.

A Deuteronomium corpusának beosztása

- 1 12¹. Az egész törvénykönyv (12²–26¹⁵) felírata.**

I. Istentisztelet: 12²-13¹⁹ (=18).

- 2 12 2-7. Az istentisztelet központosítása.
3 — 8-12. " " " más megfogalmazásban.
4 — 13-19. A húsétel és a vallási járulékok áldozati jellegének szabályozása.
5 — 20-28. A húsétel és a vallási járulékok áldozati jellegének szabályozása más megfogalmazásban.
6 12 29-31. A kanaánias istentisztelet tilalmazása általában.
7 16 21-22. A szentfia és a szentkő tilalma.
8 17 1- A hibás áldozati állat tilalma.
9 13¹ (= 12 3:) Bevezetés az idegen istenek tilalmához.
10 17 2-7. Aki idegen isteneket imád, megölettségék.
11 13 2-19, (= 1-18) Aki idegen istenekhez csábít, megölettségék:
 a) 13 2-8 (= 1-5) Ha próféta a csábító.
 b) 13 7-12 (= 6-11.) Ha valaki közelálló a csábító.
 c) 13 13-19 (= 12-18) Ha hitsorsosok a csábítók és a csábítás sikertül.

II. Vallási élet: 14¹–16¹⁷.

- 12 1^a 1-2. A rituális tisztaságról:
1-2. Tilos gyászszokások.
3-21 Megengedett és tilos ételek.
- 13 14 22-29. A tizedek.
- 14 15 1-18. A szombatév: az elengedés esztendeje.
1-11. Az adósság elengedése.
12-18. A héber rabszolga elengedése.
- 15 15 19-28. Az első fajtás áldozata.
- 16 16 1-17. Az évi ünnepek sorrendje.

III. Vallási és állami szervezetek: 16¹⁸–18²².

- 17 16 18–20. Vidéki bíróságok.
18 17 8–13 A fellebbviteli bíróság.
19 17 14–20. Királytörvény.
20 18 1–8. Papok jussa.
21 18 9–22. Próféetatörvény.

IV. Polgári és katonai jog: 19 1–23 1.

- 22 19 1-13. Három menedékváros.
23 19 14- Ne told el a határt.

Kommentár a Deuteronomium corpusához

12—26.

1. A törvénykönyv felirata

12¹.

Ez a vers nemcsak a közvetlenül utána következő versekre vonatkozik, hanem az egész 12²—26¹⁵-re; tehát úgy tekinthető, mint az egész deuteronomiumi törvénygyűjtemény eredeti címe, illetve rövid bevezetése. A *parancsolatok* az egyes rendelkezések: előírások. A *törvény* a jogrend alapja. *Hogy azok szerint cselekedjete*k; héb: amelyeket megőriztetek cselekvésre; 13¹; 26¹⁶. *Abban az országban*, stb; ezt sokan későbbi betoldásnak veszik, mivel a többitől eltérőleg egyes második személyben szól az olvasókhoz. A legrégibb görög fordítás, a Septuaginta azonban többes második személyt ad (atyáitok Istene). Az időmeghatározás a törvények megcselekedésére vonatkozik, mint ezt a pontosvessző (atnach) helyzete mutatja: *hogy azok szerint cselekedjete*k minden időben, stb. Ha a pontosvessző a *néked* szó után volna, akkor lehetne e meghatározást a birtokba vételre, illetve a birtoklásra vonatkoztatni, mint sokan teszik is, Károli is: „hogy birjad azt minden időben“, stb.

I. Istenitisztele. 12²—13¹⁹ (=18)

2. Az istenitisztele központosítása

12²—7.

A Deuteronomiumnak alaptétele az, hogy csak egyetlenegy törvényes istenitisztelei hely van a világon, a Salamon temploma Jeruzsálemben; a többi pedig mind törvénytelen, istenellenes, tehát pogány. Az egész könyv minden intézkedéseivel együtt erre a tételre van felépítve. Ennek legközvetlenebb folyamánya a 2—7. versek intézkedése: Izráel ősi istenitisztelei helyeinek elpusztítása.

2 v.) Hogy az itt elítélt ősi istenitisztelei helyeket a próféták mért nyilvánították Isten parancsára pogányoknak, azt Hós. 4¹³-ból világosan megláthatjuk: mert ott Izráel fiai az Úr neve alatt valóságos pogány istenitiszteleket folytattak. A helyzet úgy van beállítva az egész könyvben, mintha Izráel fiai még a Móáb mezején volnának, és nem vették volna birtokba az ígért földjét; mivelhogy ezek a törvények még abból a korból való ősi, isteni követelmények, csak most foglaltattak írásba. *Tisztelték*, héberül: szolgálták az ő isteneiket. A héberben itt szójáték van ('abbéd t'abbédún és 'abédú). A *hegyek*, *halmok* és általában emelkedet-

tebb helyek különösen a nap-, hold- és csillagimádóknak (amilyenek Izráel ősei is voltak) voltak kedvenc istenítiszteleti helyei. A *zöld* (rendesen az örökzöld) *fa* Isten életető jelenlétének a jele volt; leveleinek a susogásából jósoltak. 3 v.) Itt egy későbbi kéz részletezi, hogy az istenítiszteleti helyek felszerelési tárgyai is kipusztítandók, u. m. az *oltárok*, melyek földből, faragatlan vagy faragott kövekből, néha ércből voltak és az isten asztalaiul tekintettek; a *szentkövek* (maccébák), az isten jelenlétét jelképező, néha díszesen kifaragott kőoszlopok; a *szentfák*, ugyan ilyen faszlopok azokból az örökzöld fákból, melyeket valamikor az Isten lakhelyéül tiszteltek; és az istenszobrok. Ezek fából voltak faragva, néha arannyal vagy ezüsttel bevonva, és magikus erőt tulajdonítottak nekik. Magokkal a felszerelési tárgyakkal együtt azoknak az isteneknek a *nevét* is ki kell irtani, akiknek a tiszteletére azok szolgáltak. Mert a régiek felfogása szerint aminek neve nincs, az nem létezik. Ellenben a név tényleg megjeleníti magát a nevezettet. A későbbi zsidók azért forgatták el mindazokat a régi személyneveket, amelyek Baállal (Úr, a kanaáni istenek általános neve) voltak összekötve, pl. Isbaált (Baál embere) Isbósetre (szégyen embere), hogy így a baáloknak még a nevét is kiirtsák. 4 v.) Nem a 3-ik versre vonatkozik, amely esetben azt tenné, hogy ne bontsátok le és ne égessétek el az Úr oltárait, szentfáit, stb., ami képtelenség; hanem a 2-ik versre, és azt teszi, hogy ne az ott felsorolt helyeken imádjátok az Urat. 5 v.) Nem a nép választotta magának az Urat, hanem az Úr a népet (Deut. 7.) szent népévé; és így az istenítiszteleti helyet is csak az Úr választhatja ki (lásd Ex. 20²⁴) Ez a hely a jeruzsálemi templom, (1. 1 Kir. 8⁴⁴⁻⁴⁸; Ám. 1²; Jes. 18⁷, stb.) Hogy ő szabadon választ, ez azt mutatja, hogy nem olyan helyhez kötött isten, mint a baálok. Izráel törzsei közül akármelyiket választhatta volna; de ő éppen Jeruzsálembe helyezte nevét. A „helyet választani“ és „oda helyezni nevét“, kedves deuteronomiumi kifejezések; ez utóbbi az Úr királyi felség joga és annak védelme alá való helyezést is jelenti. A név (1. 3 v.) nemcsak képviseli az Urat, hanem tényleg jelenvalóvá teszi; lásd Ex. 20²⁴: „Valamely helyen emlitem az én nevemet, oda megyek hozzád és megáldalak téged“. Ezért az a hely, ahol az ő neve van, az ő lakásának is mondható. E főnév helyett (*lesiknó*, mely többször nem fordul elő), ma általában ígét (*lesakkénó* = hogy lakassa azt) olvasnak a septuaginta után (mint 11 vben is van), és így fordítják e verset: *Hanem azt a helyet, amelyet az Úr választ minden törzseid közül, hogy [oda] helyezze nevét hogy ott lakassa azt, keressétek és oda menjete*k. A héber szövegben egyes szám van: *menj*; a septuagintában többes. Ez a helyesebb. 6 v.) Nem a 2-ik versben eltiltott istenítiszteleti helyekre, hanem az 5-ik versben jelzett helyre vigyék áldozataikat és vallási járulékaikat. Úgy látszik, hogy itt ezeket mind fel akarja sorolni; és ezért tűnt fel Steuernagelnek és utána többeknek, hogy a vétekért ('ásám, Lev. 7¹) és bűnért (chattár, Lev. 6¹⁸ = 6²⁵) való

áldozat nincs felemlítve; de hiszen az *égő- és véres áldozatban* minden benne van. *Kezetek felemelt áldozata* az, amit valami készletből, gabonából, gyapjúból, stb. kézzel felemelnek és adományúl visznek a szenthelyre. Valószínűleg egyet jelent a termény és gyapjú zsongéjével. A *fogadalmi áldozat* és az *önkéntes adomány* között az volt a különbség, hogy az előbbire az Urnak valami áldásáért vagy segítségéért előre elkötelezte magát az illető; az utóbbit pedig az áldás vagy segítség vétele által hirtelen felbuzdulva előzetes elkötelezés nélkül adta. Minden *elsőszülött* az Úré; Ex. 13₂ stb. 7 v.) Az áldozat az *Úr előtt* való vidám *örvendezés* az elvett áldások felett. Az *Úr előtt* enni = áldozati lakomát tartani. A *mislach jedkem* eredetileg az, amire az ember kezét kinyújtja; aztán, mint itt is, a *keresmény*. Az „*amivel*“ a keresményre vonatkozik, nem a családra. Mivel kezök munkáját megáldotta az *Úr*, azért örvendezzenek.

3. Az istenitisztelet központosítása más megfogalmazásban

12₈₋₁₂.

Magyarázza az eddigi állapotot; de a 12₂₋₇. értelmében követeli az istenitiszteleteknek az *Úr* által választott helyre való központosítását. A régi állapot csak addig volt megengedhető, míg a nemzet az új hazában rendezett viszonyok közé nem jutott. És, mint 1 Kir. 3₂ mondja, a Salamon temploma fel nem épült.

8 v.) *Itt ma* a Móáb mezejére és a pusztai vándorlás idejére utal. Tehát ott és akkor még nem volt az istenitisztelet központosítva és egységesen rendezve. 9 v.) Ennek a magyarázata pedig az, hogy még eddig a politikai viszonyok ezt nem engedték meg. Az ehhez szükséges *nyugodalmat*, amit a 10 v. kilátásba helyez, 1 Kir. 5₁₈ = 5₄ szerint csak Salomonnak adta meg az *Úr*. 11 v.) Mikor ez a feltétel teljesül, akkor lép érvénybe az istenitisztelet központosítása iránt való követelmény is. *Kezeitek felemelt áldozatát*, l. a 6. vben. *Válogatott fogadalmaitokat* nem = fogadalmaitok legjavát; hanem azokat a válogatott, legjobb dolgokat, amiket fogadalmi áldozatokul szoktak adni. Mert fogadalmi áldozatúl mindig csak valami nagyon kiváló dolgot szokás felajánlani, 12 v.) A 7. háznépeit itt részletezi, és hozzájuk számítja a *levitákat* is, akik, mint a vidéki istenitiszletei helyek (bámák) papjai, a központosítás folytán elvesztették papi állásukat, és mivel részök és örökségök, azaz osztály szerint kiosztott földbirtokuk nem volt, a közönség kegyességére voltak utalva. Lásd még 12₁₈; 14₂₇₋₂₉; 16₁₁₋₁₄; 26₁₁.

4. A húsétel és a vallási járulékok áldozati jellegének szabályozása

12₁₈₋₁₉.

Az ó-izráeli ember (őz és szarvashús kivételével) csak áldozati célra levágott állatok húsát ette. Tehát az istenitisztelet központosítása folytán a vidékieknek lehetetlenné lett a húsevés. A törvény úgy teszi lehetővé, hogy a fogyasztási célra való állat-

vágást megfosztja áldozati jellegétől. Ugyanúgy a különböző vallási adók és adományok is áldozatok jellegével bírtak; de ezeknek ezt a jellegét továbbra is kifejezetten meghagyja a törvény.

13 v.) A régi szokás utóhatása képen annak, aki húst akart enni, könnyen eszébe juthatott, hogy a legközelebbi régi szenthelyen hamar egy égőáldozatot mutat be, hogy húst ehessék az áldozati lakomán. De ettől *őrizkedni* kell; **14 v.)** hanem az 5. 6. 11. vers értelmében kell eljárni. **15 v.)** Ha húst akarsz enni, azért nem kell áldozatot rendezni: *csak vágj és egyél* amikor akarsz és amennyi módodban van; egyél *minden kapuidban*, minden városaidban, bármily messze esnek is azok Jeruzsálemtől, csak ne tekintsd azt áldozati húsnak. Az áldozati húsból csak azok ehettek, akiken nem volt valami rituális tisztátalanság; ebből a fogyasztási célra levágott húsból pedig tisztátalan és tiszta egyaránt ehetik, mint az *őz és a szarvashúsból*, mely ugyan meg-ehető (14^s), de belőle áldozat be nem mutatható. Ilyen lesz tehát minden más állat húsa is, amit fogyasztási célra vágunk le. **16 v.)** Csak az az egy korlátozás van, hogy noha nincs szó áldozatról, és így a vér nem ontható az oltárra, még sem szabad azt megenni; hanem a földre kell ontani, hogy az igya el, hogy így visszaszármazzék Istenhez. **17 v.)** A 15-ik versből valaki azt gondolhatná, hogy az istenítisztelet központosítása következtében most már az alól a kötelezettség alól is fel vannak oldva a hívek, hogy azokat az itt felsorolt vallási adókat és adományokat, amelyek eddig a közelükbe eső szenthelyekre szolgáltatnak be, ezentúl a távoleső központi istenítiszteleti helyre (Jeruzsálemben) vigyék. Ez a vers ennek a gondolatnak vágja elejét. Ezeket (*kezed felemelt áldozatát* l. 6. és 11. vben) nem szabad „kapuidon belől”, azaz lakóvárosodban megenni; **18 v.)** hanem be kell szolgáltatni Jeruzsálemben, és ott kell megülni az áldozati lakomát. És pedig a lévítával együtt, aki a te kapuidon belől van, azaz veled egy városban lakik. **19 v.)** A hang melegsége elárulja egyben a lévíták ekkori nehéz helyzetét is.

5. A húsétel és a vallási járulékok áldozati jellegének szabályozása más megfogalmazásban

12 20–28.

Ez a szakasz ugyanazokat a kérdéseket tárgyalja, mint a 13–19. versek, t. i. a húsevés, a vérrel való eljárás és a vallási járulékok kérdéseit; csak valamivel részletesebben és szabatosabban.

20 v) Az áldozati jelleg nélkül való állatvágást, amit a 15. (és 21) vers megenged, az ország határainak kiterjesztésével indokolja, amit megígért az Úr, l. 11²⁴ és Ex. 23³¹; 34²⁴. **21 v.)** A határok kiszélesedésével jár, hogy egyes helyek messzire esnek a központtól: ezért vált szükségessé az áldozati jelleg nélküli húsétel megengedése; de a marhát vagy juhot úgy kell levágni, *amint parancsoltam néked*, t. i. a 15. vben. **22 v.)** Lásd 15 b.

Együtt = egyik úgy, mint a másik. **23 v.)** Ebből az intésből az látszik, hogy a vérevés nagyon elterjedt babona volt, és annak tilalmát nagyon nehéz volt megtartani. Ősi sémita megállapítás, hogy *a vér a lélek*. Ezen alapszik az a szintén ősi semita felfogás, hogy az Isten vérrokonságban van népével (mai nyelven lélekrokonságban!). És ezen a vérevés babonája is: a vérrel lelket, erőt kebelezt be magába az ember. De ezen alapszik a Deuteronomiumban a vérevés tilalma is: minden lélek az Úré, azt nem szabad elidegeníteni tőle. **24 v.)** = 16 v.) **25 v.)** Az előzőket jutalomígérettel támogatja. **26 v.)** A fogyasztási célra levágott húst tehát nem, csak egyéb, a 17 vben felsorolt *szentadományokat* (kodásim-szentségek) kell a központi szenthelyre vinni. **27 v.)** *Égőáldozat* az, amit egészen elégettek. Ezt az oltáron kellett „*elkészíteni*“, azaz *a húst* széttagolni és elégetni, *a vért* az oltárra önteni. A *véres áldozat vére* szintén az oltárra öntetett, de húsát az áldozók ették meg, az oltáron elégetett bizonyos részek (zsigerek) kivételével. **28 v.)** Záró intés. Hűsteron proteron: „tartsd meg és hallgasd meg“, e helyett, hogy: hallgasd meg és tartsd meg.

6. A kanaánias istenitisztelek tilalmazása

12²⁹–13¹ (= 12²⁹–32.)

Izráel ne úgy imádja az Urat, mint a kipusztított kanaániak imádták az ő isteneiket. Ennek egyenes folytatása a 16²¹–17¹-ben van, melynek ez bevezetéséül tekintendő.

29 v.) A kanaáni öslakosság kiirtása és birtokba vétele abban ment teljesezésbe, hogy teljesen beleolvadt a bevándorolt héber törzsekbe, és ez összeolvadásból Izráel nemzete állott elő; úgy hogy most már Izráel lakott a volt kanaániak országában. **30 v.)** Epen ezért az izráeli nép a kanaánias istenitiszteleket mindig törvényesnek tartotta és gyakran megesett, hogy tudakozódott a kanaániak istenei után, és kijelentette, hogy ő is olyan akar lenni, mint azok voltak, pl. Ez. 20³²; Jer. 44^{15–18}. stb. A kanaáni istenek után való tudakozódás csak a babyloni fogság után némult el a népben. **31 v.)** A kanaáni istenitisztelekben több olyan vonás volt, amit az Úr utált és gyűlölt, és amit ezért az Úr prófétái mindig tiltottak; de itt csak egy van felemlítve: a gyermekáldozat. Ez Izráelben nagyon el volt terjedve (Mika 6⁷; Jer. 7³¹; 19⁵; 32³⁵; Ez. 16²¹; 20³¹; 23³⁷; 2 Kir. 16³; 17¹⁷), úgy, hogy Jósija királynak, mikor a Deuteronomium alapján az istenitiszteleket reformálta, meg kellett fertéztetni a Hinnom fiainak völgyében (Gyehenna!) a Tófetet, ahol a gyermekeket el szokták égetni, hogy így vágja útját ennek a borzasztó szokásnak. Itt kellene következní a 16^{16. 21}; 17¹-nek.

9. Bevezetés az idegen istenek tilalmához

13¹ (= 12³²)

13¹ v.) (= 12³²) A *teljes ígét* kell megtartani, csonkítás és toldás nélkül. Erre kellene következni a 17^{2–7}-nek és csak az után a 13² s. köv.-nek.

11. Aki idegen istenekhez csábít, megöletessék.

13 2—19 (= 1—18).

A 16 21—17 7 a kanaánias istenitiszteleti szokások tilalma után halálbüntetést szab arra, aki idegen isteneket imád; ezt folytatja most ez a szakasz, mely azokra is halálbüntetést szab, akik idegen istenekhez csábítanak, és ha a csábítás sikerül, természetesen az elcsábítottakra is. Három esetet hoz fel, u. m.:

a) *Ha próféta a csábító*

13 2—6 (= 1—5).

2 (= 1) v.) A prófétának Num. 12 6 szerint álomban jelenik meg az Úr; itt is ez a gondolat: tehát a próféta = álmodó. Jer. 23 13 szerint a samáriai próféták a Baál nevében prófétálnak és elcsalják a népet; Jer. 23 16 szerint pedig az ilyenek az ő szívök látását szölik, nem az Úr szájából valót. Itt is ilyen baálprófétáról van szó. Minden csoda jel: az Isten lételének és hatalmának jele; de nem minden jelnek kell csodának lenni, pl. Gen. 1 14-ben a nap és hold jelek, de nem csodák. 3 (= 2) v.) Egész természetesnek találja azt az eshetőséget, hogy a baálpróféta által adott jel is teljesedik, mint Mát. 24 24; 2 Thess. 2 9; Jel. 13 13. is szól a sátán hatalmáról. A jelt azzal a mondással adja, hogy ha teljesedik, az azt mutatja, hogy a Baál az igaz isten; mint megfordítva 1 Kir. 18 21-ben Illyés jele azt jelenti, hogy az Úr az igaz Isten. 5 *Akiket nem ismertél*, azaz: akiknek erejét és szeretetét életedben még meg nem tapasztaltad; és *tiszteljük azokat*, olv. qalt.: *na'abdém*; a rabbik hofálnak vokalizálták, hogy az önkéntelenséget és kényszerűséget jelezzék. L. 5 9. is. 4 (= 3) v.) Az Úr csak azért enged ilyen hatalmat a baálprófétáknak, hogy próbára tegye népe hűségét. Mert természetes, hogy ha a jel nem teljesülne, akkor a csabításnak ereje nem volna. 6 (= 5) v.) A csábító próféta büntetése halál. Ezt az Úrnak népével tett nagy jótéteményei indokolják. *Hogy eltántorítson tőle*, héb: *hogy lelőkjön téged az útról*. *Tisztítsd ki a gonoszt*, 17 7; 19 19; 21 21; 22, 21 22, 24; 24 7; 17 12, 19 13.

b) *Ha valaki közeláll a csábító*

13 7—12 (= 6—11).

Még ha a hozzád legközelebb álló akar is téged idegen istenekhez csabítani, azt sem szabad kimélned, hanem halálra kell adnod.

7 (= 6) v.) Anyád fia, nem féltestvér (csak atyáról), hanem egész testvér (atyáról és anyáról), tehát a legközelebbi rokon. Bertholet megjegyzi, hogy mikor a legközelebb állók is gyanúban foroghatnak, „finom vonás, hogy a szülők ellen nem táplál gyanút”. Lásd 3 (= 2) vben. 8 (= 7) v.) Arra a korra utal, mikor a valósi keveredés már nagyon élénk volt, l. 2 Kir. 16 10 skv; Jes. 17 10; Ez. 8. 9-10 (= 8—9) v.) Semmi kiméletnek nincs helye. Törvényes eljárásról, ítéletről szó sincs, az nem fontos. „A te kezéd

legyen rajta először“ = te dobod rá az első követ; **11** (= 10) v.) A büntetés természetesen a *megkövezés*. *Eltántoritani*, eredetiben: ellökni. **12** (= 11) v.) A szigorú büntetés célja az elrettentés.

c) *Ha hitsorsosok a csábítók és a csábítás sikerül*

13¹³—19 (= 13¹²—18)

Ha egy városban magából Izráel népéből támadnak csábítók, és a város hallgat rájuk, akkor azt a várost nagyátok (cherem) alá kell vetni, és úgy kell vele elbánni, mint egy ellenséges várossal.

13 (= 13¹²) v.) A *mondani* (*lémór*) ige a *hallod* (*tisma'*) ígéhez tartozik. **14** (= 13) v.) Nem „jöttek ki közüled“, hanem: *támadtak kebeledből* = született izraeliták léptek fel csábítóként és *eltántoriták* (lásd 11 v.); tehát a csábítás sikerült. **15** (= 14) v.) Itt már pontos törvényes eljárást kíván az ítélet végrehajtása előtt, mint a 17⁴ vben. **16** (= 15) v.) A *cherem* = *nagyátok* és annak a tárgya is cherem, az, amit annyira az Urnak szentelnek, hogy teljesen megsemmisítik; és természetesen cherem ennek a kimondása is. Rendesen ellenséges várossal szokták kimondani, pl. Jerikóra, Józs. 6¹⁷ sköv. De chéremmé lehetett tenni egyes embereket, állatokat vagy tárgyakat is. Ezeket aztán magánhasználatba venni halálos bűn volt, lásd Józs. 7¹⁸ sköv. Akán bűnét. A barmokon „kard élével“ (ez a kifejezés a Septuagintában nincs meg) kellett a nagyátkot végrehajtani, azaz le kellett őket kaszabolni, mint 1 Sám. 13³-ban. **17** (= 16) v.) A cherem szabályszerű végrehajtása. Az egész város mindenestől fogva egy egészen megégetendő áldozat (kálil), ami megégethető belőle, az megégettessék; ami nem, az örökre elvonassék a profán használatból. **18** (= 17) v.) A cherem főszentség, amit eltulajdonítani halálos bűn (lásd fennebb). Ez az áldozat elfordítja az Ur méltó haragját a nemzetről. **19** (= 18) v.) Az engedelmesség indítja az Urat kegyelemre.

II. Vallási élet. 14¹—16¹⁷.

12. A rituális tisztaságról

14¹—21.

Az ősi népeknél ami egyik vallásban szent volt, az a másikban fertőzet. Innét van minden ősi vallásban, így Izráel vallásában is, a szentségesnek és fertőzetesnek, tisztának és tisztátalannak éles megkülönböztetése. Semmi sem volt a régiek előtt oly nagy bűn, mint a szentségesnek a megfertőztetése. Törvénykönyvünk két szempontból tesz itt most intézkedéseket ennek a megakadályozására, u. m. a gyász-szokások és az ételek szempontjából.

a) *Tilos gyász-szokások*

14¹—2.

14¹ v.) Jer. 16⁶. és 41⁵. stb. mutatja, hogy a halottakat, kivált a kedves, vagy a tekintélyes halottakat, a testen ejtett bevágásokkal (ebből lett később a ruha meghasogatása) és a haj

kitépésével szokták gyászolni. Ezek a szokások a halottimádás maradványai, azért tilosak azoknak, akik az Úr fiai. (Hozs. 11¹.) Hogy ehhez a méltósághoz mennyire nem illenek ezek a gyászszokások, azt élezi ki a bevezető mondat előtérbe állításával: *Fiai vagytok ti az Úrnak*, hogy tehettek ilyesmit? A haj kitépése, amit az imént említettünk, még tekinthető a fájdalom természetes gesztusának; de itt nem erről van szó, hanem szertartásos megkoraszításról (Ám. 8¹⁰; Jer. 3²⁴ (25); 15²; 22¹²; Mik. 1¹⁶), ami még abból a korból ered, mikor a levágott haját és szakállt a halottnak áldozták. Ezt a *kopasztságot*, úgy látszik, a *szemek között*, azaz a homlok felett, a fej előrészen szokták csinálni. 2 v.) Izráel az Úrnak szent (Lev. 19²; 20⁷⁻²⁸.), ha pedig ezeket a halottimádásból maradt jegyeket magára veszi, akkor a halottnak teszi magát szentté: ez aztán a szentségek halálos összezavarása. Minden nép az Úré, de Izráel az ő tulajdona, *segulláh* (Ex. 19⁵⁻⁶.); tehát neki nincs joga az Úrtól nyert szentségét beszennyezni.

b) *Megengedett és tilos ételek*

14 3-21.

Azok az állatok, amelyeknek megevése itt eltiltatik, valamikor valamelyik vallásban mind szentállatok voltak, istenek lakhelyei, képviselői vagy szentállatai; ezért fertőzöttek az Úr népére nézve. Mert ezek megevése ószövetségi felfogás szerint ismét a szentségek halálos összezavarása lenne (de nem az új szerint, 1. 1 Kor. 8⁴⁻⁸!). A felsorolás öt alszakaszra oszlik. Megjegyezzük, hogy a felsorolt állatok neveinek a fordítása még nincs véglegesen megállapítva. Szakaszunk a Lev. 11²⁻²⁸-al annyira egyezik, hogy ez annak vagy az ennek csak változatául tekinthető. A vonatkozásokat bárki könnyen megállapíthatja közöttük.

a) *Négylábuak 3-8 v.)* A 4 és 5 egyenként felsorolja a megehető négylábuakat; a 6 általános meghatározást ad róluk: amelyeknek hasadt a patájuk és kérődzenek, azok megehetőek. Szó szerint: „*amely patát hasít és két pata hasítását hasítja*“, és *amelyik „felhossa a kérőt“* (a rágottat). A 7 és 8 a meg nem ehetőket sorolja fel. A nyúl és a marmota persze nem tartozik a kérődzők közé.

b) A halak **9-10 v.)** Itt nem részletez.

c) Madarak **11-16 v.)** Itt viszont általános meghatározást nem ad, hanem a meg nem ehetőket egyenként felsorolja. *Neme szerint* azt teszi, hogy mindenféle válfajával együtt.

d) A csúszómászók **19-20 v.)** A héberben madár (*cippor*) szűkebb terjedelmű fogalom, mint szárnyas (‘óf), mely utóbbi minden repülőt magába foglal, tehát azokat a csúszómászókat és rovarokat is, amelyek repülni tudnak. Ezek közt is van tiszta, pl. a sáska, amivel Keresztelő János is élt a pusztában, és ami a keletieknek ma is szokott tápláléka.

e) Az elhullott állat **21 v.)** A döghús két okból nem megehető. Egyik ok a halottimádás tudat alatti maradványa; a másik

az, hogy abban benne van a vér, l. 12¹⁶⁻²⁸. *Ne főzz gödölyét anyja tejében*, ez Ex. 23¹⁹ és 34²⁶-ból van véve. Az arabok ma is szeretik a húst aludtejbén főzni. A tejet a nép ma is a vér átalakulásának tartja; tehát a tejben főtt hús olyan, mintha vérrel enné valaki a húst.

13. A tizedek

14 22—29.

A szent tizedek minden ősi népnél ismeretesekek voltak, mint a hála és kegyes érzés kifejezései; az önkéntes adományból aztán idővel a gyakorlat által szent adó lett, (Gen. 28²²; Ám. 4⁴.) A 12¹⁷ hogy ennek az adónak áldozati jellegét a vidéki oltárok lerombolása után is megóvjá, azt rendeli, hogy be kell szolgáltatni a központi istenítiszteleti helyre, és ott kell belőle megülni az áldozati lakomát. Ehhez most azt a módosítást teszi, hogy a távolabbi helyekről nem természetben kell beszolgáltatni, hanem pénzben. Ellenben három évenként természetben kell a tizedet fizetni a szegények ellátására, kinek-kinek a maga városában.

22 v.) *Vetésed, héb, magod egész jövedelme* után kellett tizedet adni; tehát nemcsak a gabona után. És minden évi termésből. A *hasszádeh* helyhatározói accusativus. 23 v.) Ezek a tizedek áldozati lakomák rendezésére szolgáltak, természetben, ami fontos: a hívek azt ették az Úr előtt, amit az Úrtól vettek. És azért kellett a kiválasztott szent helyre vinni, hogy szentségek megőriztessék; hogy a belőlük rendezett áldozati lakomákon, minden vidámságuk mellett is, a hívők az *istenfélelemben* gyarapodjanak. *Marhádnak és juhodnak első fajzását* csak az áldozati lakoma révén említi itt fel, mint 12¹⁷-ben is, a tizedekkel együtt; mert az első fajzásról hivatalból csak 15¹⁹-ben lesz szó. De azért törölni nem kell e szavakat, mert a 26 v. vonatkozással van rájuk. 24—26 v.) Ha a távolság miatt a természetben való beszállítás nehézségekbe ütközik, lehet a tizedet pénzzé tenni, és az istenítiszteleti helyen aztán pénzen vett anyagból rendezni az áldozati lakomát. Itt már a hangsúly nem a saját termésből, az Isten ajándékából való lakomázáson, hanem magán az áldozati lakomán van. Az áldozat már önmagáért való szertartás; mindegy, hogy honnét való a hozzá való, csak megfelelő legyen. Amennyit nő a lakoma áldozati jellege, annyit nő a tized világi (adó) jellege. *Mert megáld téged az Úr*; ezt némelyek a távolságra vonatkoztatják, azaz megnagyobbítja országodat, és annak a következménye lesz az, hogy némely helyek távol esnek a központtól. De itt ez a *ki* nyilván a harmadik *ki*-vel párhuzamos: ha nem bírod elvinni a tizedet, *mert* messze van a központ és *mert* megáld az Úr bő terméssel, úgy hogy a tized sokasága is nehezítené a bevitt, akkor add el stb. *v^ccartá*, cūr vagy cārár ígéből (de cūr mintájára) = kis csomagba kötni, pénzt erszénybe tenni. *Sékár* = erős ital, általában részegítő ital. A németek *Meth*-nek (= méhser) fordítják, Kámori szesz-nek. 27 v.) l. 12¹²⁻¹⁹.

28–29 v.) A fentebb, 22–27. vben megszabott tizedet három évenként egyszer nem kellett a központba felvinni, hanem otthon egy közös helyre letenni a szegények táplálására. Megjegyzendő, hogy azért a 23. vben rendelt dézsmaáldozati lakomát ebben az évben is meg kellett tartani; magától értetődik, hogy a sátoros ünnepen (v. ö. 26¹²). 28 v.) *Három évenként*, héb: három év végén, azaz egy három évből álló időszakasz utolsó évében, *vedd ki az egész tizedet*, tehát nem vonva le belőle a dézsmaáldozati lakomára valót; és *tedd le*, bizonyára egy meghatározott helyre, *kapuidon belől* = lakóhelyeden. Ezt nem kell felvinni Jeruzsálembe. 29 v.) Az ez évi tized otthon jótékony célra fordítottatott. A *lévita* (l. 27 v.), *jövevény*, *árva*, *özvegy* egy sorba vannak helyezve. Később minden tized törvényes fizetése lett a lévitanak (Num. 18²¹).

14. A szombatév: az elengedés esztendeje

15 1–18.

A szövetségkönyve, Ex. 23¹¹-ben a földre nézve rendeli el a szombatévet, hogy az minden hetedik évben pihenjen: ugaron, illetőleg megművelés nélkül hagyassék, és magától növvő termése engedtesse át a szegényeknek és a mezei vadaknak. Ebben első tekintetre kiütözik a bibliai vallásnak erősen szociális jellege. Itt most a Deuteronomium a szombatévet még nyilvánvalóbb szociális irányban fejti tovább. Kapcsolódik ebben a 14^{28–29}-hez, mely elrendeli, hogy a tizedet a 3-ik és 6-ik évben a szegények táplálására kell fizetni. A 7-ik évben pedig az adósoknak és szolgáknak, a társadalom e nagy teher alatt nyögő osztályainak adassék szombati pihenés: az adósságokat el kell engedni, a szolgákat (rabszolgák értendő) szabadon kell engedni: így lett a szombatév az elengedés esztendeje. Az újszövetségi üdv előizelítője.

a) Az adósság elengedése

15 1–11.

Az adósságok elengedésének értelmezésére nincs egyetértés a magyarázók közt. Némelyek csak a kamatokra vonatkoztatják; mások a tőkére, de csak haladék-adásnak értik; és ismét mások a tőke végleges elengedésének. A kamatra nem vonatkozhatik azonban, mert azt 23²⁰ (=19) szerint egyáltalán nem volt szabad szedni. Sokkal könnyebb a haladékra vonatkoztatni. Ez a gondolat illik a szombatév fogalmához: pihenés a földnek, pihenés az adósoknak. E mellett felhozzák azt is, hogy éppen a föld pihentetése folytán a gazdáknak a szombatévben nincs miből fizetni, tehát ezért kell az adósoknak erre az évre fizetési haladékot adni. Igen, de akikről itt szó van, a szegény adósoknak a szombatév csak jövedelmét szaporította, mert hiszen az ugar termése az övéké volt; azok tehát ebben az évben könnyebben fizethettek, mint máskor. Így hát legjobb az adósságnak teljes elengedésére

gondolnunk. E mellett szól a 9. vnek az intése is, aminek csak úgy van alapja, ha a hetedik évben teljesen el kellett engedni az adósságot. És vegyük figyelembe, hogy akkor a hitelezés nem üzlet volt, hanem könyörületes jótékonyosság; és a kölcsönvevés nem egyszerű hitelművelet, mint ma, hanem mások könyörületességének igénybe vétele. Tehát aki hat év alatt nem tudta visszaadni azt, amivel valamely jótévője kisegítette, annak már csakugyan jobb volt azt egészen elengedni.

15¹ v.) Héber: *Hét év végén*, azaz a 14²⁸⁻²⁹-ben említett 3+3 év + 1 év által alkotott hét éves időköz utolsó évében. *Sámat* 2 Kír. 9³³-ban ledobni (az ablakon); Ex. 23¹¹-ben ugaron hagyni; itt = elengedni. Ebből van *s'mit-dáh* = *elengedés*, elhagyás, 15^{1 2. 9}; 31¹⁰ **2 v.)** *dábár*: szó, íge, dolog, ügy, kérdés, tárgy, megbízatás, parancs, törvény, pl. Zsolt 119^{57. 105}; és itt, 19⁴-ben. *Hitelező*, héb: *ba'al masséh jádó* = keze kihitelezésének ura. *Kihirdették*: *qará'*, személytelen harmadik személy, *kihirdette*; de a magyarban csak többesben mondjuk. Az *Úr elengedését*, héberül: kihirdették az elengedést az Urnak. Tehát ez a tisztán szociális intézkedés is az Úrra megy vissza. Azaz: tőle ered. **3 v.)** A *külföldit*, akit a régi társadalmak (nem úgy, mint ma) csak olyan másodrendű embernek tekintettek, a Deuteronomium sem veszi úgy védelmébe, mint a jövevényt; 722 óta forgott több Izráel fiai között. **4 v.)** *'efesz ki*, helyreigazítólag: *csakhogya* a 2-3. v. intézkedésére nem kerül a sor, mert *nem lesz köztéd szegény* (az üzleti kölcsön tehát még ismeretlen, csak könyörületes kisegítésről lehet szó). Ez a megjegyzés könyvünk keletkezési idejére (a Jósija király körüli korra) nem illik, valamint a 7. sköv. versekhez sem. Egy gazdagabb korban élő írástudó széljegyzete. **5 v.)** A *raq* a 4. v. ígéretét korlátozza; az *im* pedig feltételhez köti: *csak* akkor következik az be, *ha* megtartod e parancsokat. **6 v.)** A 3-ik verset magyarázza: fajrokonaidat nem kell szorongatnod, hanem az idegent, mert oly tőkeerős leszel, hogy sok idegen (pogány) népek *adsz kölcsönt*, és e révén *uralkodol rajta*; te pedig nem szorulsz kölcsönre. Ez olyan korra utal, mikor a zsidók már kezdtek pénztőzsérek lenni (l. József ben Tóbiát). *'Ábat* híj = kölcsön adni, zálogra; *'ábót* = zálog. **7 v.)** Közvetlenül a 3-ik vershez kapcsolódik. *Testvéreid közül egy: mé'achad 'achejká*, olv. Septuagintával: *'achad mé'ache'ká*, mely szó a 3-ik vers megfelelő szavára (*'áchiká*) utal: ha testvéred iránt kiméltre vagy is kötelezve a behajtásban, azért, ha valamelyik kölcsönre szorúl, ne zárd be kezedet előtte; **8 v.)** hanem *szívesen adj néki kölcsönt*; héb: zálogkölcsönözvén zálogkölcsönözz néki. **9 v.)** A *b'lijjaál* nem „istentelen“, hanem *mihaszna*, haszontalan (ebből van a Béliál). Alacsony gondolat volna, ha valaki azért ne adjon kölcsön a szegénynek, mert a *hetedik év közeledésének* arányában fog a behajtás lehetőségének valószínűsége. Ez *égre kiáltó* (l. Ex. 22²² [= 23]; Jak. 5⁴) bűn lenne rajtad. **10 v.)** Ne rossz kedvvel adj; mert csak ha szívesen adod, akkor áld meg érte az Úr, Róm.

12⁸; 2 Kor. 9⁷. **11 v.**) Az előző intézkedések és intések indokolása; I. Mk. 14⁷: a szegények mindig veletek lesznek. Ezzel nem egyezik a 4-ik v.: csakhogy nem lesz közötted szegény.

b) A héber rabszolga elengedése

15 12–18.

A Szövetség könyvének (Ex. 21^{2–6}) a héber rabszolgára és rabszolgánőre vonatkozó intézkedéseit megújítja, de azzal a fontos változással, hogy a rabszolgánőt egyenlő elbánás alá veszi a férfival. Hat évi szolgálat után szabadon kell bocsátani őket, kellő ajándékokkal felszerelve.

12 v.) *Ha eladatik: jimmákér*, nif. lehetne magára visszavivő is: „ha eladja magát“; de tekintve Ex. 21²-verset: „ha vásárolsz egy héber szolgát“, inkább szenvedőnek vehetjük. Itt már egy törvénye van a rabszolgának, akár férfi, akár nő; míg a Szövetség könyvében (Ex. 21^{17–11.}) a nőnek külön törvénye van. **13–14 v.)** Az elbocsátásnak gazdag megajándékozással kellett történni. 'anâq = nyaklánc, innét hif: he'ânîq = vkinek a nyakára tesz egy nyakláncot, vagy megrakja valami ajándékkal. **15 v.)** A Deuteronomium kedves indokolása, I. 5¹⁵; 16¹²; 24^{18–22}: te is szolga voltál, érezz együtt a szolgálakkal; és az Úr megváltott, légy hálás érte! **16 v.)** Ebből az eshetőségből látszik, hogy a héber rabszolgának nem volt rosszabb dolga (talán még olyan rossz sem), mint a mai bérszolgáknak; de a Szövetség könyve (Ex. 21⁴) szól itt egy olyan intézkedésről is, ami sok esetben arra indíthatta a szolgát, hogy ne hagyja el urát; t. i. ha ura adott néki feleséget, akkor azt gyermekeivel együtt ott kellett néki hagyni: természetes tehát, hogy a legtöbb esetben inkább ő is ott maradt. **17 v.)** Ezt a szertartást a Szövetség könyve (Ex. 21⁶) szerint az Isten (nem a bírák) előtt kellett végrehajtani: ami azt jelenti, hogy ez hajdan vallásos szertartás volt. A fülnek az ajtóhoz való szögezése szimbolizálta a rabszolgának a házhoz való elválatatlan oda kapcsolását. Különben az átfúrt fül más népeknél is a rabszolgaság jele. **18 v.)** A napszámos élelmet is kap, meg napszámot is, a rabszolga pedig csak élelmet; tehát felényi értékért épen annyit dolgozik, mint a napszámos, vagyis a napszámos bérének kétszeresét szolgálja meg. Ezért ne essék nehezére a gazdának hat évi szolgálat után elbocsátani őt.

15. Az első fajtás áldozata

15 19–23.

A 2¹⁷ elrendeli a tizeddel együtt az első fajzásnak is a központi istentiszteleti helyre vitelét. A tizedre vonatkozó részt a 14^{22–29.} fejtette ki; most itt az első fajzásra vonatkozó rész kifejtése van. Itt is régi törvények felújítását találjuk. A Szövetség könyve (Ex. 22²⁸ (= 29 30.)) és egyéb régi törvények (Ex. 34¹⁹; 13^{11–16}) az emberek elsőszülötteit egybe fogják az állatokéival: minden első szülött az Uré kivétel nélkül, és amit nem lehet

megáldozni, azt meg kell semmisíteni. Itt már csak az állatok első fajzásáról van szó, és pedig csak azokról, melyekből áldozati lakomát lehet tartani. A későbbi papi törvényben (Num. 18^{5-18.}) ez megszűnik lakoma-áldozat lenni; az oltáron el nem égetett részek a papokéi lettek. E szakasznak a természetes helye a 14^{22-29.} v. keretében lett volna a tízeddel együtt, mert itt is arról van szó, amiről ott, hogy t. i. az istentisztelet központositása folytán mely adományok viendők be a központba; de hogy mégis idekerült, annak magyarázata valószínűleg az, hogy a 16^{1-1.}-ben kezdődik a pászkatörvény, már pedig az elsőszülöttek feláldozása a pászkával belső vonatkozásban van. A 20. v. szerint az állatok első fajzását minden évben egy alkalommal kellett felvinni; és ez az alkalom valószínűleg a húsvét volt. Úgy, hogy ez a szakasz, ha formailag nem is, de tartalmilag a következő szakaszhoz tartozik.

19 v.) Az Úrnak szentelés abból állott, hogy a szenthelyre vitték, áldozati célokra fordították és semmi profán célra nem használták. Ex. 22²⁹ (=30.) szerint a tehén és juh első fajzását nyolcad napos korában kellett beszoigáltatni; de itt erről nem lehet szó, mert most már csak évenként egyszer (húsvétkor) viszik fel az elsőszülötteket. **20 v.)** = 12^{18.} **21 v.)** = 17^{1.} Egyébkor sem lehetett hibás állatot megáldozni. **22 v.)** = 12^{15. 22.} **23 v.)** = 12^{16. 23. 24.}

16. Az évi ünnepek rendje

16^{1-17.}

A három ismert évi ünnepet sorolja fel időrendben, u. m. a pászkát a kovásztalan kenyerek ünnepével, a hetek ünnepét és a sátoros ünnepet.

a) *A pászka és a kovásztalan kenyerek ünnepe*

16^{1-8.}

A pászka és a kovásztalan kenyerek ünnepe eredetileg két különálló ünnep. Még Mk. 14¹ is egymás mellett, de külön említi őket. A pászka a nomád pásztornépek tavaszi hála- és engesztelési ünnepe volt (újholdkor vagy holdtöltekor); a kovásztalan kenyerek ünnepe pedig a földmivelő népeké. Kánaánban az északi izráeli törzsek közt, úgy látszik, inkább ez volt elterjedve, míg Judában a pászka maradt meg. A régi hagyományok közül is egyik egyiket ismeri, másik másikat. A Szövetség könyve (Ex. 23^{15-18.}) nem szól a pászkáról, és általában az a történetírói iskola, melyet a tudomány ma E-vel jelez, csak a kovásztalan kenyerek ünnepét ismeri. Ellenben a J-vel jelzett iskola csak a pászkát: Ex. 34^{25.} stb. Itt ez a kettő össze van kapcsolva, azonban az összekapcsolás egy későbbi írástudónak a műve, mert a kovásztalan kenyerekről szóló versek későbbi betoldások (3. 4. 8. v.). A két ünnep egyesítése tehát csak a Deuteronomium után következett be. Ezt elősegítette az, hogy a Deuteronomium szen-

tesítése után a J. és E. munkáit is egyesítették; és hogy a két ünnep időben is összeesett (tavaszra). Az egyesítést Ez. 45²¹ rendeli el.

16 1. v.) A pászk a nomád népek kedves szabadságünnepé, annak öröme, hogy a téli szállás rabságából újra kiszabadulnak a tavaszi verőfényre; Izráelben pedig, prófétai elmélyítés folytán, az Úr szabadításának ünnepe. Itt már nem természeti, hanem történeti ünnep. *Ábib* = a kalászok hónapja; a fogság után Nisan, Március közepétől Április közepéig. A *pászach* íge 1 Kir. 18²⁶; Jes. 31⁵-ben legjobban úgy fordítható, hogy *körül jár*, (mint a régi Károli az utóbbi helyen ügyesen fordítja is); és akkor a *pesach*-nak a legjobb értelmezése az, hogy *körmenet*. Tehát általában: *az ünnep*. Ez tehát azt mutatja, hogy a pászka eredetileg nyilvános körmenet volt; az előttünk is ismert családias jelleget később vette fel. *Éjjel*, így Ex. 12⁴² is; de Num. 33³ szerint másnap reggel vonultak ki; a pászkát pedig a 6. v. szerint este vágták napzálltakor, de itt azért szórzáshasogatás ellenmondásokat keresni. Különben a pászka ősi eredeténél fogva holdvilágos éjjeli ünnep volt. 2 v.) *Áldozzál juhot és marhát*, valószínűleg a 15¹⁹-ben (és Ex. 34^{18. 19.}) említett első fajzásokat. Később, a papi törvényben (Ex. 12¹ sköv. stb.) a pászka családi ünnepé lesz, és áldozatul egy bárány elég (a pászkabárány). A Deuteronomium természetesen ezt is a központi kultushelyre teszi. 3 v.) E vers megszakítja az összefüggést a 2. és 5. versek között; ez a mondat azonban, hogy *ne egyél azzal kovászos*, még az előzőkhöz tartózhatott; és épen ez adott alkalmat arra, hogy a kovásztalan kenyerekre vonatkozó parancsot ide írják. *Maccáh*, plur., *maccóth* (a mi zsidóinknál *macesz*) a *mácac* ígétől (= kiszív, tehát: kiszivott, száraz, ízetlen) származik, és hirtelen sült kenyeret (vagy inkább laskát) jelent, pl. Gen. 19³; 1 Sám. 28²⁴; nem csak ünnepen ették, hanem máskor is, ha hirtelen kellett kenyeret sütni és nem volt idő megkeleszteni. A nomád arabok hamuban sült laskája, ma is. A pászkát egy este meg kellett enni (7 v.); lehetetlen volt tehát vele *hét nap kovásztalan kenyeret enni*: ez is mutatja a későbbi kéz nyomát. A *maccót* *lechem óni*-nak mondja s ezt azzal magyarázza, hogy sietséggel (*b'chippázón* = aggódó hirtelenséggel) jöttél ki Egyiptonból; de valószínű, hogy *maccáh* volt a halotti tor kenyere is, és még innét maradt rajta a *nyomorúság kenyere* név. 4 v.) E vers első fele még a *maccáh*-törvényhez tartozik. A kovásztalan kenyerek ünnepe nem tévesztendő össze az aratási ünnepel, (9—12 v.), mert arra épen kovászos kenyeret kíván a törvény (Lev. 23¹⁷), és mert az nem tavaszi, hanem nyári ünnep. A *maccót* a földműves nép tavaszi ünnepe volt, épen olyan bűnbánati, engesztelési és megújulási jelleggel, mint a pászka (irtsd ki a régi kovászt!). Az *első nap*, ez a betoldás azt magyarázza, hogy a pászka ünnep, mely csak egy napos (l. 7. v.), a hétnapos *maccót*-ünnep első napjára teendő. Az este megáldozott pászka húsából *ne maradjon semmi reggelre*. L. Ex. 12¹⁰; 23¹⁸;

34²⁵; Num. 9¹². 5 v.) Lásd a 2. vben. 6 v.) *Este*, lásd 1. vers *éjjel*. 7 v.) *És főzd meg*: Később (a papi törvény szerint) (Ex. 12⁹) sütötték. *És reggel eredj sátoraidba*, azaz: haza. Tehát a tulajdonképeni pászkaünnep csak egy nap tartott. Épen ezért nem illik ide a 8 v.) a *“aceret* u. i. a papi író szokásos kifejezése az (sátoros) ünnep nyolcadik napján tartott ünnepi gyülekezet jelzésére, ami ugyan itt a hetedik napra van téve, de így sem egyeztethető a 7. versnek azzal az intézkedésével, amely szerint a pászkavacsora után való reggel haza ment a közönség. E vers a pászka és maccót egyeztetésére szolgáló papi széljegyzet.

b) *A hetek ünnepe*

16⁹⁻¹².

A pászka és a maccót időileg egybe estek. Lev. 23^{5,6} szerint az első az első hó 14-ik, a másik a 15-ik napjára van fixirozva. Tehát ettől számított hét hétre van a hetek ünnepe, az aratás befejezésének örömére.

9 v.) A számítás kezdőpontjának meghatározása (a sarló-indulás) a maccóhoz illenék; mivel pedig az előző szakaszban eredetileg nem arról volt szó, hanem csak a pászkáról: ebből jog al meg lehet állapítani (Bertholet), hogy e két ünnep időileg egybe esett. *Mikor először vág sarló* (*chermés* csak még 23²⁶-ban) *a vetésbe* (héb: álló gabonába), héberül így van: mikor belekezd a sarló a vetésbe; *háché*l u. i. a *chálal* ige hif. inf. = átszúr, profanál, megnyit, megkezd. 10 v.) Hetek ünnepe az Ex. 34¹² (J.)-ben és Num. 28²⁶ (P.)-ben is; a Szövetség könyve (Ex. 23⁶) ellenben *aratás innepének* nevezi. Az aratási idő hét hetének a befejezése. A Lev. 23¹⁶ ezt kikerekíti ötven napra, innét a pünköszt név (görögül pentékoszte = 50). Hogy mi legyen ez az *önkéntes adomány*, azt nem részletezi, mert neki csak az a fontos, hogy a központi istenítiszteleti helyre vigyék. A Szövetségekönyvéből (Ex. 23¹⁶ v. ö. Ex. 34²².) tudjuk, hogy a búza zsengéjét mutatták be ekkor áldozatul. A hivatalos gyülekezeti áldozatot Lev. 23¹⁷⁻²⁰. írja le. 11 v.): 12^{7, 12, 18}; 14²³; 15²⁰. 12 v.) Indokolja, hogy az áldozati lakomán miért kell megvendégelni a rabszolgákat is: Izráel is ette valaha a szolgaság kenyerét.

c) *A sátoros ünnep*

16¹³⁻¹⁵.

A sátoros ünnep volt Izráel főünnepé. Összel tartották nagy örvendezések és vidámságok között, mikor a mezőről, szőlő-hegyekről és gyümölcsösökből már minden terményt betakarítottak.

13 v.) A *sátoros ünnep*ek régebben (a Szövetségkönyve Ex. 23¹⁶ és a J. Ex. 34²²) *chag háa'if*-nek nevezték, ami betakarodás, vagy szüret ünnepét jelenti. Ez a név rejlik még itt is ebben a határozóban: *mikor betakarodol*. A „sátoros ünne” név onnan eredt, hogy a városokból a szőlőkbe vonulva, lomb-sátorokban laktak a hívek (l. Lev. 23^{42, 43}), míg ez az ünnep

tartott. Ez a szokás nagyon el volt terjedve más népeknél is. A régiek (Ex. 23₁₆; 34₂₂) az esztendő végére teszik az ünnepet, de tartamát nem határozzák meg. A P. ellenben, Lev. 23₃₆ az itteni hét naphoz még egyet tesz, melyen „gyülekezet“ legyen az Urnak, l. 8. v. 14 v.) A „te ünnepeden“, ez a kifejezés mutatja, hogy ez volt hajdan Izráelnek kiváltképen való ünnepe. Az ünnep hangulata valamennyi közt a legvidámabb.

d) Háromszor egy esztendőben...

16 16—17.

Ez az összefoglalás valószínűleg a Szövetségekönyvből (Ex. 23₁₄₋₁₇) van ide átvéve. 16 v.) A *z'kúr'ká* Ex. 23₁₇-ből: minden férfi nemen lévöd. Ezzel szemben a 11 és 14 vben ott van az egész család! *Ne jelenjék meg*, eredetileg talán így hangzott: *ne lássa az Úr orcáját*... 17 v.) V. ö. 2 Kor. 8₁₂; 9₇.

III. Vallási és állami szervezetek: 16₁₈—18₂₂

Különböző tisztségekről szóló törvények

16 18—20; 17 8—18₂₂.

Négy törvény a bírói, királyi, papi és prófétai tisztségekről és illetőleg intézményekről. A mostani elrendezésben azonban az egységessé tömböt szétszakítja a kanaánias istenitiszteleti szokásokat (16₂₁—17₁) és az idegen istenek imádatát tiltó törvények közbeékelése.

Bírótörvény

16 18—20; 17 8—13.

A 16₂—7₁ egész világosan a kanaánias istenitiszteleti szokásokat tilalmazó (12₂₉—13₁ = 12₃), a 17₂₋₇ pedig az idegen istenek imádatát tilalmazó (13₂₋₁₉ = 1-8) törvények közé tartozik; ellenben a 16₁₈₋₂₀ szorosan összefügg a 17₈₋₁₃-al, mellyel együtt alkotja a bírótörvényt. A 16₁₈₋₂₀ a vidéki bíróságok, a 17₈₋₁₃ pedig a felebbviteli szék felállításáról szól.

17. a) A vidéki bíróságok

16 18—20.

Az istenitisztelet központosításának egyik következményeképp minden városban bírakat kell választani, akik igazságosan és részrehajlatlanul ítéljenek. Az előtt az egyes oltárok mellett a papok igazságot is szolgáltattak; most ezek az oltárok leromboltatván, szükség lett erre az intézkedésre.

18 v.) Hogy a bírák mellett milyen tisztet töltöttek be a *tisztviselők* (só-rim), az az assyr (sa-aru) és arab (sa-ara) igéből gondolható, mely = írni. Valószínűleg jegyzők voltak tehát. A Deut. többször említi őket a vének mellett (29₉; 31₂₈) és a hadsereg mellett (20_{5,8} stb.) Ezeket úgy *tették* (héb: *adták*), azaz választották *törzseik szerint*, azaz minden egyes törzs külön a maga

kapuiba, azaz városaiba. 19 v.) Azért kell bírákat állítani, hogy a nemzet *ne legyen jogcsavaró*, stb. Tehát semmi megütközni való (Bertholet ellen) nincs azon, hogy ez az intés nem a bírákhoz, hanem a nemzethez szól. Hogy erre szükség volt, lásd Ám. 5¹²; Jes. 5²³; 21²⁸; Jer. 5²⁷⁻²⁹; Mik. 3¹¹; 7⁸; Zak. 7¹⁰. stb. stb. A *bölcsék* helyén a Szövetségekönyvében (Ex. 28⁸) *nyílt szeműek* vannak. 20 v.) A nemzet életének és boldogulásának feltétele a jogrend.

b) A felebbviteli bíróságról lásd 17⁸⁻¹³.

7. Szentfa és szentkő tilalma

16²¹, 22. (a 12²⁹⁻³¹ után)

21. 22 v.) A kanaáni istenitiszteleti helyek úgy voltak berendezve, hogy az oltár mellett volt vagy egy *asera*: szentfa, vagy egy *maccéba*: szentkő abból az örökzöld fából, illetve abból a fenséges kősziklából, melyet valaha az Isten lakhelyének tekintettek. Ezek tehát azt szimbolizálták, hogy az Isten jelen van az oltárnál. Ezt Izráel vallása is átvette; de a próféták tiltották, mert ezen a réven a nép könnyen összekeverte az Urat a baálokkal.

8. Hibás áldozat tilalma

17¹.

17¹ v.) A 15²¹ a hibás első fajzás tilalmazását adja; itt általában minden áldozati állatra kiterjed ez a tilalom. Ezt a tilalmat az Úr szentségének minden istenek felett való méltósága követeli meg; és az áldozóknak a prófétákból eléggé ismert kicsinyes önzése teszi szükségessé.

Itt kellene jönni a 13¹-nek, azután a 17²⁻⁷-nek, és utána a 13²⁻⁶ nak.

10. Aki idegen isteneket imád, megölessék

17²⁻⁷.

Természetes összefüggéséből, a 13¹ és 2 (= 12³² és 13¹) közül valószínűleg azért tették ide ezt a szakaszt, mert a 16¹⁸⁻²⁰ és 17¹ skvben foglalt törvénykezési intézkedések révén ide tartozandónak vélték. De az eredeti sorrend valószínűleg ez volt: Tilos az Urat kanaánias módon imádni, 12²⁹⁻³¹; tilos a szentfa, szentkő, hibás áldozati állat, 16^{21, 22}; 17¹; komoly intés az íge megtartására 31¹ (= 12³²); halálbüntetés terhe alatt tilos idegen istent imádni (17²⁻⁷); sőt idegen isten imádására mást csábítani is (13²⁻¹⁰ [= 1-18]). A törvény világosan a csillagimádás ellen éleződik ki, mely az assyr korszakban, kivált Manassé alatt nagyon el volt terjedve Júdeában.

2 v.) A *szövetség* a 4¹³ szerint a tízparancsolat. 3 v.) Az égi testeket 4¹⁹ szerint a pogány népeknek osztotta ki (nem: „közölte“, mint Károli fordítja) az Úr imádás tárgyaiul; nehogy, mint Alexandriai Kelemen értelmezi ezt: „nehogy teljesen isten nélkül lévén, teljesen elromoljanak“. A saját népének ezt, mint

méltatlant, természetesen *eltiltotta*, héb.: „amit nem parancsoltam“. Jeremia kedvenc kifejezése ez; de ebből még nem következik, hogy úgy toldották ide. 4 v.) Általában a *meghallod* íge után teszik a pontosvesszőt, és így folytatják: *akkor jól kikutasd, és ha bizonyos*, stb. A hagyományos héber punctirozást azonban nincs mért megváltoztatni. (l. 13¹⁵ [= 14]). 5 v.) A törvénykezés helyére vitték, mely a város kapujában volt belől, 21¹⁹; a megkövezés aztán a kapun kívül történt, Lev. 24¹; Num. 15³⁶; Csel. 7⁵⁸; Zsid. 13¹²; hogy a várost meg ne tisztátalanítsák a kiontott vérrel. A *férfit vagy asszonyt*, mint felesleges ismétlést, törölni lehet, aki akarja, a Septuagintával és Vulgátával. De meg is lehet hagyni, és akkor azt akarja különösen kihangsúlyozni, hogy az asszonnyal sem kell kivételt tenni: meg kell ölni, akár férfi, akár asszony az illető. 6 v.) Rendes törvényes eljárás alapján hozott ítélet kell; és pedig legalább két tanú vallomása szükséges. A *hammét* (= a halott) jelen részesülő, de jövő értelmében. 7 v. Hogy a tanúk érezzék vallomásuk súlyát és komolyságát, nekik kellett az első követ dobni arra, akit az ő vallomásuk alapján elítéltek. L. 13⁶ (= 5).

18. b) A feljebbviteli bíróság [a] l. 16^{18—20}]

17^{8—13}.

A 2 Krón. 19^{8—11} leírja, hogy Jósafát király szervezett Jeruzsálemben egy főtörvényszéket papi és világi tagokból, melynek egyik elnöke a jeruzsálemi főpap volt (a vallási ügyekben), másik a Júda törzsének törzsfője, („a király dolgaiban“, azaz a világi ügyekben), jegyzői pedig a lévíták. A mai magyarázók ezt a tudósítást késői eredetűnek és így hitelre nem méltónak tartják; aminek aztán rájuk nézve az a következménye, hogy ezt a tárgyalás alatt levő szakaszt nem tudják megérteni. Egyik a papi tagokat törli, másik a világiakat; de a helyzetet tisztán látni nem tudják. Ennél fogva a legegyszerűbb, ha a Krónika adatát elfogadjuk; akkor itt világosan láthatunk: a Deut. által szem előtt tartott jeruzsálemi főtörvényszék, mint a Jósafáté, született papi és választott világi tagokból állott. Ezt pedig annyival inkább is elfogadhatjuk, mert nagyon egyszerű és természetes, alapgondolata oly mély Izrael hagyományaiban, hogy egyenesen Jethrótól (Ex. 18^{17—27}) és Mózesztől (1^{9—18}) származtatják; és az egykori próféták nyilatkozataiból (Hózs. 7⁷; 13¹⁰; Jas. 1^{1—6}; 3² (= 3); Mik. 7³; Sóf. 3³) is általában az a helyzetkép tárul elénk, ami ebből a szakaszból. Különben az istenitisztelet központosítása által előállt új helyzetnek nem is lehet ennél természetesebb megoldását képzelni. A vidéken választott világi bírák kezébe került az igazságszolgáltatás, de a fővárosban, a fontosabb és nehezebb ügyekre nézve megmaradt a világiakkal kiegészített papi törvényszék hatásköre. Belső összefüggés szerint ez a 16^{18—20} után következne.

8 v.) Ha *rendkívüli*. (héb.: csodálatos) valami a vidéki bíró előtt, amiben nem tud eligazodni, emberölés, bármi törvényszéki

ügy, súlyos testi sértés, egy szóval összefoglalva, valami *peres ügy*, azt vigyék a bírák és a felek a közöonti istentiszteleti helyre. 9 v.) Itt még nincs különbség a papok és a lévíták közt, mint később; minden lévita pap, és minden pap lévita (tehát a Deut. szerint a jeruzsálemi pap is az): tehát a *lévita papok* elé kellett terjesztetni az ügyet, és a választott világi bíró elé. És *kutassd ki*, ez a felebbezőnek szól; kutassa ki a főtörvényszéken, és ott majd megmondják néki az ítéletet. 10 v.) A döntés a szent helyről adatik és isteni kijelentés erejével bír: ezért szó szerinti (*al pi haddábár*) engedelmisséget követel. 11 v.) Az imént említett kijelentést két elemére bontja: egyik a *tóra*, a pap által a szent helyről az Isten nevében adott *útasítás*, örök törvény erejével bíró *tan*; a másik az épen szóban forgó ügy elintézését tárgyaló *ítélet*, amit gyakorlatilag pontosan meg kellett cselekedni. 12 v.) A tórát a *pap* adja (mindig egy, ezért természetes, hogy *hak'kóhén* egyes számban van); az ítéletet pedig a *bíró*: aki tehát az ítéletet nem teljesíti, az vagy a pap (az Isten) ellen, vagy a bíró (a király) ellen mutat *büszkeséget*; és ennek büntetése halál. L. 7. v. 13 v.) A büntetés célja pedig az elrettentés. L. 13 12 (= 11).

19. Királytörvény

17 14—20.

E törvény később tétetett ide, valószínűleg az 1 Sám. 10 25 alapján. Szerzője előtt a királyság intézménye nem rokonszenves. Olyanformán gondolkodik róla, mint 1 Sám. 8 11 sköv. Ellenszenvének a kidomborítására a vonásokat Salamonról veszi; de annak hangsúlyozásában, hogy a király ne legyen külföldi és a népet vissza ne vigye Egyiptomba, egy sokkal későbbi király, talán Cidkija (Ez. 17 15 alapján Bertholet) lebegett szemei előtt. Kései eredetére vall az is, hogy eszménye egy Ezékiel Nászi'-jához hasonló király, aki a Thóra tanulmányozásának él; és hogy a Thórát úgy képzeli, mint ami már készen van, leírva egy könyvbe, ami a lévita papoknál van letéve.

14 v.) A királyválasztást ugyan nem mondja istenellenesnek, de hangsúlyozza, hogy az pogány szokás (l. 1 Sám. 8 5); és hogy annak gondolata nem az Úrtól, hanem a néptől eredt: cohort: *akarok tenni. És magam fölé!* 15 v.) De, ha már tesznek, hát az Úr választottját tegyék, mint Dávid volt, ne úgy, mint Efraim szokott: Hós. 8 4. Azért fontos főképp, hogy az Úr választottja lehessen csak a király, hogy ne legyen külföldi. Cidkija sem volt ugyan külföldi, de külföldi király (Nabukadnecár, 1. 2 Kir. 24 17) ültette Júda trónjára, és így ő is külföldinek számított a zsidók előtt. 16 v.) Salomonnak volt sok lova (1 Kir. 5 6 [= 4 2.]; 10 26 28) és Egyiptommal élénk lókereskedést folytatott; de a népet nem vitte vissza Egyiptomba. (Ha esetleg rabszolgákért cserélt is lovakat, az még nem a nép visszavitele). Inkább Ez. 17 15 lebegett itt szerzőnk előtt, mely szerint Cidkija pártot ütvén Nabukadnecár ellen, Egyptom hatalmába vitte népét, hogy onnét kapjon sok

lovat. A ló a próféták előtt (Hós. 14⁴; Jes. 2⁷; 30¹⁶; 31¹; 36⁹; Mik. 5⁹ [= 10]) általában ellenszenves volt (Eötvös Károly szerint a zsidó juh-nép) mint idegen betolakodó a zsidó kultúrába, és főképen mint a kevély önbizalomnak a forrása és megtestesítője. Az itt idézett íge „*többé ne térjetelek már vissza ezen az úton*“, amit szerzőnk még olvasott valamely régi írásban, nem maradt reánk. 17 v.) Ez már egészen Salamonról van véve: a sok feleség, akik elhajlították szívét (1 Kir. 11¹⁻⁸), és a sok kincs (1 Kir. 10^{14-25. 27}) 18 v.) *Mikor beül: trónra léptekor írja le e törvénynek*, t. i. a Deuteronomiumnak *mását*: vegyen róla másolatot egy könyvbe (héb.; *'et-misnéh hattoráh hazzót*; ezt a Septuaginta úgy fordította, mintha *'et-misnéh hattórah hazzeh* volna: to deuteronomion tuto: a törvénynek, t. i. az egész Thórának ezt a mását, t. i. Mózes 5-ik könyvét. Innét maradt könyvünkön a Deuteronomium név, ami illik is rá, mert tényleg a régebbi törvények válogatott ismétlését tartalmazza. Az író tehát erre a könyvre úgy mutat rá, mint ami készen van teljesen, és a lévita papok őrzik. A lévíták és papok közt az Ez. 44¹⁰ skövben elrendelt nagy szétválást szerzőnk még nem ismeri. 19 v.) És *olvasson belőle*, héb.: *benne* = tanulmányozza azt folyton. Szerző oly időben élt, mikor az élő prófétai ígéhirdetést felváltotta az írott íge tanulmányozása, ami a kegyes zsidónak fő életfeladata volt. A későbbi rabbik erre oly súlyt helyeztek, hogy azt mondták, hogy maga Isten is tanulmányozza a Thórát. E tanulmányozásnak gyakorlati célja van: hogy istenfélelmet (vallásosságot) tanuljon belőle, és 20 v.) alázatosságot felebarátaival szemben, hűséget Isten akaratával szemben; és ez által hosszú életet nyerjen.

20. A papok jussa

18¹⁻⁸,

A legrégibb papi fizetésről Bir. 17¹⁰ tudósít; az azonban magán egyezségeen alapult. 1 Sám. 2¹³ sköv. szól először a papok jussáról (*misva*): amivel azonban Éli idejében a papok rútúl visszaéltek. Ez a szakasz újból szabályozza a papok jussát, azaz fizetését; amit az istenitisztelet központosítása is szükségessé tett. A lévítáknak, akik a papi tisztség ellátására jogosítva voltak, nem volt a többi törzsekéhez hasonlólag kiosztott földbirtokuk; hanem hivataluk jövedelméből kellett megélniök. Az istenitisztelet összpontosítása folytán kényér nélkül maradt vidéki lévítákról azzal akar gondoskodni törvénykönyvünk, hogy kimondja, hogy azok is bemehetnek a központba és ott a többiekkel együtt osztozhatnak a papi szolgálatban és jövedelemben. De a babyloni fogság közbejött ennek az intézkedésnek végrehajtását megakadályozta.

E szakasz egységét a mai magyarázók általában tagadják, és ki több, ki kevesebb részt szakít ki belőle későbbi betoldás gyanánt. De, bár tagadhatatlan, hogy a fogalmazás terjedős és dőcögős, mégis, ha nem akarjuk a szörszálát nagyon vékonyra hasogatni, megélhetünk vele.

18 ¹ v.) *Lévi egész törzsének*, zavaró és feleslegesnek látszó közbeszúrt mondat, de nem törlendő azért, mert van értelme. Nem csak azoknak a lévítáknak ne legyen része és öröksége (12¹²; 14²⁷), akik tényleg folytatják a papi hivatalt, hanem a többieknek se. *isseh* az áldozatok minden nemét magába foglalja. Némelyek az 'enós (= ember), mások az 'es (= tűz) szóból származtatják. Az Úr öröksége az, ami az áldozatokból őt megilleti, és amit Ő tőle a papok örökölnek. Különbösen *nach^aláh* általában „tulajdont“ jelent. ² v.) Amit most a papokra mondott, azt itt ismétli a lévítára is. Az a lévita, aki nem tényleges pap, nem kap az áldozatokból; de azért néki is az Úr az öröksége = (ő is az Úrból él), *mint megmondta néki*: 10 s. 9; Num. 18²⁰. Ezt a megjegyzést lehet, hogy valaki később írta ide P.-ből; esetleg az egész verset. ³ v.) A fej és a *pacal* Arábiában ma is a mészáros díja. Áthénben a kérődző állatok negyedik gyomra, a *pacal* inyenység volt. Itt már pontosabban van szabályozva a papok járandósága, mint 1 Sám. 2¹⁸-ban. Később a lapockához még a comb is járult. Ex. 29²⁷; Lev. 7³¹⁻³⁴; 10¹⁴; Num. 6²⁰; 18¹⁸. ⁴ v.) A *juhnyirés zsengéjéről* csak itt van szó. Jonathán Targuma szerint annyit adtak, amennyi egy övhöz kell. A többi tizedekre nézve l. 14²² sköv. Ezek is az Úr „öröksége“ (1. v.) voltak. ⁵ v.) A fogalmazás itt sem szabatos, mert az őt névmást (*bó*) hajlandók lehetünk a papra vonatkoztatni, akiről a 4. vben volt szó, és akkor az jönne ki, hogy a papot választotta az Úr, hogy pap legyen. De világos, hogy itt nem egyes személyről van szó, haem egész törzsről, mert azt mondja: *őt választotta az Úr minden törzseid közül*. Tehát a névmás visszamegy az 1. és 2. versben a Lévi törzsére: őt választotta az Úr, hogy legyen néki papja.

⁶ v.) A kenyér nélkül maradt lévítákról gondoskodik, akik, mivel sem földbirtokuk, sem keresetük nincs, *mint jövevények tartózkodnak* szerte a vidéki városokban. Ezek, ha akarnak, szabadon bemehetnek Jeruzsálembe, és ⁷ v.) részt vehetnek a papi szolgálatban, úgy, mint a már ott szolgáló többi papok. ⁸ v.) ezért ellátásuk éppen olyan mértékben kijár (*chéleq k^cchéleq*), mint a többieknek. Sőt ezen kívül családjuk ellátására is kaptak az őket illető természetbeni járandóságok eladásából megfelelő összeget. Az erről szóló mondat teljesen bizonytalan. Mivel azonban a szövegjavítási kísérletek még eddig mind hajótörést szenvedtek, jobbnak láttuk megmaradni a hagyományos szövegnek (*maszoráh*), és azt így értelmezni: *lebad* (nem *lebad min*) = külön; *mimkáráju* (*a mákar* = elad ígéből: azok, amiket eladnak) azok a járulékok, amiket természetben kap és pénzzé tesz. A *há'ábót*-ot a *béjt'áb* (= család) értelmében vettük.

21. Próféta törvény

18 s—22.

Éles megvilágítással állítja ellentétet párhuzamba a népies vallásban megmaradt és elfajult mágiával az Isten által rendelt

profétaságot. Alig van az egész ó-szövetségben olyan hely, ahol oly világosan meg lehetne mérni az ősi természetvallás és a profétai szellemi vallás közötti távolságot, mint itt. Amannak irányítója a gépies mágia, és az abból elfajult vallási praktikák; emezé az Isten élő szellemi ígéje. Mutatis mutandis ide is illik Alexandriai Kelemennek 17^a-nál említett kedves, naiv gondolata, hogy a pogányoknak a mágiát adta az Isten, hogy teljesen szellemi világossággá nélkül ne maradjanak; de a saját népének a próféciát. (Ebből az is következik, hogy a spiritiszták és theozofusok tábora nem Isten népe.)

9 v.) A pogányok *utálatosságai* a 12³¹ szerint az ő istenitiszteleti szokásaik. 10 v.) E szokások közül az egyik a gyermekáldozat, amit a kanaánias istenitiszteleti szokások tilalmazása alkalmával már felemlített 12³¹ ben. Hogy ezt most itt újra felemlíti, az lehet, hogy csak az utálatosságok teljességének okából történik; de lehet, hogy ennek is volt valami köze a mágiához és mantikához, amiről itt szó van. Nyolc ilyen utálatosságot sorol fel, u. m. *jövendő mondó*, héb: *qóšém q^eamim*, aki Ez. 21²⁶ (= 21)-ből kivehetőleg nyilakkal jövendölt. A feleletek nyilakra voltak írva és azokat ellőtték az istenszobor előtt. Ez volt a legáltalánosabb neve a jövendő (= csízió) mondásnak. *Felhő néző*, héb: *m^eónén* ('ánán = felhő); tehát: aki a felhők járásából jövendöl. Károli: napválogató; Komáromi: csillagokból jövendölő; Kámori: szemfényvesztő (felhőgyűjtő, aki homályba burkoltan mesterkedik, boszorkánymester). Lehet az arab *ghanna* (= orrából beszél, dünnög) ígéből is magyarázni. A revideált: *igéző. Ráolvasó*, héb: *m^enachés*; náchás = kigyó; tehát a kigyósziszegésről van véve a név, illetve a ráolvasó titokzatos sziszegéséről. *Varázsló*, a Septuagintában *farmakosz*, aki varázsitalt készít. 11 v.) *Csomó kötöző: chóbér cháber*, aki mágikus csomókat köt, mint még nálunk is szokás, pl. szemölcs lekötésénél. Károli: bűbájos; Komáromi: varázsló; Kámori: igéző. *Kisértet*: 'ób = a meghaltak feljáró lelke; teszi azt is, hogy tömlő, amit talán a halottidézők, a mai spiritiszták ősei, használtak. *Jidd'óni* = a „tudó“, tehát a jövendőmondás *szelleme*. A *sóél 'ób v^ejidd'óni* összetartozik: *kisértet- és jósszellem kérdezője*. A spiritiszták tehát nem tagadhatják, hogy a bibliában el vannak tiltva. *Halottaknál tudakozó*, I. 1 Sám. 28: Saul az endori boszorkánynál. 12 v.) Összefoglalólag: a 9. vben említett *utálatosságok* utálatossággá teszik a népet is, és a kanaániak éppen ezért adtak Izráel kezébe; és most Izráel is? 13 v.) Ne tanuld meg ezeket (9. v.), mert akkor nem vagy *tökéletes az Úrral*, mert voltaképen nem reá, hanem a jós-szellemekre támaszkodol. 14 v.) Az ellentétes párhuzamnak a pogányokra vonatkozó felét lezárja, és élesen szembe állítja velők Izráelt. Azok felhőnézőkre hallgattak; de te? *Nem így adta néked az Úr!* Hogy hogyan adta, azt a profétatörvényben mutatja fel.

15 v.) A nagy ellentét: nektek nem jövendő mondót, hanem *profétát támaszt az Úr*, nem olyat, akit úgy kell hozatnod idegenből,

mint Num. 22⁵ skövben Moáb Bálamot, hanem *a te kebeledből* valót. A 18. vben így van: *testvéreid kebeléből* = közül; a Septuaginta is így adja. *Mint engem*, t. i. Mózes: ezt a 17 és 18 v. teszi megérthetővé itt. *Arra hallgassatok*, ez nem törlendő, mert épen ez élezi ki a nagy ellentétet a 14 verssel: a pogányok felhőnézőre hallgattak; ti pedig prófétára hallgassatok. 16 v.) A próféta állításnak oly előzményére hivatkozik (Ex. 20¹⁸⁻²¹; Deut. 5²⁰⁻²⁵ [= 28-28]), mely mélyen bevilágít a prófétaság lényegébe. Az Isten szentsége a bűnös emberre nézve megemésztő tűz; aki tehát vele szemtől szembe áll, annak meg kell halni. Ezért a nép maga megállapítja, hogy ő nem bírja Isten szavát hallani és világosságát látni; 17 v.) az Úr pedig ezt helybenhagyja Mózesnek (*nékem*, l. 15. v, *mint engem*), és 18 v.) kijelenti, hogy prófétát állít a népnek, a nép közül valót, de olyat, aki őt látni és hallgatni bírja. Annak Ő *szájába adja szavait* (l. Jer. 1⁹; 5¹⁴ v. ő. Num. 22³⁸), és általa közli mondani valót a néppel. És ebben van az óriási ellentét a régi mágusok és jóvendőmondók, (ahova a mai spiritiszták is számítandók), és a próféták között: azok külsőlegesen, gépies eszközökkel akarnak betolakodni a minden érzéki valóság előtt elzárt szellemvilágba, és onnét az élet külső légkörére vonatkozó titkokat kicsalni; ezek pedig az Úr szellemével való közvetlen és benső érintkezésben (mert csak ilyen érintkezés lehetséges) megtapasztalják az ő benső életnyilvánulásait, és közlik a néppel. 19 v.) Annnyira, hogy amit a próféta *az Úr nevében* (hogy úgy mondjuk hivatalosan) mond, az az *Úr szava*, és aki arra nem hallgat, attól azt nem a próféta, hanem maga Úr kéri számon; és okvetlenül számon kéri: *én megkeresem azon*. A prófétai szónak isteni tekintélye van. Ennek védelmére szól a 20 v.), mely szerint, ha a próféta magától bárcsak *egy igét merész* (héb.: felfuvalkodott, hetyke) *mondani*, vagy *ha idegen istenek nevében szól*, akkor (mint 13² (=1) sköv.-ben) halállal lakoljon. 21 v.) De mi az ismertető jele annak, hogy *mit nem mondott az Úr?* 2 v.) Az, hogy az *nem következik be*. A hamis próféta szava (13²) bekövetkezhetik, azt az Úr elnézi, mert az nem az ő nevében szól; de aki az Úr nevében szól és mégis a magáét mondja, azt nem engedi teljesülni. Erről a kérdésről sok szó esett akkor, l. Jer. 28-ban Jeremia és Hanánia harcát; stb. stb. Ha tehát az Úr nevében mondott prófétai szó nem teljesül, akkor az nem az Úr szava, *önhiúságból* (felfuvalkodott vakmerőségből) *mondta azt a próféta*: tehát *ne félj tőle*, bátran megölheted.

IV. Polgári és katonai jog: 19¹—23¹.

22. Három menedékváros

19¹—13.

A 19—25 fejezetekben sok olyan sajátosságra bukkanunk, amit a gyakorlott bibliaolvasó azonnal észre vesz. Sok olyan szó és kifejezés van itt, ami eltér az eddigiektől, belső rend és összefüggés pedig még annyi sincs, mint az eddigiekben. A törvények

is inkább a polgári élet egyes kiszakított eseteire vonatkozó, sok bennök a kazuisztika. Ugy hogy a magyarázók azt gondolják, hogy itt egy elveszett régi törvénykönyv átdolgozásával van dolgunk, amelynek más irányu, papias, átdolgozása meg Lev. 17—26-ban volna. De lehet az is, hogy ezek a különleges sajátosságok a tárgyból (polgári törvények) fakadnak, és onnét, hogy ez a szakasz szintén tárgyánál fogva idők folytán sok átdolgozáson ment keresztül.

Régebben minden istenitiszteleti hely menedékhely volt; mert ha az emberölő, akit a góél (vérbosszuló) üldözött, oda tudott futni és megfogta az oltár szarvát, ott már a góél nem bántotta (1 Kír. 1⁵⁰; 2²⁸). Az istenitisztelek központosításával ez a menekülési lehetőség nagyon szűk körre szorult. Ennek pótlására rendeli törvénykönyvünk a három menedékváros kiválasztását a Jordán nyugoti partján („országokban“). A 4^{41–43} szerint Mózes már ki is választott hármat a keleti parton. Num. 35^{11–13} pedig azt mondja, hogy Mózes csak elrendelte a menedékvárosok kiválasztását; de hatét. E rendelkezésnek aztán Jozsué tesz eleget, aki Józs. 22 szerint kiválaszt hat várost, hármat a Jordánon innen, hármat a Jordánon túl. Ezek a tudósítások így együtt elég bonyolult képet adnak. Hogy menedékvárosok kiválasztásáról első-sorban a Deuteronomiumban lehet szó, az első tekintetre világos; mert hiszen ez kétségen kívül az istenitisztelek központosításának szoros következménye. A Num. és Józs. tudósításai tehát csak innét származhattak. De mért van azokban 6 város, itt pedig 3+3? És pedig úgy, hogy egyik a másikról semmit sem tud. Azt mondják némelyek, hogy 4^{41–43} későbbi betoldás a végre, hogy a Num. és Józs. közt és a Deut. közt lévő ellenmondást elenyéztette, hogy legyen itt is 6 város, mint amazokban. Igen, de akkor a Deuteronomiumban eredetileg csak 3 város volt (már pedig a menedékvárosok intézménye csak deuteronomiumi eredetű lehet); honnét jött akkor a másik 3? Kielégítőbb megoldás hiányában el kell fogadnunk Bertholetnek azt a gondolatát, hogy a 4^{41–43} tényleg betoldás, de nem egyeztető betoldás (aminek nem jó volna, mert Num. tudósításával nem egyezik abban, hogy Mózes már kiválasztott hármat, Józs.-ével pedig abban, hogy gyáltalán kiválasztott, holott Jozsué választotta ki), hanem azt akarja szemléltetni, hogy a 19^{1–3}-ban lévő törvényt Mózes már a pusztában betöltötte. Így a későbbi tudósítók, Num. és Józs., látván itt a 3+3 várost, a maguk tudósításába már egyenesen 6-ot vettek fel. E szerint eredetileg csak három menedékvárosról evolt szó; ami meg is felelt az ország akkori kis területének.

19 1. 2 v.) *Országokban*, t. i. a régi Kanaánban, a Holt-tenger és a Földközi-tenger között, a Jordántól nyugotra, ahol Juda országa elterült. 3 v.) *Készítsd el magadnak az utat*, tényleg nem jó helyen van, mertőri az utána levő mondatnak az előtte levővel való szoros összefüggését; azért ajánlja Steuernagel ezt a fordítást: *mérd le magadnak a távolságot*. De ez nagyon erőltetett. Inkább

meg lehetne cserélni az utána következő mondattal, akkor így lenne: *válassz három várost stb. 3. és oszd három részre országod, stb., készíts magadnak útát; és legyen, hogy fusson oda minden, stb.* Igaz, hogy a jó útnak nemcsak a menekülő veszi hasznát, hanem az üldöző is; de hát emiatt már csakugyan még sem lehet kifogásolni ezt az intézkedést. Ami különben minden nagyobb baj nélkül maradhat ott is, ahol van. *Emberölő, nem „gyilkos“, mert annak nem volt menedékjoga. 4 v.)* Csak, aki *bibli-da'at*: tudattalanul = *véletlenül* üti le áldozatát, és *nem volt „gyűlölöje“ = haragosa annak előtte* (héb: „tegnap-tegnapelőtről“): tehát aki nem előre megfontolt szándékkal követte el tettét: annak volt menedékjoga. Annak pedig *ez a törvénye*, — és itt a törvény helyett két gyakorlati példát hoz fel, u. m. A) *aki felebarátját véletlenül üti le, stb. . . 5 v.)* B) *és aki elmegy felebarátjával az erdőre fát vágni . . . stb.* (tehát a mondat átmegy a 4. vből az 5-be, és az 5. b-ben jön a befejezése: *az fusson oda . . . és éljen = maradjon életben. 6 v.)* Az 5 b-nek a célját adja: *fusson oda, nehogy üzőbe vegye* (héb: üldözze utána) *a vérbosszuló, nehogy elérje és nehogy halálosan lősse* (héb: „lelken üsse“): *holott rá nincs halálítélet: az ő esetére a jog nem szab halálbüntetést, mert nem előre megfontolt szándékkal ölt.* Tehát: az 5 b-nek kell történnie, nehogy a 6 bekövetkezzék; és 7 v.) *ezért parancsolom stb*: erre való a menedékvárosok intézménye. 8 v.) v. ö. 12₂₀: *ha majd kiszélesíti az Úr határodat, az 17-ben és 11₁₄-ben ígért nagyságra, ami a 9 vben megszabott feltételek alatt következik be: akkor kell még három menedékvárost kiválasztani.* A 8 és 9. vt Bertholet szerint valaki olyan írta ide, aki már a 4₄₁₋₄₃-at mostani helyén találta, és látván, hogy az ott említett három város a Jordántól keletre van, az itt elrendelt három pedig nyugotra; megállapította, hogy ez a kettő nem lehet egy és ugyanaz, tehát itt 3 + 3 városról van szó. És ez a megállapítás indította arra, hogy ide írja ezt a megjegyzést, mely azt mutatja, hogy a hármas szám megkettőztetéséről bizonyos körülmények bekövetkezte esetére már eleve gondoskodás történt. Igaz, hogy akkor sokkal jobb lett volna a 4₄₁₋₄₃-hoz írni, mint ide. 10 v.) Ez a 7. vhez egészen jól kapcsolódik. *Ne ontassék ártatlan vér . . . hogy vér legyen rajtad*: cél a következmény helyett: mintha a vérontásnak célja volna az, ami következménye lett. Az egyes ember által kiontott vér az egész országot terheli. Az egyes, a nép és a föld misztikus egysége. Itt az ártatlan vér akkor ontatnék, ha a goél elől az emberölő a menedékvárosba nem mehetne; és akkor vér lenne az egész nemzeten.

11. 12 v.) Az előre megfontolt szándékkal gyilkolót nem védi a menedékváros. A *város véneia* 21₂-ben a bírák mellett említetnek. Valószínűleg ők a város vezetősége, melyre bizonyos bírói feladatok is voltak bízva. 13 v.) *Tisztítsd ki az ártatlan vért*: hajtsd végre a vérbosszút (12₂); mert a vérontás bűne mindaddig az egész közönségre nehezedik, míg meg nincs bosszúlva. És vért csak vér töröl el.

23. Ne told el a határt

19 14.

A földbirtok a tulajdonos családdal misztikus egységben van; ezért elidegeníthetetlen. De azért a határeltolás mégis súlyosabb a legnagyobb tulajdonjog elleni bűnnél is. Mert a földbe vont birtokhatárok a világ kozmikus rendjébe való beilleszkedést jelentik. Ezért megváltoztatni bűn őket. Felettök a görögöknél maga Zeüsz (Zeüsz horiosz = határzeüsz) örködött; a rómaiak pedig évenként „határünnepeket“ (terminalia) ülték.

14 v.) A legjellegzetesebb agrártörvény; l. 27 17; Péld. 22 28; 23 10. Itt teljesen összefüggéstelenül, magára áll. Ami különben jellemző a 19—21-re.

24. A tanúk törvénye

19 15—21.

a) Kettőnél kevesebb tanú vallomására nem lehet ítéletet alapítani. b) A hamis tanúra az a büntetés szabandó ki, ami azért a bűnért jár, amit ő hamisan felebarátjára akart bizonyítani.

15 v. *Bármiféle bűnben, amit elkövethetett* (héb: bűnözhetett; imperfectum, a lehetséges, de nem bizonyos cselekvény kifejezésére a multban); ezt ma a legtöbbben törlik, mint az előzők felesleges változatát, pedig nem az. Az előzőkben a konkrét bűnről van szó, egy gonosztettéről vagy egy büntettről, amire a tanú vallomást tesz; itt pedig összefoglalólag a bűnről, annak köréről: bármiféle bűnnek legyen minősíthető az a gonosztett vagy büntett, amiről szó van, arra egy tanú *nem áll meg*. Nem = „ne álljon elő“; hanem: nem elégséges, ha előáll is.

16 v.) *Félrelépés*: *sáráh* nem kell, hogy épen vallásos félrelépés, az Úrtól való elpártolás legyen; lehet egyéb is. 17 v.) A két ember a hamis tanú és a jogtalanul vádolt; természetesen csak az esetben *állnak* (nem: álljon) oda, ha az utóbbi keresi az igazát. Az *Úr elé*, azaz: a *papok és bírák elé*; ebben nincs semmi kivetni való; l. 17 8—13. 18 v.) Hogy csak a *bírák kutatják ki*, nem a papok is, abban nincs ellenmondás a 17-vel: a vizsgálat csakugyan az ő dolguk, Egyebekre lásd 13 15 (=14); 17 4. 19 v.) Az eddigiek mind paratáktikus mondatok a 17-től fogva: és a bíró elé állnak... és a bírák kikutatják... és ímé hamis tanú a tanú: itt jön most az utómondat: *akkor* szabjátok ki rá a büntetést. 20 v.) Nem szükséges ugyan juszivusoknak venni az ígéket; de így az ítélet megtorló célzata jobban ki van élezve. 21 v.) Az ítélet a talio (hasonlót hasonlóval) elvének felel meg: *életet életért* (Károli: lelket lélekért; a héberben a lélek, *nefes*, életet is jelent), *szemet szemért*, stb.

25. Haditörvény

20 1–20.

Alapgondolat: Izráel felett az ellenség nagy fölényben lehet, sőt rendesen van is; de Izráelért az Úr hadakozik, tehát nem szabad a harcban lágnak lennie. Ebből következik, hogy: a harcban csak azok vegyenek részt, akik megosztatlan szívvel tehetik ezt, és így teljes erővel hadakozhatnak. A törvény második fele a vár-ostromról szól. Ha lehet, vér nélkül kell a várost megadásra bírni; ha pedig nem lehet, akkor végre kell rajta hajtani a nagy átkot (*cherem*, 1. 12¹⁶ skv.). Csak a távolabbi városokban, amelyeket nem letelepedés céljából hódít meg Izráel, amelyek részéről tehát nem fenyegeti az a veszély, hogy az Úrtól elcsábítják, tehető a cheremen annyi enyhítés, hogy a nőket és gyermekeket, valamint a barmot és egyéb martalékok megtartsák a maguk részére. Hosszasabban tartó ostrom esetén sem szabad a gyümölcsfákat kivágni a város környékén; ami igen hasznos és emberies törvény.

Az egész törvény a Deuteronomium megindítóan kedves emberiségének egyik bájos okmánya; amit e mellett az ódon-ságnak titokzatos patinája von be. Hogy gyakorlati katonai szempontból végrehajtható-e, az ide nem tartozik. De talán nem is igen végrehajthatatlan. Annyi bizonyos, hogy nem generális írta. E törvénynek, úgy látszik, nem itt volt az eredeti helye, mert a 19. fejezettől elszakítja a 21¹ sköv.-et, melyek össze tartoznának.

a) Az Úr hadakozik Izráelért

20 1–4.

20 1 v.) Az ellenség jobban fel van szerelve, mint Izráel, sok a ló és szekér, amittől Izráel fiai mindig a legjobban féltek (Józs. 17¹⁶; Bir. 1¹³; 4³), és a nép nagyobb, mint ő; de mind ezt ellensúlyozza az, hogy Izráellel van az, aki őt Egyiptomból felhozta. Igazi deuteronomiumi szellemű motiválás. **2-3-4** v.) A pap, az, aki a sereggel kivonult, elő lép (héb.: előre nyomul; 1. ugyanezt a szót 21⁵-ben is), és beszédet tart a néphez. Ennek tartalma ugyanaz, amit az 1. v. mondott. Ezért, és azért is, mert többes számban szólítja meg a népet, míg az 1. v. egyesben, a 2–4. verset sokan későbbi betoldásnak veszik. Lehet. Egy vonással mégis tovább fejtí az 1. v. gondolatmenetét, azzal, hogy a tulajdonképeni harcoló az Úr lesz.

b) Hadmentességi esetek

20 5–9.

A pap buzdító beszéde után olyan eseteket sorol fel, melyek mentesítenek az ütközetben való részvétel alól. A végleges szervezkedés (vezetők beállítása) csak az ilyen értelemben vett megrostálás után történik meg. Ezek az esetek születnek 1.) abból az emberies szempontból, ami törvénykönyvünket oly sajátosan jellemzi; 2.) abból a katonai szempontból, hogy aki nem tud osz-

atlan szívvel részt venni a verekezésben, az csak rontja a sereg harciasságát; és végül 3.) régi, elavult vallási érzések utórezgéséből, mely szerint azok, akik valamely más isten malasztja alatt (házi istenek, szőlők istenei, házasság istene, gyávaság ördöge) áll, az tisztátalan, és nincs helye az Úr seregében, melynek szentnek kell lenni.

5 v.) Ezeket az eseteket a *tisztviselők* (l. 1¹⁵; 16¹⁸) olvasták fel, valószínűleg azok, akik a névsort vezették. *Házszentelésről* különben csak itt olvasunk. 6 v.) Az új ültetésű szőlő vagy gyümölcsös termése Lev. 19²³⁻²⁵ szerint három évig tisztátalan, a negyedikben szent, és csak az ötödikben fordítható profán célokra. *Nem kezdte meg.* héb.: nem tette profánná. Úgy látszik, hogy az új szőlőnek az első szüretje bizonyos formáságokkal kezdődött (a gyeplő áttörése; *chillél* = átdöf). 7 v.) l. 24⁵. Ennek a már említetteken kívül az a vallásos célja is van, hogy az illetőnek magva ne szakadjon. 8 v.) Innét világosodik meg Gedeon esete Bir. 7³. Ezt kár törölni. 9 v.) Így megrostáltatván a sereg, következik a vezetés beállítása. *Állítsanak*, személytelen 3-ik személy; mint a magyarban is. *Hadsereg főket: Szárój c'bd'ót*: seregek fejedelmeit.

c) *Várostrom*

20 10—18.

10 v.) Bir. 21¹³. = 11 v.) *Ha békésen*, héb.: *ha békét felel neked... és megadja magát*, héb.: *és nyit*, t. i. kinyitja kapuit. Legyen *robotosod: mas*. Tehát életben maradnak, de jobbágy-ságra vettetnek. 12 v.) Általában már a 12 b.-tól utómondathak veszik: *ha nem csinál békét* (taslím, hif.) stb.: *akkor fogd ostrom alá*. Akik így tesznek, azoknak a 13 vbe be kell toldani a „ha“ szócskát (a 12. vből): *és ha az Úr kezébe adja*, stb. akkor vágd le minden (hebr.): hímjét. 14 v.) A *cherem* (l. 13¹⁶ [= 15]) alól itt annyi kivétel van, hogy csak a férfiak ölendők meg, a zsákmány pedig profán célokra fordítható, ellentétben a 13¹⁶ sköv. intézkedéseivel. 15 v.) Ez az enyhítés azonban csak azokra a városokra szól, melyek nagyon messze vannak tőled. 16 v.) Ellenben *ezeknek a népeknek városaiból*, t. i. a kanaáni népekből, akik közt le fognak telepedni, *ne hagyj életben egy lelket sem*. 17 v. Ezeken végre kell hajtani a cheremet könyörtelenül, *amiképen parancsolta az Úr*, 7² skv.; Ex. 23³¹⁻³³. Az öslakosságnak ez a teljes kiirtása beolvadás által történt. 18 v.) l. 7⁴; Ex. 23³³.

d) *A gyümölcsfák kiméltése*

20 19—20.

A háborút az ember mindig esztelen pusztításokkal folytatta (2 Kir. 3¹⁹⁻²⁵), és sokszor, a legtöbbször, csak azért pusztított, hogy pusztítson. A fára pedig szükség is volt az ostromlásnál, és így tovább húzódó ostromok a gyümölcsösökben sok kárt tettek. Ezért kel szerzőnk a gyümölcsfák védelmére ezzel a humánus, gyengédebb lélekre valló törvénnyel.

18 v.) 'el 'ír helyett olv. 'al 'ír. *Fejszét emelve rá: lindó'ch 'álájv*, l. 19^s = lóditva. *Há'ádám* helyett olv. *he'ádám*: a fa nem ember, hogy azt is ostrom alá fogd és pusztítsd. Elöttem ez a fordítás nem megnyugtató; a szöveg sem egészen biztos. 20 v.) Csak a vad fát használja fel ostrom művek készítésére. *Mácór*: erődtítmény, és ostromgát, amiről a támadást intézték. *Rid'táh* inf. c. a *járad* (alászáll igéből).

26. Ha a gyilkos nem tudódott ki.

21¹⁻⁹.

Ez a törvény egy ősrégi kanaáni áldozat rítusának a maradványa, és az élő izráeli népszokásból van ide felvéve, abban a formában, amint akkor élt. Az áldozati jelleg már elveszett, mert különben nem is vétegett volna ide fel, csak a rítus maradt meg, mely az ismeretlen tettes által kiontott ártatlan vér eltisztítására szolgál. Aki embervért ont, annak vére ember által ontassék ki (Gen. 9^s); és amíg ez meg nem történik, addig az a vér az egész ottani közösséget terheli. Feltűnő példa erre 2 Sám. 21¹ skv., ahol a Gibeonitáknak Saul által kiontott véréért Dávid a Saul hét utódának vérével engesztelte ki. Tehát olyan esetben, mikor a vér kiontója ismeretlen marad és így nem lehet sem az ő véréért sem utódáért kiontani, a községnek kell gondoskodnia az ártatlan vér elfedéséről. Erre szolgál ez az ősi rítus, mely áldozatból már tisztára szimbolikus ritussá lett.

21¹ v.) A *l'ó nódá* körülmény határozó mellékmondat, l. Ges. K. 116. d. Kutatták, de nem tudódott ki. És most az a helyzet, hogy sem a gyilkosnak, sem valamely vérrokonának vérével nem lehet a *chálál* (leszúrt hulla) vérért kiengesztelni. 2 v.) A *vének* (19¹²; 22¹⁵⁻¹⁸; 25⁷⁻⁹) valószínűleg a város polgári előljárói, akik azonban bizonyos bírói feladatokat is teljesítettek. A *birák* (16¹⁸⁻²⁰; 17⁸⁻¹³) itt csak fel vannak említve, de szerepük nincs. Köztük és a vének között a hatáskörökre nézve pontos határvonalat húzni általában nem tudunk. *Mérjenek*: tegyenek méréseket a hullától az egyes városokig, hogy megtudhassák, melyik van hozzá legközelebb. 3 v.) *Haqq'róbáh* superlativus. Amíg a vér meg nincs bosszúlva, addig a megölt ember lelke ott kóborol a hulla körül, hozzá lehetőleg közel; és így a legközelebbi város van abban a veszélyben, hogy oda megy be és ott csinál valami rettenetes veszedelmet: tehát neki kell az engesztelést végezni; a távolabb esők hiába is végeznék. Az *üszó* olyan legyen, mely még profán célra nem volt használva; tehát amely alkalmas áldozati állatnak. 4. v.) *'Étán: örök patak*, t. i. amelyiknek a vize nyáron sem szárad ki. Az ilyenek az ősnépeknél az isteni szellemek (numenek) lakhelyei voltak. (Ilyenből lett a kígyó is, mely ma is a gyógyszer-tárak címere.) A patak völgyben nem folyt *mezei munka*, *vetés* stb., szóval profán célra nem szolgált: ami azt jelenti, hogy istenitiszteleti helynek alkalmas. Az *üszó*nek *szejjék nyakát*; ez is azt

mutatja, hogy valamikor áldozati állat volt. Mivel a gyílkos ismeretlen maradt: az áldozati állat vére szolgált az ártatlanul kiontott vér elfedezésére. 5 v.) *Lépjenek elő*, ugyanez a szó 20²-ben; talán egy kéztől is ered; mert 5 v. is későbbi toldás. Aki ezt ide írta, azt gondolta, hogy itt szabályszerű áldozatról van szó, ami pap nélkül meg nem eshetik; mivel pedig hullá is van a dologban, azt vélte, hogy a 17⁸-ban is említett vér és súlyos testi sértés esete forog fenn. Ez pedig a papok *száján áll* (héb.: *van*) t. i. az ő ítéletökre van bízva ősi szokás szerint. Ez eredetileg széljegyzet lehetett, és így került a szövegbe. Itt a papoknak épen úgy nincs szerepe, mint a 2 v. bírának. 6 v.) A kézmosás az ártatlanság ismert szimboluma (Zsolt. 26⁶; 73¹³; Mt. 27²⁴). 7 v.) Amit a kézmosás jelképez, azt itt a vének *felelik*; vallástételben mondják el. Kétféle: *sáfkáh*; q^r'é: *sáfkú*. 8 v.) *Bocsáss meg*, héb.: *fedezd el*, t. i. az ártatlanul kiontott vért az üsző vérével fedezd el, és *ne tulajdonítsd* azt a te népednek. Károli ezt helyesen fordította (héber: ne adj ártatlan vért, stb.); kár volt revideálni. A *nikkappér* (= elfedeztetik = megbocsáttatik) nitpáél a *káfar* igéből. Vannak, akik még ezt is az imához kapcsolják: és *bocsáttassék meg nekik a vér*. De jobb úgy venni, hogy ez az eredmény, mely befejezi az egészet: e szertartás után, erre az imára megbocsáttatik a városnak az ártatlan vér.

Ez a vallástétel is ima, mely eredetileg, más formában természetesen, a halott szelleméhez szólt, itt már világosan az Úrhoz szól. Így a régi külsőség érthetatlenné lett, de megmaradt; és új, értelmes tartalommal telt meg. 9 v.) *Te pedig . . .* ezzel az író a néphez fordul, a fentiekből a gyakorlati következtetést vonva le. *A mivelhogy* elé a 19¹³-ból helyes betoldani ezt: *hogy jól legyen dolgod*; mert a mondatnak e nélkül nincs értelme.

27. Családi esetek

21 10—22.

a) *Hadifogságba esett nővel való házasság*

21 10—14.

A hadifogoly nővel való házasság megkötése abban különbözik a rendestől, hogy itt a nőnek egy hónapot kell engedni előbb a szüleiért való gyászra. Az elválás, mint az izráeli nővel kötött házasságnál, itt is meg van engedve; de itt, a helyzetből könnyen megérthetőleg, kifejezetten ki van mondva, hogy az elbocsátott nőt rabnőnek eladni nem szabad. Ez a törvény is a gyakorlati életből van átvéve, annyira átítatva a Deuteronomium emberies szellemével, amennyire lehetett.

10 v.) *Ki téc'é* stb. mint 20¹. *Belőle*, t. i. az ellenségből, héb.: „és foglyúl ejted fogságát“. 11 v.) *Szép formáju asszonyt*, héb.: szép forma asszonyát. Ha *elveszed feleségül*, akkor cselekedd vele azokat, amik következnek: 12 v.) A haj lenyírását és a körömök rendbe hozatalát (v^e'asztáh = *csinálja meg körmeit*) általában a rituális megtisztulás eszközéül tekintik; Bertholet inkább

a gyászhoz tartozóknak veszi; az előbbi minden esetre (Lev. 21⁵; Deut. 14¹). De lehet ez egyszerűen az otthonába vitt új asszony tisztálkodása is. Ehez illenék **13** v.) a *fogsági ruha levetése* is, amiben a viszontagságos utat megtette hazáig. Bár itt Bertholet arra hivatkozik, hogy az arab asszonyok néha tiszta meztelenre vetkőznek gyászukban. Csakhogy itt hangsúlyozva van a *fogsági*! De már az, hogy *üljön*, csakugyan a gyászhoz tartozik. Jákob is ennyi ideig „ült” Lábánnál, mikor hozzá menekült (Gen. 29¹⁴). A gyász rendes ideje egy hét; itt *egy hónap*, mint Mózesért (34⁸) és Aronért (Num. 20²⁹). Csak a szülőkért való gyász letelte után consumálható a házasság. Ilyenféle rendelkezések az araboknál is ismeretesek. **14** v.) Az elválás héber nővel szemben is meg volt engedve 24¹. De mivel itt hadifogoly nőről van szó, szükséges volt megállapítani, hogy válás esetén a nőt pénzért eladni nem szabad. Hanem *bocsásd el őt kedvére: l'nafsáh*: menjen szabadon, ahova akar, és tegyen, amit akar. (Más az eset 22¹⁹⁻²⁹ ben). *Ne kereskedjél vele*; az újabb fordításba (ne hatalmaskodjál, zsarnokoskodjál vagy erőszakoskodjál rajta, stb.) nem tudok belenyugodni. Ez a régi jobban illik ide is, meg 24⁷-be is. *Megalázta* azáltal, hogy magáévá tette, tehát most már el nem adhatja. Jellemző deuteronomiumi gondolat.

E törvénynek a helye a 20²⁰ után volna, amennyiben hadifogolyról van benne szó; de ide tétetett, mert a családi jog körébe vag, mint 21¹⁵ sköv. is.

b) *Elsőszülöttségi jog két feleség gyermekei közt*

21¹⁵⁻¹⁷.

Arra a gyakran előfordulható esetre szól, mikor a kétnejűségben élő atya kedvenc felesége fiának akarja átjatszani az elsőszülöttséget az igazi elsőszülött félretolásával, aki a kevésbé szeretett asszonytól született. Ilyen személyes tekintetek az elsőszülöttségi jogot nem érinthetik; azé legyen az, akit illet.

15 Mintha csak a Jákob esetéről volna véve a példa; de bizonyára több embernek is volt két felesége Izráelben, és többször megeshetett, hogy annak született először fia, akit férje kevésbé szeretett. **16** v.) *osztogatja fiait: hanchiló 'et-bándáv*: örökölteti fiait; de itt még nincs szó az örökség tényleges átadásáról, csak az osztály elkészítéséről. Tehát az osztály elkészítésénél nem változtathatja meg a tényleges állapotot. **17** v.) *Hanem el kell ismernie* a tényleges elsőszülöttet. Itt Graetz *jakkir* helyett a 16 v. alapján *'bakkér*-t olvas: tegye elsőszülötté. De hisz' úgyis az. Az elsőszülött joga az, hogy *pi s'na'im*: kettők szájára (2 Kir. 2⁹. Zak. 13⁸), azaz *két részt* kap mindenből. *Erejének zsengeje*. I. Gen. 49³⁰.

c) *Konok és engedetlen fiú*

21¹⁸⁻²¹.

A római jog szerint az atya szabadon rendelkezik fia életével. Péld. 19¹⁸ intéséből azt lehetne következtetni, hogy Izráelben is

így volt. De e régi törvény azt mutatja, hogy itt a gyermek élete a köz oltalma alatt állt. Az engedetlen fiúra szóló szigorú büntetés azonban a szülői tekintély magas fokára vall. Amit különben a tízparancsolatból is tudunk, és l. 27¹⁶; Ex. 21¹⁷; Lev. 20⁹; Péld. 30¹⁷.

18 v.) *sórár umóreh* (sárár = ellenszegül, konok; és máráh = ellenszegül, lázadó) így együtt még Jer. 5¹³-ban (Rev: szilaj és dacos) és Zsolt. 78⁸-ban (Rev: szilaj és makacs). **v. 19 v.)** A város vénei-re nézve l. 19¹²; 21². *Helységének*, amely ároiban lakott, kapujába, ott volt a fórum, a törvénykezés helye, lásd 17⁵. **20 v.)** *Tobzódó és részeges*, l. Péld. 23²¹; új gondolat, a 18. v. körén kívül esik; széljegyzet lehet. **21 v.)** L. 13¹⁰⁻¹² (= 9-11); 17¹². 13.

d) *Isten átká az akasztott!*

21²²⁻²³.

A felakasztás a jelen esetben (mint Józs. 10²⁶; 2 Sám. 4¹²-ben is) a kivégzés után történt, meggyalázásul. Annak az intézkedésnek, hogy a hulla ne háljon a fán, az az ősi animisticus eredete van, hogy amíg a hulla el nincs temetve, addig a lélek szabadon bolyong, és kivált éjszaka nagyon veszedelmes lehet, bosszútól eltelve nagy bajokat okozhat. Ezt a pogány korból eredő félelmet az Urat imádók nyelvén fejezi ki ez a közmondás: *Isten átká az akasztott*. A hulla megtisztátalanít; ezért kell eltemetni, mielőtt lehet. Gal. 3¹³ idézete a Septuagintából van véve: „meg van átkozva Istentől mindenki, aki fán függ“; de látszik, hogy az eredeti szöveg lebegett Pál előtt, mert azt mondja, hogy Jézus átokká lett miértünk.

28. Hét parancs

22¹⁻¹².

Ez a hét parancs nincs egymással benső összefüggésben, csak úgy van csoportosítva, mint a Szövetség könyvének (Ex. 20—23) törvényei, az emlékezetben tartás megkönnyítésére (2+5). Egyes parancsai a Szövetség könyvével, mások a Leviticussal (Szentségtörvénnyel) vannak rokonságban, ismét mások sajátos deuteronomiumi javak. Nem egyforma világossággal, de valamennyin meglátszik, hogy a természeti vallás parancsából lett népszokássá, és a prófétai lélek elmélyítése és elszellemiesítése által az Úr parancsává.

1. Visszavinni, ami elveszett. **1—3 v.)** Szinte kedvem lett volna a héber megszövegezés szerint fordítani: „Ne lásd meg testvéred ökrét vagy juhát elcsavarogva (*niddáchim* = kilöketve, mint szökevényeket) úgy, hogy elbújj tőlök.“ A Szövetségekönyvében (Ex. 23⁴) ez sokkal rövidebb; de nagyon jellemző, hogy ott nem a *testvér* (faj- és hittestvér), hanem az ellenség jószágáról van szó: itt már jelentkezik a zsidó gyülekezet későbbi elzárkózásának kezdete.

2. *Segítség az úton, 4 v.)* A Szövetségekönyvében itt is arról van szó, „aki téged gyűlöl”. Mondatszerkezete ennek is olyan, mint az 1. versé. E két parancs bensőbb összefüggésben van egymással (fejlett földmives morál nyilvánul meg bennök), mint a többi öttel.

3. *Tilos a ruhacsere nő és férfi közt, 5 v.)* Ha nő férfi *holmit* (*k'li* nem ruha, hanem edény, szerszám, itt: minden olyan holmi, amit férfiak szoktak magukon vagy magukkal hordozni) és férfi női ruhát vesz magára, ezzel elrejtí a saját nemét. A tilalomnak nyilván vallási alapja van, mert megindokolása: *útdlat az Úrnak*, ugyanaz, mint 18¹²-ben a kanaáni praktikák tilalmazásáé. Síríában és Feniciában szokásosak voltak olyan körmenetek, melyekben férfiak asszonyruhában és asszonyok férfiruhában jelentek meg.

4. *Ne vedd el az anyát a fiakkal, 6-7 v.)* Így első tekintetre egy gyengéd, emberies, de egyben utilisztikus parancs: aki madárfiókákat akar enni, az az anyamadarat kimélje. De az indokolásból, mely ugyanaz, mint a tizparancsolatban a szülők tiszteletének indokolása, az látszik, hogy e parancsolatnak is ősi és mély vallási alapja van. Az anyaságnak valami természetimádói himnusza ez. *Jiqqār'ē = jiqqarēh; 'ēm 'al bānim*, mint Gen. 32¹² (= 11) és Hós. 10¹⁴.

5. *Könyöklőt a padlásra! 8 v.)* Nem az eszterhéjről van szó, hanem a padlásról. Palesztinában ma is sok ház van eszterhénélkül, és a ház lapos fedele, ami megfelelne a mi tetőtlen padlásunknak, kedvenc tartozkodási és szórakozási helye a családnak. *Ma'qeh* απ., λερ., a *'āqāh* (kihalt) ígéből, = foglatat, keret, mellvéd, könyöklő. A *dam* (= vér) többesszáma *kiontott vért jelent*. Ha valaki elmulaszt egy óvatossági rendszabályt (l. Ex. 21³⁸⁻³⁴), a bekövetkező kárért felelős; tehát az esetben, ha valaki leesik a padlásról, az építető *kiontott vért tesz házára*, amiért nem tett a padlásra mellvédet. Azaz: a leesett ember vére a házat terheli.

6. *Tilos a felemás, 9-10-11 v.)* E három tilalomnak alapja is az ősi természetvallásba nyúlik vissza; mikor még minden növénynek, állatnak, stb. meg volt a maga Numenje; a különböző szentségi körök összekeverése ellen óvott ez a törvény. Ebből lett népszokás, és ez a népszokás van kodifikálva itt. És azt jelenti, hogy amint Isten kezéből kikerültek a dolgok, úgy kell őket eredeti sajátosságaikban meghagyni. 9 v.) A kétféle magnak egy földbe vetését Jesaja 28²⁵ egészen természetesnek tartja; tehát ő nem ismerte ezt a népszokást. A *tiqdas* azt teszi, hogy *szent lesz*. Ezt magyaráztatják a magyarázók, hogy mi értelme lehet annak, hogy, ha valaki a szőlőjébe más veteményt is ültet, akkor a vetemény is, a szőlő termése is *szent* lesz; és, ha az lesz, miért akkor eltiltani a vetést? Azért, mert, ha *szent lesz*; akkor be kell szolgáztatni a templomba. De hát ez bűn? Ig y nincs ennek a törvénynek elfogadható értelme. Vissza kell térni a régi Károlihoz: meg ne fertéztessék = *tisztátalanná ne legyen*. Olyan értelemben van itt a *tiqdas*, mint ahogyan a görög jobbot

mond bal helyett, mert a bal szerencsétlenséget jelent. Csak így van ennek értelme: ha kétféle növényt ültetünk egy földbe, egyik megtisztátalanítja a másikat. **10 v.)** Lev. 19¹⁹ csak a különböző fajok összepárosítását tiltja; tehát lejjebb száll a követelésben, mint versünk. A felemás igába fogás, amit Pál apostol is tilt, ma is szokás még. **11 v.)** A *saa-néz*-hez értelmező oppositio a *gyapju és len*; úgy, hogy ebből a mondatból azt gondolják a tudósok, hogy ez a máskülönben ismeretlen és nem is sémi szó valami olyan szövetet jelent, mely gyapjuból és lenből van ésszeszöve, tehát *felemás* szövet.

7. A ruhabojtok, 12 v.) A *g'dilím* szó ily értelemben még csak 1 Kir. 7¹⁷-ben fordul elő (hol Rev. „zsinórok“-nak fordítja), mert Num. 15³⁷⁻⁴¹, mely ezt a parancsot bőven részletezi, *cicít*-nek nevezi ezeket a bojtokat. Egyben megmagyarázza, hogy ezek az Úr parancsolataira emlékeztető jegyek; tehát a régi amulettek átértelmezései. A *k'vút* = takaró, Ex. 22²⁶. 27-ből kivehetőleg olyan ruhadarabot is jelent (köpeny), amit éjjel takaróul is használtak; Num. 15³⁸ egyszerűen ruhát (*begeg*) mond helyette. A *t'kaseh* azonban nem azt teszi, hogy *takaródzol*, hanem azt, hogy *ta-karsz*; de így az íge kiegészítésre szorúl (mit *ta-karsz*)?

29. Házaséleti botrányok

22¹⁸—3¹ (= 22²⁰)

Hét törvény van itt egy csoportban, melyek mindenike a házaséletben, vagy egyáltalán a férfi és nő viszonyában előforduló különböző botrányokról szól, u. m. ¹⁾ a férjről, aki női tisztességében megrágalmazza feleségét; ²⁾ a nőről, aki már férjhez menetele előtt elvesztette szüzességét; ³⁾ a házasságtörésről; ⁴⁾ egy jegyben járó leány félrelépéséről; ⁵⁾ egy jegyben járó leány elleni erőszakról; ⁶⁾ egy szabad hajadon elleni erőszakról; ⁷⁾ és végül ide van csatolva egy tilalom a mostoha anyával való házasságkötés ellen.

1. Ha a férj rossz hírét költi feleségének, 22¹³⁻¹⁹ v.) Ha egy férj a nászéjszaka után meggyüölöli feleségét, és úgy akar tőle szabadúlni, hogy rá fogja, hogy nem volt már érintetlen, mikor ő elvette; akkor a kiszabott fenyítéken és birságon felül azzal büntetessék, hogy soha ne legyen szabad elválni ettől a feleségétől. **13 v.)** Az érzéki vágy kielégítése után az érzéki szerelem néha gyűlöletbe megy át. **14 v.)** Még nincs általánosan elfogadott magyarázata a *‘liloth d'barim* kifejezésnek. Ha *‘lilláh*-t a rendes értelemben vesszük (tett), akkor így alakúl a mondat: *d'barim* értelmezője a *‘lilót*-nak: *állít róla* (héb: *tesz rá*) *tényeket, szavakat*: szó-tényeket, vagyis oly tényeket, melyek nem tények, hanem csak üres szavak. Ha pedig *‘liláh*-t egy értelműnek vesszük az aram *‘illáh*-val (= ok, ürügy), akkor ez a mondat értelme: *állít róla beszédürügyeket*: mende-mondára okot adó dolgokat; Károli: „szidalomra való alkalmatosságot adánd“; Komáromi Cs. pompásan: „tészen néki beszédekre való alkalmatosságokat“. És ez

által rossz nevet visz ki rá, u. i. azt hieszteli, hogy a nászéjszakán nem talált benne (héb: nála) szüzességet. 15 v.) A *b'tuláj hanna'aráh*: a leány szüzessége kéznél van a szülőknél, úgy, hogy azt fogják és viszik a vénék elé. Ami nem jelenthet mást, mint azt, hogy a szüzességnek valami előterjeszthető bizonyítéka van a kezük között, és ezt is *b'tulím*-nak nevezik. 16 v.) A tényállást az atya terjeszti elő a vénék előtt. A *vénekre* nézve l. 19¹²; 21². 17 v.) *Pedig ez a leányom szüzessége*: ime itt van; és ezzel kiteríti a ruhát, amelyen a „szüzesség” van. Az tehát nem lehet más, mint valami ruha darabon megőrzött vérfolt, a *szüzesség jele*, amit a szülők magoknál tartottak, hogy szükség esetén, mint imé a jelen esetben, előterjeszthessék. Itt tehát arra kell gondolnunk, hogy Izraelben is megvolt az a szokás, mint más primitív népnél, hogy a menyasszony érintetlenségét valami módon dokumentálták a szülői házból való eltávozása előtt a szülők jelenlétében. 18 v.) Hogy a *fenyítés* miben állott, azt nem mondja meg. Némely magyarázó úgy véli, hogy azt a 19 v. tárja elő. Mások szerint ez a fenyítés külön volt, és állott a 25¹⁻³ szerinti 40 botütésből, a Josephus szerinti 1 híján. 19 v.) A birságpénz, *száz ezüst* siklus, a leány atyját illeti. A lovagiatlan férj főbüntetése pedig az, hogy ettől a feleségétől soha el nem válhatik. Amiben a megtorlás mellett az a gondolat is van, hogy ennek az asszonynak újból való férjhez menetelét a férj rágalma eleve lehetetlenné tette, tehát köteles őt eltartani.

2. *Ha a nő nem volt érintetlen.* 22²⁰⁻²¹ v.) Ha a leány nem találta érintetlennek férjhezmenetelkor, megköveztessék; mert *bolondságot követett el* (l. Gen. 34⁷; 2 Sám. 13¹²). Ez alatt hitetlenség, vallástalanság és erkölcstelenség értendő az ó szövegségi nyelvben. *Bét 'abihá* helyhatározói accusativus: *atyja házában paráználkodott*; ezért van, hogy a ház ajtaja előtt kövezik meg. De sokan *líznot* helyett *lehaznot*-ot olvasnak a septuagintával: paráznává tette atyja házat.

3. *Közönséges házasságtörés,* 22²² v.) Ha egy férfit és egy férjes asszonyt kapnak tetten, *mind a ketten* meghaljanak. A *gam* azt emeli ki, hogy ne csak az egyik (az asszony), hanem a másik is (a férfi) meghaljon (l. Gen. 20⁸; Lev. 20¹⁰). A házasságtörést más népeknél is halállal büntették.

4. *Jegyben járó leány meggyalázása városban,* 22²³⁻²⁴ v.) Ha valaki egy eljegyzett hajadonnal követi el a tettet, *mind a ketten* halállal bühődjenek. Mert ez az eset olybá számít, mintha a leány már férjes asszony volna, mivel az eljegyzés által (ami az ár, *móhár*, lefizetésében állott) ő már *felesége* (24 v.) volt jogilag vőlegényének. A büntetés épen ezért, nem is az atyai ház ajtajában, hanem a város kapujában hajtatik végre. A leány bűnét az állapítja meg, hogy *városban* történt az eset, tehát azt kell feltételezni, hogy nem kiáltott, tehát ő is bűnrészes volt.

5. *Jegyben járó leány meggyalázása mezőn,* 22²⁵⁻²⁷ v.) Lovagias fellogás, mely a leányról minden gyanú nélkül bizonyosra

veszi, hogy kiáltott, de a mezőn nem volt senki, aki meghallhatta volna. Tehát csak a férfi bűnhődjék.

6. *Hajadon ellen való merénylet*, 22²⁸⁻²⁹ v.) Itt is erőszakról van szó (*ut'fászáh* = és megragadja), de mivel a leány szabad, nem jön tekintetbe, hogy esik-e rá valami a felelősségből, vagy nem. A férfi egyszerűen fizet a leány atyjának ötven ezüstöt (ez a móhar, a menyasszony ára; egy rabszolga ára Ex. 21³² szerint csak 30 siklus volt), a leányt pedig elveszi feleségül; de úgy, mint 19 v.-ben, hogy *el ne bocsáthassa egész életében*.

7. *Tilos a mostoha anyát feleségül venni*, 23¹ (= 22³⁰) v.) Nem nagyon ritka eset volt a régi népeknél, hogy valaki *atyja feleségét* elvette. Ilyenről tárgyal 1 Kor. 5¹ s. köv. is. Ez annyi, mint *atyja takarójut* (héb: *szárnyát*) *kitakarni*; amit Lev. 20¹¹ úgy fejez ki, hogy az ilyen „atyjának szemérmét fedi fel“ (1. Gen. 35²²; Ez 22¹⁰); aminek büntetése halál. A további házassági tilalmakat 1. Lev. 18⁶ s. köv.; és a fajtalanságok büntetését Lev. 20¹¹ s. köv.

V. Társadalmi (szociális) jog: 23²⁻²⁶ 15

30. Kik vehetők fel a gyülekezetbe, kik nem?

23²⁻⁹ (= 1-8).

Öt Thóra arról, hogy kik vehetők fel a gyülekezet tagjaiúl, kik nem. A három első örökre kitiltja azokat, akik meg vannak férfiatlanítva, a fattyúkat és az ammóniakat és moábiakat; a két utolsó pedig megengedi, hogy az edomiak és egyiptomiak a harmadik ízben már felvétesse.

2 (= 1) v.) *Zúzott sebű, p'cu'a dakkáh*: zúzás sebesültje: az, akinek heréit kisgyermek korában meleg vízben meglágyították és akkor összenyomták és úgy férfiatlanították meg; *lemetszett tagú* pedig az, akinek férfitagját levágták, vagy húgycsővét felhasították. Eunuchok a királyi udvarokban rendszeren voltak alkalmazva; de a pogányoknál a megférfiatlanításoknak gyakran kultuszi jelentősége volt (valamelyik istennő tiszteletére): ezért vannak az ilyenek az Ur gyülekezetéből kitiltva. De Tritojesaja már (Jes. 56⁴) bebocsátja őket a gyülekezetbe, „ha megőrzik a szombatot, és szeretik azt, amiben az Ur gyönyörködik“. Hogy a *qáhál* kultuszi értelemben veendő-é, vagy közizgazgatási (község) értelemben, mint Mik. 2⁵-ben, afelett nincs mért vitázni, mert a kettő egymást feltételezi, és kivált itt, ahol tagsági felvételtől van szó.

3 (= 2) v.) Hogy kit ért *fattyú* (*mamzér*) alatt, az vitás. E szó még csak Zak. 9⁶-ban fordul elő (Károli ott „idegen“-nek fordítja). Aligha a szó rendes értelmében vett fattyút (házasságon kívül született gyermeket) jelenti e szó, hiszen Jette is az volt, Bir. 11, 1. skv.; hanem talán a házasságtörésből vagy vérfertőzésből született. Bertholet az Ezra és Nehémia korában vegyes házasságból született gyermekek csúfnevének gondolja e szót.

4 (= 3) v.) Az *ammóni és móábi* vérfertőzésből származott nép volt. (Gen. 19³⁰⁻³⁸), tehát az előző vers értelmében ezért nem volt felvehető; de a következő versek érzelmi okokkal támogatják a tilalmat. 5 (= 4) v.) E vers első felét sehogy sem lehet összeegyeztetni 2^{28, 29}-el, mely szerint a moábiak, ha pénzért is, de adtak kenyeret és vizet Izráel fiainak; és 2^{18, 19, 37}-el, mely szerint Izráel fiai az ammóniak iránt a legnagyobb kíméletet tanúsították. És a régi barátság fennállásáról tanuskodik Jer. 40¹¹ is. A vers második felére és 6 (= 5) vre nézve lásd Num. 22—24, közelebbről 22⁵ és 23²⁰-at. Deut. 4³⁷ ugyan szintén az *Úr szeretetére* hivatkozik, amivel locusunk indokolja Bileám szavainak elfordítását; de Bileámról nem szól. Általában a Deuteronomium ezen az egy eseten kívül sehol sincs semmi vonatkozással a Bileám történetekre. 7 (= 6) v.) Ez a hely lebeghetett Jézus szemei előtt, mikor Mát. 5⁴³-ban így idéz: „hallottátok, hogy megmondatott, szeresd felebarátodat, és gyűlöld ellenségedet“. A kifejezésre nézve l. Jer. 29⁷; Esdr. 9, 12 8 (= 7) v.) Az edomiakkal való barátkozásra nézve l. 2^{4, 8, 29}; ellenben Mal. 1². stb. Az egyiptomiak pedig (dacára 1 Kir. 3¹-nek) mindig ellenségek voltak. A Deuteronomium célja pedig éppen Izráelnek a többi népektől való elszigetelése. 9 (= 8) v.) A *harmadik nemzedék* befogadása nyilván Ez. 47^{22, 28}-on alapszik.

Steurnagel az 5—7. verseket későbbi betoldásoknak tartja; a 8. 9-et ellenben eredetinek. Bertholet pedig az egészet kései betoldásnak minősíti a következő érvek alapján: 1) a qáhál értelme (ez nem dönt, l. 2 vhez); 2) Jes. 56³ (ez sem dönt, l. u. o.); 3) Jer. 40¹¹; és viszont az egyiptomiakkal való barátkozáshoz mit szólt volna Jósija? 4) A *mamzér* (ez csak felvétel) l. 3 (= 2) vershez. 5) Jer. 34¹⁹ ben azok, akiket Károli hóp-mestereknek, Rev. pedig udvari szolgálknak fordít udvariasan, nem mások, mint a 2 (= 1) vben kitiltott eunuchok: és imé zavartalanul részt vesznek egy kultuszi ünnepélyen. Ezzel szemben áll, hogy Neh. 13¹ kifejezetten hivatkozik a Deuteronomiumra; és áll az is, hogy ezek az érvek nem döntők, kivált külön-külön; de tény, hogy ebben a szakaszban olyan levegő van, mint Nehémia körül volt Jeruzsálemben. Elöttem a legdöntőbb a szakasz thémája maga: ugyanaz ez, ami felett Trito és Tetarto Jesaja vitatkozott annak idején, úgy hogy ezt meggondolva, Neh. 13¹ is azt bizonyítja, hogy ez a szakasz akkor tájban keletkezett. De csak mostani formájában és kiélezésében; mert alapjában véve nagyon régi szokásokat kodifikált a gyülekezet ritualis tisztasága érdekében. Amiben Ezráék mesterek voltak.

31. A tábor tisztántartása

23 10—15 (= 9—14).

Izráel harcai az *Úr* harcai; innét ez a kifejezés, hogy „háborút szentelni“. Tehát a tábor szent, ezért rituális tisztaságára nagyon kell vigyázni. A 12—15. verseket Stade kései spekuláció-

nak mondja. És tényleg nagyon emlékeztetnek az esszénusok némely szokásaira: de ki tudja, hogy ezeknek gyökerei milyen messzire nyúlnak vissza az ős korba? Ez a szakasz is olyan, mint az előbbeni, mellyel rokonságban is van; hogy minden kései spekuláció nyomainak dacára is ősrégi eredetű.

10 (= 9) v.) *Mach^aneh* helyhatározói acc. **11** (= 10) v.) Az *éjjeli eset*-re nézve l. Lev. 15¹⁶. De egyáltalán, hogy ez milyen kényes tisztasági kérdés volt, mutatja Úrija felelete (2 Sám. 11¹¹), amit Dávidnak adott, hogy ő nem mehet be feleségéhez addig, míg bajtársai táborban vannak. **12** (= 11) v.) A tisztátalanság Lev. 15¹⁶ szerint *estvéig* tartott, azaz az új nap kezdetéig. **13** (= 12) v.) *Jad* = kéz = a kéz felé, azaz oldalt, *félre eső hely*. *Kimenni kívül*, érthető eufemizmus. **14** (= 13) v.) *Játéd* = sátor-szeg; itt nyilván olyan kis *ásó*, amelyet a hadseregek újból divatba hoztak, de nem tisztasági célra. Az *ásó* legyen *öveden*; 'al-'*zenek i* helyett olvass Septuagintával 'al *ezoreká-t*. Az 'ázén *α. λει.* bizonytalan, talán aram szó = fegyver: *legyen egy ásód fegyvereden*, vagy: *felszereléseden*. Az ismét (*v^ssabtá*) az *áss* szóra vonatkozik: amit kiástál, ismét takard be. **15** (= 14) v.) A 14. vers rendszabálya tehát nem tisztasági vagy egészségügyi, hanem vallási. A *csúnya dolog*, 'ervat (meztelenség, szégyen, szemérem, stb.) *dábár*: dolog meztelensége: valami olyan, amit nem kell meztelenen hagyni, mert csúnya, l. 24¹-et is. Az Úr a táborban jár, és ha valami olyat lát, ami csúnya, félő, hogy *viisszatér*. Ősi, naiv gondolat. De kedves.

32. Társadalom-gazdasági (szociáloeconomiai) thórák

23¹⁶–26 (= 15–25).

E szakaszban hét thóra van, melyek közt csak annyi az összefüggés, hogy mindenkinek valami társadalom-gazdasági vonatkozása van.

1. A *szökött rabszolga*, **16-17** (= 15-16) v.) A szökött rabszolgát nem szabad kiadni urának. Ez is jellegzetes deuteronomiumi törvény, mely áttöri a rabtartók hallgatólagos szolidaritását. A parancs nem az egyes emberhez szól, hanem a nemzethez; ennél fogva a védelembe vett rabszolga is csak a külföldről haza szökött héber rabszolga lehet. Amit világosan mutat a 17 (= 16) vers. A törvény szociális érzéke még így is tiszteletre méltó. Mert pl. Ákís filiszteus király kiadta Semeinek hozzá szökött rabszolgáit. *Kapuid egyikében* = valamelyik városodban: *Amelyikben tetszik néki héb.*: jó néki, ami rövidített kifejezés e helyett: jó az ő szemeiben néki, azaz: jónak látszik néki. Szabadon választhat. *Ne nyomd el*; ez az intés nagyon szükséges volt, mert valószínű, hogy az ilyen menekültek nagyon ki voltak szolgáltatva a törzslakosok kapzsiságának és hatalomvágyának.

2. *Nyilvános szerelemnek szenteltek ne legyenek Izráelből*, **18** (= 17) v.) Az Astarte-kultusból ismert nyilvános szerelem papnői és papjai megvoltak Izráelben is, (l. Gen. 38²¹ sköv., 1

Kir. 14²⁴; 15¹²; 22⁴⁷; Ám. 2⁷; Hózs. 4¹⁴; Jóh. 36¹⁴.) házaikat ennek a törvénynek alapján Jósia király rontatta le, 2 Kir. 23⁷. Hogy valamikor miknek nézték őket, azt mutatja a nevök, *qádés* és *q^édésáh*, ami a *qádós* (= szent) szóval egy. De ebből a tényből a vallás hátrányára és az erkölcs előnyére következtetéseket levonni nagyon elhamarkodott dolog.

3. *Paráznaságból eredő pénzt ne vigy az Úr házába*, 19 (= 18) v.) *Parázna-díj* az, amit a szerelempapnők kapnak; *eb-bér* pedig a szerelempapok bére. Ilyet még *fogadalomnak* sem szabad az Úr házába bevinni.

4. A *kamat*, 20-21 (= 19-20) v.) A dolog lényegére nézve lásd 15¹¹⁻¹¹ magyarázatát. A külföldinek adott kölcsön üzlet volt (ami akkor sem volt ismeretlen, l. Mt. 25²⁷), a fajtestvérnek adott pedig szivessé i szolgálat.

5. A *fogadalom*, 22-24 (= 21-23) v.) A fogadalomról már volt szó 12⁶, 11. 17. 26^{-ban}, hogy hol kell megadni; itt most arról van szó, hogy okvetlen és hamar meg kell adni, mint Préd. 5³. 4 (= 4. 5) is mondja. Mert fogadást tenni akkor is könnyebb volt, mint megadni. Pedig, mondja a 23 (= 22) v., a fogadalmat *elhagyni* még olyankor sem bűn, mikor nagy alkalom kínálkoznék rá; de meg nem adni bűn. 24 (= 23) v.) A *n^édábáh* itt adverbialiter áll.

6. *Felebarátod szőlejében*, 25 (= 24) v.) *Jól lakásig*, *szob^éká* módhatározó acc. csak annyit ehetsz, amennyi éhségedet csillapítja: kosárba nem szeheted; t. i. az már lopás volna.

7. *Felebarátod olló gabonájában*, 26 (= 25) v.) A *kalász* (*m^éliláh*, csak itt előforduló szó) olyan, amelyikben tejes szemek vannak. Kedves csemege volt a zsidóknál. *Kézzel* lehetett tépni (Mk. 2²³ sköv.) amennyi kellett; de sarlót *ne emelj* (heb: ne lendíts) rá.

Magától értetődik, hogy itt nemcsak arról a munkásról van szó, aki a gazda által megfogadva jut az idegen szőlőbe, vagy vetésbe, de nem is arról, aki szőlővel, vagy tejes búzával jól lakni elmegy egy alkalmas birtokra; hanem arról, akit útja épen arra visz és útközben megéhezik. Az araboknál állítólag ma is megvan ez a szokás.

33. Az elvált nő és az új házas férfi törvénye

24¹⁻⁵.

Az elvált nő, ha közben férjnél volt másnál és újból szabaddá lesz, nem mehet vissza első férjéhez. Az új házas férfi a katonai szolgálat alól és egyéb közszolgálatok alól egy évig mentességet élvez.

a) *Az elvált nő és első férje*

24¹⁻⁴.

Hogy az elvált és újból férjhez ment, majd újból szabaddá lett nőt az első férj újból visszafogadja, azt azzal az indokolással tiltja meg, hogy a nő tisztátalanná lett; de azt nem mondja meg, hogy mi által. Az ilyen eset a sémieknél nem volt hallatlan.

Dávid is visszavette Mikált (2 Sám, 3¹³ s köv.), miután az időközben már Páltinak a felesége volt (1 Sám. 25⁴⁴). A Korán pedig csak is abban az esetben engedi meg az elbocsátott feleség visszavételét, ha az közben máshoz ment férjhez. Az a gondolat tehát, hogy a második házasság tisztátalanná teszi a nőt első férje számára, szerzőnk külön gondolata, ami minden esetre szoros vonatkozásban van Jer. 3¹-el.

24 ¹ v.) *Férjévé lesz*: consumálja vele a házasságot. *Csúnya dolgot* l. 23¹⁵ (= 14), valamit, ami neki nem tetszett; tehát nem épen erkölcsi fogvatkozást, mert azt 22²⁰ halállal bünteti. A válás a férfi részére nagyon könnyű volt: a bevett szokás szerint *váló levelet* (Jer. 3⁸; Jes. 50¹) *írt és a kezébe adta* a nőnek. ² v.) A váló levél teljesen szabaddá tette az asszonyt, és így joga volt férjhez menni. ³ v.) De második férjével ismétlődik az elsőnek esete; vagy esetleg *meghal az utóbbi férj*, szóval a nő ismét szabaddá lett. Eddig tart a körmondat első fele. ⁴ v.) Itt az utómondat: bár az asszony ismét szabad, *első ura (ba'láh!) nem veheti el ismét; miután tisztátalanná tette magát* (hu'ammé'áh hotpáél a 'amé' igétől) azzal, hogy elválása után más férfié lett. Ez pedig *utálat az Úr előtt*. Ez már a házasságnak a Gen. 2²⁴ (lesznek egy testté) magaslatán való felfogása; de csak a nőre nézve. A nemzet tagjainak tisztátalansága az országot is megfertőzteti.

b) *Az új házasság hadmentessége*

24⁵.

A 20⁷-ben megállapított mentességen kívül itt még minden (*l'kol* = összefoglalólag: minden tekintetben) féle hadi közszolgáltatások (l. 1 Kir. 15²²) tekintetében is *mentességet* kap *egy évre* az, aki (a régihez) még egy *új asszonyt* visz a házhoz. Ne *essék r. j.*, héb: *ne menjen át reá semmi dolog*. Az *örvendeztesse* helyett némely régi fordítás (Vulgata, Pesito stb.) így fordít: *örvendezzen feleségével*.

34. Emberbaráti intézkedések. Tíz thóra

24⁶⁻²².

Tíz thóra van itt egy csokorba kötve: valamennyi egy-egy nemes, szociális irányú emberbaráti intézkedést tartalmaz.

⁶ v.) *Kézi malom* (héb: két malomkő), ami minden háznál nélkülözhetetlen volt (a beduinoknál ma is az), mert azon őrlték az asszonyok (Ex. 11⁵; Jes. 47²; Jer. 25¹⁰) a család számára szükséges lisztet. Aki tehát ezt zálogba veszi, *életet vesz zálogba*. A *rekeb* (= nyargaló, a görögöknél *onosz* = szamar) = *felső malomkő*, ami nélkül a malmot nem lehetett használni.

⁷ v.) A Szövetségszövegéből (Ex. 21¹⁶) való. De locusunk hangsúlyozza, hogy az ellopott ember *egy lélek*, és pedig, ami előtte a fő, egy *testvér*, *Izráel fiai közül*. A Szövetségszövegében a tilalom általános; itt meg csak a fajtestvérről vonatkozik. A *hit'ammér-t* l. 21¹⁴-ben.

8. 9 v.) Ekkor már bizonyára volt egy thóra, mely a belpoklossal foglalkozott, mint Lev. 13; 14: annak az alapján a papokutasításainak pontos betartásárait a *belpoklosság csapásában*, vagyis arra az esetre, ha ez a csapás fellép. A *Mirjám* esetére (Num. 12^{14. 15}) épen azért hivatkozik, hogy felmutassa, mennyire alá kellett magát vetnie még neki is e rendszabálynak.

10–13 v.) Ugyanez a törvény megvan a Szövetségekönyvében is (Ex. 22^{25–27}). Itt új benne az a deuteronomiumias gyengéd vonás, hogy a hitelező ne menjen be a kölcsönvevő házába, hogy ő válasszon zálogot, hanem bízva arra, hogy azt vigye ki neki, amit legjobban nélkülözhet. *Bármiféle kölcsönt, massa't m'umáh: pénzt, eleséget, vagy egyéb értéket. Ne feküdjél az ő zálogában:* l. Ám. 2⁸; megesett, hogy a hitelező a zálogba vett ruhát használatba is vette, sőt néha egészen el is vette (Péld. 20¹⁸; 27¹⁸; Jób. 22⁶). *Hogy ruhájában fekhessék le*, Ex. 22²⁷; *szalmáh*, rendesen *szimláh*, valami suba, vagy inkább szűr féle ruhadarab, amiben a szegény emberek nappal jártak, éjjel háltak. *És áldjon téged*, v. ö. 15⁹: „és bűn legyen rajtad“. A *c'dáqák* 6²⁵-ben elvont értelemben, itt pedig konkrétan: *igaz cselekedet*; már közel jár a cselekedeti érdemhez.

14. 15 v.) A napszámos bére ne maradjon nálad reggelig (Lev. 19¹⁸)! Nagyon nagy jelentőségű szociális intézkedés. A napszámos itt mindegy, hogy született izráeli-é, vagy *jövevény*, mint Lev. 17^{8. 10. 13}-ban meg bizonyos vallási kérdésben mindegy ez a kettő: ime a proletárság és vallás nemzetközi ereje. *Le se szálljon a nap rajta*, nem a béren, hanem általában ezen az egész ügyön; *ol-ijv* neutraliter: napszállta előtt intézd el. *És ezt kívánja*; héb: „ehhez emeli lelkét“. Alig várja már, hogy megkapja.

16 v.) A zsidó gondolkodással ez a thóra ellenkezik, mert az a vér egységének elve alapján egészen helyén valónak találta, hogy ha a bűnöst már nem lehetett felelősségre vonni (2 Sám. 21⁶), hát utódai haljanak meg helyette, vagy esetleg elődei; sőt 2 Kír. 14⁶-ból kivehetőtleg az is megesett, hogy az atya bűnéért *vele együtt* a fiaikat is megölték, és vizsont (cherem esetén ez volt a rendes, Jós. 7²⁴). Ezékiel 18 fejezetében tiltakozik ez ellen, és proklamálja, hogy mindenki maga haljon meg a maga bűnéért. Ugyanezt proklamálja ez a thóra is; ezért a *fiukért* és *atyáért* nem úgy értendő, hogy *helyettük*, hanem úgy, hogy az ő bűnőként velük együtt; ál, mint 22⁶-ban.

17. 18 v.) Törvénykezési eljárásról van szó, mint 10^{18. 19}; 16¹⁹; Ex. 22^{21. 22}; 23^{8. 9}-ben; de a Deuteronomiumnak különben is nagyon a szíven fekszenek ezek, akik a primitív társadalmakban minden kapzsiságnak kész zsákmányai voltak. A *ruháját ne vedd zálogba* szavak a Septuagintában nincsenek meg: *Jövevény, árva és özvegy jogát ne csavard el*. (Az árva szó előtt a héber szövegben nincs és.) A 18. vershez lásd: 5¹⁵; 15¹⁵.

19 v.) Aratáskor a mezőn felejtett kéve ott hagyandó a jövevénynek, árvának, özvegynek. A Lev. 19⁹; 23²² ennél tovább

megy, mert meghagyja, hogy a tábla széleit nem szabad learatni, hanem meg kell hagyni a szegénynek és a jövevénynek. Tilos az elhullott gabonafejek összeszedése (kalász-szedés, böngészés) is, az is a szegényeké volt. Így került Rút is Boáz tarlójára.

20 v.) Az olajbogyókat úgy *verték* le, mint nálunk a diót. A *ʿfáʿér* piél a *puʿráh* és *póʿrjh* = zöldág szótól: *ne gyalalj* = az egyes galyakat ne szemeld le magad után.

21. 22 v.) *Lóʿ tʿólélʿ a ʿdál* (= foglalkozik, tesz) ige pólélje: *ne böngéssz*; Lev. 19¹⁰. Az indokolásra nézve l. 18. v.

35. A botbüntetés végrehajtása

25 1—3.

A botbüntetést a bíró előtt kell végrehajtani, hogy az őrmesterek ne hatalmaskodhassanak. A megállapított számot, legtöbb 40 botot, nem szabad túllépni. Mind a kettő az elítélt jávára szóló humánus intézkedés.

1 v.) Itt *misp* τ = a hely, ahol ítéletet mondanak; tehát eldöntik, hogy *ki az igaz*, ki a *bűnös*. **2 v.)** *Vehájáh*: és léssen = *akkor, ha tñ hakkót* = verés fia, azaz: *verésre van ítélve* a bűnös, a bíró *színe előtt* verjék meg, és pedig *szóm szerint*, azaz megolvasva az ütések, melyek a bűn nagyságának arányában legyenek megszabva. **3 v.)** *Ne tegyen hozzá*: negyven ütés a legtöbb, amit az elítélt hátára vertek, ez nem gyaláz meg, mert az Isten törvényén alapszik; ami ezen túl van, az már emberektől jön, és így meggyaláz.

36. A nyomtató ökrör

25 4.

4 v.) Szó szerint: Ne kaponcázz meg ökröt, mikor csépel. Palesztinában, Szyriában és Arábiában jó részt ma is ökrökkel csépelnek, illetőleg nyomtatnak, csak hogy az ökrök nem üresen járnak körben az ágyáson, hanem egy cséplőszánt vagy hengert vonnak maguk után. 1 Kor. 9⁹ ezt átvitt értelemben érti, és 1 Tim. 5⁸ így magyarázza: méltó a munkás a maga jutalmára.

37. A sógorházasság

25 5—10.

A levirátházasság (sógorházasság) a legtöbb ősi népnél megvolt. Két forrásból keletkezhetett. Egyik az ősök imádása, mely szükségessé teszi, hogy mindenkinek legyen fia utóda, aki a kultuszközösségben ő utána a sorba lép, hogy a sor meg ne szakadjon. A másik, ami ezzel összefügg, a földbirtoknak és családoknak összetartozása: hogy a birtok ne szálljon idegen örököseire. Ez a szokás Izráelben nagyon el volt terjedve, és korlátlan volt (l. pl. Gen. 38-ban Júda esetét, és Rúth történetét): szerzőnk most kodifikálja és egyben korlátozza az együtt lakó fiúvérekre, tehát azokra, akik házközösségben élnek vagy legalább is közösen gazdálkodnak a családi birtokon, valószínűleg a legidősebb férfi családtag vezetése alatt.

5 v.) Ha leánya maradt, de *fia* nem, akkor is helye volt a sógorházasságnak; mert a leány sem a kultuszban, sem a birtokban nem számított. Nem lehetetlen, hogy a P. a leányörökösödési joggal (Num. 27¹⁻¹¹; 36) ezt az ősi szokást is akarta helyettesíteni. *Ne menjen ki*, héb.: *ne legyen a megholtnak felesége kint idegen férfié*; ne menjen a családon kívül lévőhöz férjhez. *És hajtsa vele végre a sógorsági házasságot*; ezt a héber egy szóval fejezi ki: *v^ojibb^{má}h* (jábám = sógor); ez is mutatja, hogy e szokás mennyire meggyökerezett volt. A Lev. 18¹⁶ és kivált 20²¹ ezt nagyon keményen tiltja. Az ellenmondást a magyarázók azzal küszöbölik ki, hogy ott a tilalom az élő fivér feleségéről szól. De talán inkább lehetne azt mondani, hogy a papi törvényhozás nem fogadta el a sógorházasság népies szokását, és a leányörökösödést állította helyébe. 6 v.) Ez a sógorházasság egyetlen célja, aminek úgy kultuszi, mint gazdasági jelentősége egyformán erős: hogy a fiu utód nélkül elhalt férfinek feleségétől a sógorházasságból született *első szülött fiu* (csak az első!) *az ő nevén álljon, hogy ki ne töröltessék annak neve Izráelből*. Az a szokás adja ehhez a magyarázatot, hogy a zsidóknál nincs vezetéknev, hanem a fiút atyja nevén nevezik: Salamon, Dávid fia. A sógorházasságból született első fiu azonban anyjának elhalt első férjéről neveztetik: *annak nevén áll*; és ő folytatja tovább annak életét a kultuszban is, az örökségben is. 7 v.) A fentebb mondottak értelmében a dolog nem magán családi ügy, hanem nagyon is érdekli a kultuszi és politikai közösséget, ezért, ha a sógor nem akarja köteleességét teljesíteni, az özvegy panaszra mehet ellene, *a kapuba* (17⁵) *a vénekhez* (19¹²). 8 v.) A vének vegyék fel a panaszt, idézzék meg a vonakodó sógort, és *parancsolják meg neki*, (héb.: „mondják meg neki“) hogy t. i. teljesítse köteleességét. *És ha előáll az idézett* héb.: *és előáll és ezt mondja: Nincs kedvem őt elvenni*; akkor, ez már hivatalos nyilatkozat lévén, következik a további eljárás. 9 v.) Saruját rávetni egy földre (Zsolt. 60¹⁰; 108¹⁰) azt jelenti, hogy birtokba venni azt. Saruját lehuzni pedig és átadni valakinek, valami birtokról való lemondást, eladást vagy cserét jelentett (Rút 4⁷ sköv.); eladás vagy csere alkalmával „ez volt a bizonyosság Izráelben“. A Naomira jogosult legközelebbi rokon, mikor lemond Naomiról Boáz javára, akkor lehúzza saruját és átadja Boáznak. Hogy itt nem a vonakodó sógor maga végzi ezt a műveletet, hanem a cserben hagyott sógornő hajtja végre ő rajta, annak egyéb jelentősége alig lehet, mint a nem szívesen vett lemondás tényének kicsúfolása. Ezt mutatja az is, hogy egyidejűleg *arcába köpött* a sógornő és így szólt: *így kell tenni azzal a férfival, aki nem építi fivére házát*. A régi világban a bűnös kipellengérezésekor használt formula ez. Az arcul köpés (Num. 12¹⁴) a legnagyobb megszégyenítés. 10 v.) A megszégyenítésnek példásnak kell lennie, e végre még csúf nevet is kap az illető, és, a talionak megfelelőleg, a családja: „neveztesse neve“ = *legyen a neve a lehúzott sarujú háza*; csaknem az, amit nálunk úgy mondanak, hogy „meztlábos“.

38. Véletlen vétség szemérem ellen

25 11—12

Ha egy nő, bár nagyon is keresetlen helyzetben, férje védelmében, és egészen véletlenül egy férfi szeméremtestéhez ér, kézcsönkítással büntetessék. E törvény, úgy látszik, egy megtörtént esetről van véve, melyben példát statuáltak a vének. Ennek az Izráelben páratlan szigorúságnak (testcsönkítást a jus talionis (19²¹) eseteit kivéve nem ismer a törvény) a szemérem hangsúlyozásán kívül bizonyára vallási tisztasági alapja is van. A Denteronomiumot mindenben az enyhe szelidség jellemzi; de ahol a Jahveh vallásának tisztaságát érinti a dolog, ott kiméletlenül szigorú.

39. Igaz mérték

25 13—16.

A hamis mértékkel való manipuláció jellegzetes zsidó bűn. Elevenen színezi ezt Am. 8⁵. Ennek tilalmazása van Lev. 19^{35, 36}-ban is. 13 v.) A *súlymérték*hez nehezekekűlköveket használtak, melyeket *erszényekben* vagy zacskókban maguknál hordoztak (Mik. 6¹¹). *Kétféle súlymérték*, héb: *kő és kő*, nagy is, kicsi is. Mikor elad, akkor a kicsit veszi elő; mikor vesz, akkor meg a nagyot. 14 v.) A *véka* (éfa) nagyobb, mint a mi vékánk (36·44 liter); Károli köbölnek fordítja. 15 v.) *Igaz súlymérték*, héb: *igaz kő*, feltűnő, hogy főnév (cedeq) áll melléknév helyett melléknévvel párhuzamban (Sélémáh: *teljes*). Az ígéretre nézve l. 5¹⁶, 16 v.) l. 18¹²; 22⁵; és Lev. 19^{35, 36}.

40. Töröld el Amálek emlékeztét

25 17—19.

Bileám szerint (Num. 24²⁰) Amálek első a pogányok között, Debora éneke (Bir. 5¹⁴) szerint az Izráelt üldöző kanaáni királyok „gyökere Amálekben van“, ami azt teszi, hogy ebben a döntő honfoglalási harcban ő volt a főellenség, Izráel rabtartója. De ez után is sok küzdelme volt vele Saulnak is, Dávidnak is (1 Sám. 14⁴⁸; 15; 27^{8, 9}; 30¹⁷; 2 Sám. 8¹².) Csak Hizkija király idejében pusztul ki (1 Krón. 4⁴⁸). Tehát érthető, hogy a hangulat vele szemben mindig ellenséges volt Izráelben; de a Denteronomium korában már nem találjuk magyarázatát ennek az engesztelhetetlen, éles hangnak. Úgy látszik, az Ex. 17¹⁴ adott alkalmat a törvény megírására, amit a 19 v.-ben idéz is. Az esemény azonban, amire hivatkozik, nem lehet azonos az Ex. 17⁸ s köv.-ben elbeszélttel. Mert ott Amálek szembe támad és leveretik; itt pedig hátulról támad (üldözi a menekülő Izráelt) és csak a kimerült hátvédet éri utól és azt megsemmisíti. Ez inkább illik a Bir. 5²¹-ben érintett jelenetre, amely szerint Izráel hadai úgy menekültek meg az üldöző seregtől (melynek „gyökere“ Amálekben volt), hogy a Kison (= Kína) megáradt patakja sepete el az ellenséget. De a hátvéd elcsigázva elmaradt, és Amálek hatalmába esett. A rabbi irodalom szerint ezt a hátvédet épen Dán (az Izráelbe beolvadt kéniek) törzse képezte, tehát a legifjabb izráeli törzs. Úgy látszik

tehát, hogy Amáleknek erről a hátulról való támadásáról valamikor még többet tudott a héber irodalom, és a haggada sokat beszélhetett róla.

17 v.) *Emlékezzél* (24 9) *zákór* inf. abs. **18 v.)** *Elvágta hátvédet, zánáb* = farok, utósereg, hátvéd; *zinnéb* (Jós. 10 19) *piél* privativum: levágja a farkat = elvágja a hátvédet. A tett embertelen voltát emeli ki azzal, hogy ez a hátvéd csupa *rokkantakból* (*neck'sálím* אַפ. λει.) állott, a fősereg pedig *kimerült és fáradt volt*. A Bir. 5 21-ből következtetve a zaklatott menekülésben fáradt ki. Ami Amáleket a legkegyetlenebbül jellemzi, az, hogy *nem félté az Istent*: még annyi Istenfélelem (= vallás) sem volt benne, hogy ne élt volna vissza ily kegyetlenül a helyzettel. **19 v.)** l. 12 10.

41. Liturgiai függelék

26 1–15.

Függelékül két szertartás rövid leírása, illetőleg a laikus hívő által mondandó két ima van a törvénykönyvhöz csatolva, egyik a zsengek felvitele, másik a harmadik évi tized (a szegényadó) megfizetése alkalmára.

a) *Zsengeáldozatkor mondandó ima*

26 1–11.

A 12 6, 11, 17. elrendeli minden vallási járuléknak a jeruzsálemi templomba való felvitelét. A zsenget ugyan név szerint nem említi, de a tized mellett mindenütt felemlített „kezed felemelt áldozata“ alatt valószínűleg az értendő. A 14 22–26 a tizedre nézve a távolabb lakóknak azt a könnyítést teszi, hogy pénzzé tehetik és úgy vihetik fel. A zsengeket azonban, amelyekre nézve itt intézkedik részletesebben, továbbra is természetben kellett felvinni; amit magyaráz az, hogy a zsenge nem volt oly nagy tömeg, mint a tized, és hogy szorosabban áldozati jellege volt, mint a tizednek. A zsenge bemutatásának és átadásának szertartását írja le az 1–11 vers.

1 v.) L. 17 14 a. **2 v.)** *Tábi'* nem „vígy“ (Károli), sem „szerez“ (Rev.), hanem *amit behordasz, betakarítasz földedről. Arra a helyre stb.* l. 12 5, 11, 21; 14 23; 16 2. 6, 11. **3 v.)** A pap alatt némelyek azt a papot értik, aki épen oda lesz kirendelve a zsengek elfogadására; de az a megjegyzés, hogy *aki lesz azokban a napokban* (mint 17 9; 19 17), inkább arra mutat, hogy a vezető papot kell érteni, akiből később a főpap lett. *Kijelentem, ünnepestes kijelentés* (Károli: „vallást teszek“), mert ez az alapja az egész szertartásnak: Bejöttem az *eskiüvel* (11 9. 21.) megígért országba, most rajtam a sor kötelességemet teljesíteni. **4 v.)** A 10/b. szerint a zsengeáldozatot vivő fél teszi a kosarat az oltár elé; ami valószínűbb is, mert a pap hogy is érne rá annyi kosarat egyenként átvenni, kivált a vezető: ezért sokan ezt a verset, és a vele szorosan összefüggő 3-ik verset későbbi betoldásnak veszik, aminek az a célja, hogy óvjon attól a félreértéstől, mintha az oltár körül laikusok is teljesíthetnének szolgálatot. Az **5 v.)** tényleg

jól kapcsolódik a 2-höz. Az áldozó imája 5—10 b., elmondja az egyiptomi szolgaság és szabadulás történetét, mely a zsenge hálaáldozatának alapja. **6 v.)** Lásd Ex. 1¹¹⁻¹⁴; Num. 20^{15. 16.} **7 v.)** Lásd Ex. 2^{13. 25}; 3⁷; Num. 20^{16.} **8 v.)** Lásd 4³⁴; 6^{21. 22.} **9 v.)** L. 15; Ex. 3⁸; 13^{5.} **10 v.)** A 10/a hangsúlyozza, hogy a föld termését az Úr adta, nem a baálok; a 10/b-ben pedig már ismét a törvényadó szól, útasítván az áldozót: *és tedd le azt, t. i. a kosarat, az Úr előtt, stb.* **11 v.)** Az átadást áldozati lakoma követte; 12^{11. 12. 17. 18}; 16^{11. 14.}

b) Tizedáldozati ima a harmadik évben

26 12—15.

A 14^{28-29.} rendelkezése szerint minden három évben egyszer a tized a szegényeket, lévitákat, árvákat, stb. illeti. Ennek lerovása alkalmára van itt ez az ima. Mivel ezt a tizedet nem kellett a központba felvinni, vitás, hogy ezt az imát otthon mondta-e a gazda, mikor a tizedet beszolgáltatta a kijelölt helyre, vagy pedig a jeruzsálemi templomban. Ez az utóbbi a valószínűbb, a Deuteronomium szelleménél fogva is, de azért is, mert a 16¹³ szerint az őszi takarodás után, mikor a tizedek esedékesek voltak, úgyis fel kellett menni minden gazdának a sátoros ünnepre.

1 v.) *Ha teljesen,* azaz az ez évben is kötelező tizedáldozati lakomára valónak a levonása nélkül, *megfizetted* héb.: *meg-tizedeled* termésedet a harmadik évben, azaz, magyarázza, a tized évében, t. i. abban, amelyikben a tized jótékony célra fordítandó; (az 1 és 2 évben fizetendő tizedről a 14²²⁻²⁷; a 3 évben fizetendőről pedig a 14^{28. 29.} intézkedik) akkor mondd a következő imát: **13 v.)** *Az Úr előtt* lehetett ugyan áldani (Gen. 27^{7.}) és imádkozni otthon is; de mégis valószínűbb, hogy ez a szertartásos ima a templomba való volt. *Kitisztítottam,* ugyanaz a szó (*bi'arti*), amivel a Deuteronomium (13⁶; 17⁷; 19¹⁹; 21¹²; 22^{21. 22. 24}; 24⁷ stb.) a gonosz kitisztítását szokta parancsolni. A tized u. i. szentséges, mert áldozat jellegével bír; tehát ki kell tisztítani a házból, mert, ha ott maradna, megfertőztetné azt. A kitisztítás a 14^{28. 29.} értelmében történt: *nem hágtam át parancsolatodat, és nem felejtettem el.* Ime, az Istennel való viszony kezd az egyes parancsolatok alapján berendeződni. A törvényvallás kezdete. **14 v.)** A tized, mint szentségesség, addig, míg a gazda be nem szolgáltatta, meg-tisztátalanúlhatott volna; ezért a gazda a felelős. Tehát most felsorolja azokat az eseteket, amelyekben ez a meg-tisztátalanodás bekövetkezett volna és amelyekből ő megóvta azt. Három ilyen eset van: 1.) ha valaki, aki gyászban van, eszik a tizedből (v. ö. Hózs. 9⁴); 2.) ha valaki hozzá nyúl, mikor tisztátalan állapotban van: *nem tisztítottam ki belőle tisztátalanságomban,* tehát azt teszi, hogy nem vitt ki belőle semmit rendeltetési helyére olyankor, mikor valami tisztátalanság volt rajta; 3.) *ha halottnak adnak belőle,* hogy eltemessék vele a sírjába, ami nagyon elterjedt szokás volt. **15 v.)** *Tekints le* stb. ezt magyarázza 11^{11. 12. 14.} *A téjjel és mézzel folyó országra* nézve l. 6³; 11⁹; 26⁹; 27³; 31²⁰.